

Sanayi ve Toplum

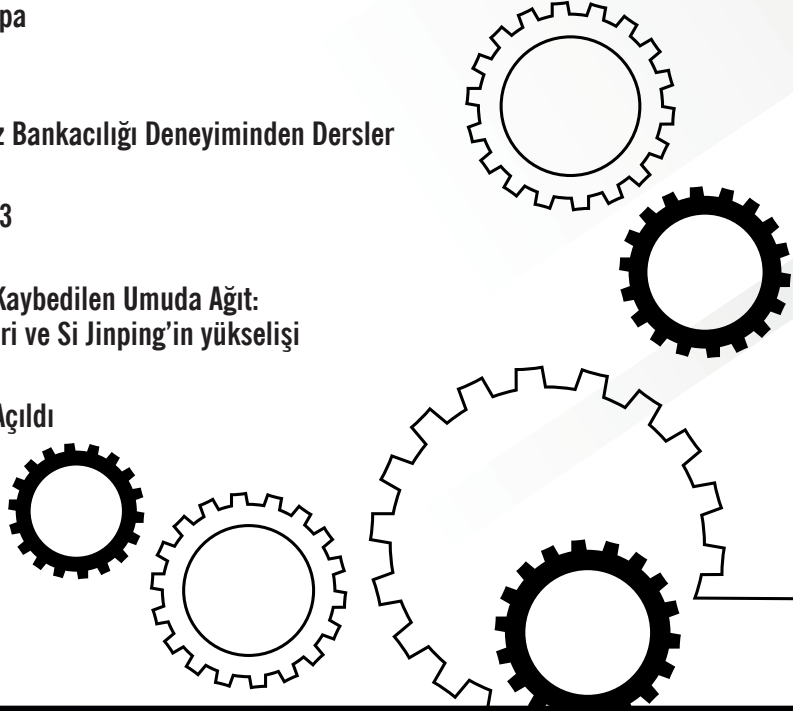
Yıl/Year: Ekim 2024 Sayı/No: 8 (Bülten 315 Ekidir)

tmmob makina mühendisleri odası/ uctea chamber of mechanical engineers

www.mmo.org.tr

- ▶ **Editörden**
Anıl ABA
- ▶ **Yeni Orta Vadeli Program (2025-2027): İstikrarın Ötesi Yok**
Oğuz OYAN
- ▶ **2024 güzünde “Geçinemiyoruz” eylemleri: Ekmek, adalet ve haysiyet için!**
Aziz ÇELİK
- ▶ **Draghi Raporu ve Gerileyen Avrupa**
Hayri KOZANOĞLU
- ▶ **Neoliberal Ekonominin Sefaleti:
Türkiye'nin “Anortodoks” Merkez Bankacılığı Deneyiminden Dersler**
Güney DÜZÇAY - T. Sabri ÖNCÜ
- ▶ **Türkiye’de Enerji Yoksulluğu 2023**
Seyhan ERDOĞDU
- ▶ **Bir Liberal Prensın Kaleminden Kaybedilen Umuda Ağıt:
Jiang Zemin, Hu Jintao yönetimleri ve Si Jinping’in yükselişi**
Deng YUWEN
- ▶ **Sanayi Politikalarında Yeni Çağ Açıldı
Hazır mısınız?**
Willy C. SHIH

İÇİNDEKİLER

- 5 ▶ **Editörden**
Anıl ABA
- 7 ▶ **Yeni Orta Vadeli Program (2025-2027): İstikrarın Ötesi Yok**
Oğuz OYAN
- 15 ▶ **2024 güzünde “Geçinemiyoruz” eylemleri: Ekmek, adalet ve haysiyet için!**
Aziz ÇELİK
- 19 ▶ **Draghi Raporu ve Gerileyen Avrupa**
Hayri KOZANOĞLU
- 23 ▶ **Neoliberal Ekonominin Sefaleti:
Türkiye'nin “Anortodoks” Merkez Bankacılığı Deneyiminden Dersler**
Güney DÜZÇAY - T. Sabri ÖNCÜ
- 31 ▶ **Türkiye’de Enerji Yoksulluğu 2023**
Seyhan ERDOĞDU
- 43 ▶ **Bir Liberal Prensın Kaleminden Kaybedilen Umuda Ağıt:
Jiang Zemin, Hu Jintao yönetimleri ve Si Jinping’in yükselişi**
Deng YUWEN
- 57 ▶ **Sanayi Politikalarında Yeni Çağ Açıldı
Hazır mısınız?**
Willy C. SHIH

EDİTÖRDEN...

Dr. Anıl ABA
Akademisyen

Değerli okurlar,

Bültenimizin sekizinci sayısına *Prof. Dr. Oğuz Oyan*'ın, Türkiye ekonomisinin 2025-2027 dönemine dair 3 yıllık yol haritasını sunan Orta Vadeli Program değerlendirmesiyle başlıyoruz. OVP'deki rakamların fiktif ve tutarsız olduğunu belirten Oğuz hocamız, açıklanan program ile uygulamalar arasında çelişkiler olduğuna dikkat çekiyor. Nihayetinde de kısa vadeli "istikrar" dışında bir ufku olmayan OVP ve Kalkınma Planları'nın sanayi ve teknoloji politikalarının esas alındığı yapısal dönüşüm araçları olması gerektiğini; bunun için de DPT'nin tekrar kurulması gerektiğini dile getiriyor.

Son aylarda yüksek enflasyon ve geçim zorlukları nedeniyle yapılan eylemleri hepimiz takip ediyoruz. Ekonomik sıkıntılar, artan toplumsal tepkiler ve hükümetin baskıcı politikaları sendikaların yeniden sahaya çıkışına neden oldu. Emeğin hallerini yakından inceleyen *Prof. Dr. Aziz Çelik* yazısında, DİSK'in öncülüğünü yaptığı "Geçinemiyoruz" eylemlerinde kitleselliğin ve birliğin olmadığını söylüyor. Emeğin artan tepkisini kitlesel bir harekete dönüştüremezsek eğer, 1989 Bahar Eylemleri potansiyeli taşıyan süreci ne yazık ki heba edebiliriz.

Geçen sayıda BM 2024 Dijital Ekonomi raporunu değerlendiren *Prof. Dr. Hayri Kozanoğlu*, bu sayıda da Avrupa Birliği'nin karşılaştığı düşük üretkenlik, ekonomik güvenlik eksikliği, iklim krizine karşı dönüşüm ihtiyacı gibi konulara çözüm önerileri sunan Draghi Raporu'nu ele alıyor. Savunma sanayisinin entegrasyonu, temiz teknolojilerde rekabetin artırılması ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi gibi öneriler kulağa mantıklı gelse de AB'nin mevcut mali kurallarını ve üye ülkelerin borçlanma limitlerini zorlayacağı için hayata geçirilmesi zor görünüyor.

Dr. Sabri Öncü ve *Dr. Güneş Düzçay* ise "Neoliberal Ekonominin Sefaleti" başlıklı yazıda ekonomi çevrelerinin sıcak gündemlerinden biri olan merkez bankacılığını tartışıyor. Öncü ve Düzçay, Türkiye'nin son yıllarda geleneksel merkez bankacılığı anlayışından ayrılarak ortodoksi-dışı önlemler aldığını fakat derin bir entelektüel tartışma sürecinden geçmeyen bu politikaların iyi anlaşılmadığını ve bir bağlama oturmadığını söylüyorlar. Geçmişten günümüze merkez bankacılığının seyri ve Türkiye'nin yakın zamandaki deneyimine dair ufuk açıcı bu yazıyı ekonomi gündemiyle ilgilenenlere şiddetle tavsiye ederim.

Ülkemizdeki enerji problemlerini sık sık gündeme getiren *Prof. Dr. Seyhan Erdoğan* bu sayıya aldığımız makalesinde enerji yoksulluğunun tanımını, Avrupa Birliği stratejilerini ve Türkiye'nin enerji yoksulluğuna yaklaşımını ele alıyor. Düşük gelirli hanelerin enerjiye erişimde yaşadığı sıkıntıları ifade eden "enerji yoksulluğu" Türkiye'de toplumsal eşitsizlikleri derinleştiriyor. Seyhan hoca, bir insan hakkı olan ve kamu hizmeti niteliği taşıyan enerji hizmetinin geniş emekçi yığınlarına karşılanabilir, kesintisiz ve kaliteli bir şekilde kamu tarafından sunulması gerektiğinin altını çiziyor.

Gazeteci ve yazar *Deng Yuwen* orijinal başlığı "Halkın Süresiz Lideri: Şi Jinping'in Otokratik Gücünün Analizi" olan makalesinde ÇKP'nin siyasi olarak liberalleşmesine övgüler yağıdırıyor. Bu yüzden de makalenin çevirmeni Kamuran Kızlak, çevirinin başlığını "Bir Liberal Prens'in Kaleminden Kaybedilen Umuda Ağıt: Jiang Zemin, Hu Jintao yönetimleri ve Şi Jinping'in yükselişi" şeklinde güncellemiş. Yakın dönem Çin ekonomi politikasının liberal perspektiften bir değerlendirmesi olan yazı çevirmen Kamuran Kızlak'ın düştüğü notlarla biraz daha dengeli bir hale geliyor. Çin'deki gelişmeleri önemsiyoruz. İlerleyen sayılarda da Çin'le ilgili farklı bakış açılarına yer vermeye devam edeceğiz.

Sonuncu ama diğerleri kadar önemli bir yazı ise *Prof. Dr. Willy C. Shih*'in Harvard Business Review'da yayınlanan "Sanayi Politikalarında Yeni Çağ Açıldı: Hazır mısınız?" başlıklı makalesi. Tüm dünyada devletlerin özel şirketlerin yapılarına, faaliyet merkezlerine, hangi ürünü kime sattıklarına artık daha fazla müdahale ettiğini görüyoruz. Yusuf Tuna Koç'un çevirdiği bu makalede sanayi politikalarının düşüşü ve yükselişini anlatan *Willy Shih*, yeni dönemde sanayi politikalarının epey kompleks bir hal alacağını ve ülkesel bağlamlar açısından daha parçalı bir dünyanın bizi beklediğini düşünüyor.

Böylelikle bu yılın son sayısına geldik. Bülteneye yönelik aldığımız geri bildirimler, yorumlar ve katkılar bizi çok memnun ediyor. Daha evvel de ifade ettiğim gibi bu bülteni bir dergiye dönüştürme çabası içerisindeyiz. Bu süreçte hem okurlarımızın hem yazarlarımızın daha fazla katkısına ihtiyacımız olacaktır. İlginizi ve desteğinizi bizden esirgemediğiniz için teşekkür eder, iyi okumalar dilerim.

Dayanışma ile!

YENİ ORTA VADELİ PROGRAM (2025–2027): İSTIKRARIN ÖTESİ YOK

Prof. Dr. Oğuz OYAN

1. GİRİŞ

Sanayi ve Toplum Dergisi'nin Ekim 2023 sayısına yazdığımız “2024–2026 Dönemi Orta Vadeli Programının Ekonomi Politikası” ve Ocak 2024 sayısına yazdığımız “Onikinci Kalkınma Planı (2024–2028) Kayıp Bir Plandır” makalelerinden bu yana ne değişti?

Aslında çok şey değişmiş değil. Hem Orta Vadeli Programlar (OVP'ler) hem de 12. Kalkınma Planı, herhangi bir kalkınma/sanayileşme hedefine sahip değiller. Varsa yoksa istikrar, siyaseten azdırılan enflasyona karşı emekçinin, çiftçinin sırtından mücadele... Bu arada yağma düzenine asla dokunulmaması; tam tersine “büyüyen eşitsizlikler düzeni”nin sosyal zorlama devleti (yargı ve kolluk şiddeti) üzerinden canla başla savunulması. Temel yaklaşım bu. Peki istikrar sağlanıyor mu? O da sorunlu. (En kalıcı istikrar, derin koma halidir). Değişmeyen hakikatlerimizden biri de hedeflenenler ile gerçekleşenler arasında hep olumsuz yönde sapmalar olmasıdır.

Son iki yılın OVP'leri lehine söylenebilecek tek şey, artık vaktinde açıklanıyor olmalarıdır! Bilindiği gibi OVP'ler, Beş Yıllık Kalkınma Planlarının orta vadeli uygulama programları olarak her yıl açıklanır. Her yıl gelecek üç yıl programlanırken içinden geçilen yıl düşer ve yeni bir yıl eklenir. OVP'lerin ilk yılı için daha ayrıntılı bir “Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı” (CYP) yayınlanır. (2025 Yılı CYP'si bu yazı yazılırken henüz yayınlanmamıştı). OVP'ler Kalkınma Planları'nın bir parçası olarak onunla uyumu gözetmelidir. Ama daha şimdiden OVP 2025–2027 hedefleri, 12. Plan hedeflerinden sapmaya başlamıştır. Öte yandan Merkezi Yönetim Bütçeleri (MYB) de hem OVP ile hem de Kalkınma Planları ile uyumlu olmalıdır. Dolayısıyla önce plan ve program ortaya çıkmalı sonra bütçe hazırlanmalıdır. Bu sıra geçen yıl tamamen tersine dönmüştü: Önce OVP çıkmış sonra 12. Plan Bütçeden bir gün önce (yani pratikte eşanlı olarak) Meclis'e sunulmuştu. Bu yıl OVP–MYB sırası kurtarılmış durumda. Bu arada Bütçeler ve Beş

Yıllık Kalkınma Planları TBMM onayından geçerken, OVP'ler ve CYP'ler geçmiyor, Cumhurbaşkanının imzasıyla Resmi Gazete'de yayımlanmaları yetiyor.

2. AKP PROGRAMLARI: YILSONUNU VE İZLEYEN YILI ÖNGÖREMEEK!

OVP'lerin içsel tutarsızlıkları ve sapmaları artık ilgili herkesçe biliniyor. Özellikle de OVP'lerin “programladıkları” üç yılın son iki yılına ilişkin öngörülerindeki sapmalar, kabul edilebilir sınırların çok ötesinde olur. O yüzden OVP açıklandığında içinde bulunulan yılın son 3,5 ayına ve gelecek yıla (burada 2025) ilişkin öngörülerini esas almak nispeten daha anlamlıdır. Ama sadece “nispeten” çünkü bu dönemler için dahi genelde yanılma payları büyük oluyor. Üç buçuk ay sonrasını bile öngörememek sorunu mu, yoksa yeni yıl için belirlenecek ücret/maaş zamlarını, enflasyon farklarını düşük tutmak fırsatçılığı mı, yoksa ikisi birden mi? Yanıt dönemine göre değişmekle birlikte siyasi fırsatçılık hep ön plandadır.

Bununla birlikte OVP'leri yok sayamayız, çünkü bu programlar izlenecek eğilimleri belirleyen niyet beyanları olarak dahi önemlidir. Ortada sermayenin ve dış sermayenin taleplerini, sermaye iktidarının iktisadi/siyasi programını sentezleyen sınıfsal bir program vardır. Öte yandan, programın eleştirisi ve program uygulama çelişkileri ve tutarsızlıkları da gene bu belgelere bakılarak ortaya konulabilir. Emeğin kimi karşı taleplerinin ne olması gerektiğinin bir kısım ipuçları da bu eleştirel analizlerden türetilebilir.

Son iki OVP arasındaki sapmalara bakılırsa öne çıkanlar kısaca şunlardır: 2024 sonu TÜFE öngörüsü geçen OVP'de yüzde 33 idi; yenisinde yüzde 41,5 oldu. TCMB zaten bu tahmini epeydir yüzde 38–42 aralığına taşımıştı. Ama gerçekleşme bu aralığın üst sınırının da üzerinde kalabilir. Vurgulanması gereken şu: Gelirleri hedeflenen enflasyona göre belirlemek (enflasyon hedeflemesi) bile manipülasyonsuz olmuyor. Başka deyişle şu yol izleniyor:

Düşük hedef belirle, ücretleri ona göre ayarla, sonradan nasılsa kayıplar düzeltilemez, enflasyon farkları verilerek de hiçbir zaman ücretlerin enflasyona yetişmesi mümkün olamaz.

Bir önceki OVP'ye göre enflasyon öngörülerini yukarıya ama büyüme tahminleri aşağıya (2024 için yüzde 4'ten yüzde 3,5'e) çekildi. Peki, enflasyon ve büyüme öngörülerinde yeterince gerçekçi düzeltmeler yapılmış mı oldu? Hayır. Örneğin 2024'ün ilk yarısında GSYH büyümesi yüzde 3,8; ikinci çeyrekte yüzde 2,5 büyüme sağlanmıştı, ama üçüncü ve dördüncü çeyreklerde bunun dahi altına düşüleceğinin çok sayıda öncü göstergesi (sanayi üretiminde azalma, sınaî katma değer küçülmesi, vb.) birikirken, yılın bütünü için yüzde 3,5'lik büyüme ortalaması zor görünüyor. 2024 için yüzde 3'e yaklaşan bir büyüme bile Şimşek ekibine hoş bir sürpriz olurdu!

Peki daha 3,5 ay sonrasını göremeyen veya gördüğünü göstermek istemeyen bir programın izleyen yıl (ve yıllar!) için öngörülerini ciddiye alınabilir mi? 2025 yılı beklentilerine bakmadan önce 2024 yılı verilerine genel devlet dengesi ve bütçe açısından göz atalım.

Merkezi Yönetim Bütçesi (MYB) örneğinden gidilirse, 2024 yılı bütçe gelir, gider ve bütçe açığı öngörülerinin de önemli sapmalarla gerçekleşeceği anlaşılır. Önceki OVP'de 2024 bütçesi giderleri 11 trilyon 89 milyar TL olarak öngörülmüşken, bunun yılsonunda 11 trilyon 213 milyar TL olacağı; 8 trilyon 437 milyar TL olarak öngörülmüş gelirlerin ise yeni OVP'ye göre 9 trilyon 65 milyar TL'ye çıkacağı anlaşılmaktadır. Giderlerin 124 milyar TL, gelirlerin ise 628 milyar TL (salt vergi gelirlerinin ise gene 198 milyar TL) tahminlerin üstünde gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Bütün bunların sonucunda bütçe açığının da 2 trilyon 652 milyar TL yerine 2 trilyon 148,5 milyar TL yani 503,5 milyar TL daha düşük gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Yıl henüz tamamlanmadığı için bunlar kesin veriler de değildir.

Buradaki temel sorun ekonomik olmaktan ziyade hukuksal ve siyasaldır. Meclisin izin verdiğinin ötesinde gelir/vergi toplanırken bütçe harcama ödenekleri de aşılmış olmaktadır. Peki yasamanın bütçe hakkı ne olacaktır? Tüm yasama meclislerinin en önemli yasama faaliyetini oluşturan ve beş hafta boyunca Meclis'in gündemini işgal eden bütçe görüşmelerinin bu durumda bir hükmü kalmakta mıdır?

Elbette kamu kesimine merkezi yönetim bütçesi yanında mahalli idareleri, sosyal güvenlik kuruluşlarını, genel sağlık sigortasını, fonları, döner sermayeleri ve işsizlik sigortasını da kapsayan "Genel Devlet Dengesi" (bkz. Çizelge 2) üzerinden bakmak da gerekir. (Buna KİT'leri de dahil ederek "Kamu Kesimi Genel Dengesi" de ele alınabilir ama şirket bilançolarını bütçe ile birlikte okumak sağlıklı olabilir). Buradan bakıldığında, örneğin 2024 için 11,2 trilyonluk MYB harcaması yerine 16,2 trilyon TL'lik Genel Devlet harcamasını göz önüne almak gerekecektir. Ama, bir: Çizelge 2'de görüldüğü üzere MYB ezici ağırlığını koruduğu için temsili değeri yüksektir; iki: Yasamanın denetimi, izin ve onay düzeneği esas olarak MYB gelir ve giderleri üzerindedir. Bütçe hakkının hesabı da hukuken ve siyaseten buradan sorulabilmektedir.

2025 yılı büyümesinin yüzde 4,5'ten 4,0'e düşürülmesi ise, bugünkü yavaşlama eğiliminin sürmesi durumunda –ki bu güçlü olasılıktır– anlamlı bir düzeltme sayılamaz. IMF'nin 2025 büyüme tahminini yüzde 2,7'ye indirmesi de muhtemelen daha gerçekçidir.

2025 yılsonu TÜFE tahmininin yüzde 17,5'te tutulmasının nedeni gene teknik olmaktan ziyade politiktir. Birincil bölüşüm ilişkilerine devlet katında sermaye lehine müdahalenin tercihli aracı enflasyon hedeflemesi ve gelir yönetimi politikalarıdır. Bu örtük IMF politikaları OVP (2024–2026)'da çatılmıştır; OVP (2025–2027) bu bakımlardan bir devam programından başka bir şey değildir. Programın fiyat istikrarını sağlayamadan henüz 2025'te tıkanma olasılıkları da –toplumsal tepkilerin dikkate alınmadığı steril bir dünyada dahi– göz ardı edilemeyecek kadar yüksektir.

3. ORTA VADEDE DOLAR CİNSİNDEN HORMONLU BÜYÜME

2026 ve 2027 yılları için yüzde 4,5 ve 5,0 oranındaki büyüme öngörülerini de (Çizelge 1) teknik hedefler olmaktan ziyade siyasidir. Bunun nedenlerinden biri bu programın orta vadede ekonomiyi büyüme patikasına sokacağına dair genel bir güven aşılması ise diğeri de Şimşek yönetiminin Erdoğan'ın programa olan desteğini sağlama almaktır. Şu değerlendirmeyi yapabiliriz (Bkz. 10 Eylül tarihli Sol Portal yazımız): AKP, kendinden önceki 57. Hükümetin istikrar programının sonuçlarını tam almadan 2002'de erken seçime zorlanmasının üç koalisyon partisini (hatta aynı dünya görüşüne sahip muha-

lefetteki DYP'yi de) baraj altında bırakan ve kendisini iktidara taşıyan süreci tetiklediğinin farkındadır. Öte yandan 2009 yerel seçimlerine küçülen ekonomi konjonktüründe girilmesinin de kendisine pahalıya patladığını unutmamıştır. O nedenle seçimlere büyüme konjonktüründe ve seçmenine az çok seçim parsası dağıtacak konumda girmeyi yeğleyecektir. (2023 seçimleri konjonktüründe yaptığı buydu; 2024 yerel seçimlerinde ise istikrar programına mecbur kaldığı için istediği gibi yapamadı ve kaybetti). Bu durumda ekonomi düzelmeden erken seçime gitmeyi bir siyasi intihar olarak görecektir. Bu defa ekonomik büyümeyi 2021 sonrasında olduğu gibi faiz indirimleri yaparak yapay yoldan şişirme olanağı da kalmadığına göre, 2027'den önce bir erken seçimi istemeyecektir. Demek ki AKP açısından kritik yıl 2027'dir; bu yıla kadar istikrar programının sonuçları alınmış ve büyüme patikasına girilmiş olunmalıdır. Dolayısıyla bu OVP, yüksek büyümeyi ve erken seçimi haberleyen bir program değildir. Ekonominin yüksek büyümeye takati yoktur; programın uygulama araçları da buna uygun değildir. Enflasyon ve cari açıklar düşerken büyümenin hızlanması zaten Türkiye'nin büyüme tarzıyla uyumlu değildir.

Elbette bu yaklaşım bu defa geri tepebilir. Geniş halk kitleleri en az üç yıl sürecek bir istikrar programının sillesini yedikten sonra, iktidarın bu programı seçimler öncesindeki son yılda makyajlayarak durumu kurtarma çabası yetmeyebilir.

Çizelge 1. OVP 2025–2027: Temel Ekonomik Büyüklükler

	2024	2025	2026	2027
GSYH büyümesi (£) %	3,5	4,0	4,5	5,0
GSYH büyümesi (\$) %	17,8	10,1	12,1	8,0
Kişi Başına GSYH (\$)	15.551	17.028	18.990	20.420
Ortalama				
dolar kuru (£)	33,22	42,01	44,41	46,86
Dolar kuru artışı %	39,0	26,5	5,7	5,5
TÜFE %	41,5	17,5	9,7	7,0
GSYH deflatörü %	60,9	33,9	13,4	8,5
GSMH cari artış %	66,6	39,2	23,4	14,0

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *OVP 2025–2027*, s. 69

Öte yandan OVP, reel olarak değerlendirilmiş TL politikasının dönem boyunca sürdürüleceğini haber vermektedir. Bunu dolar kurundaki yıllık artışları (yani tersinden söylenirse TL'nin yıllık cari değer kayıplarını) enflasyon verileriyle karşılaştırarak söyleyebiliriz. Burada yılsonu TÜFE'den ziyade tüm mal ve hizmetlerin 12 aylık enflasyon ortalamasına daha yakın bir değer olarak GSYH deflatörünü (cari fiyatlarla GSYH/sabit fiyatlarla GSYH) ele alarak karşılaştırdığımızda (çizelgede alttan 2. ve 4. satırlar), tüm dönem boyunca kur artışının enflasyonun gerisinde kalacağını, yani TL'nin reel olarak değerlendirileceğinin öngörülmesini görebiliyoruz. (Esasen GSYH'deki cari artış oranları da –çizelgede son satır– daha gerçekçi bir enflasyon tahmini vermektedir).

Bu OVP, 2027 yılı dahil döviz kurunun düşük tutulması üzerine inşa edilmiştir. Demek ki, reel büyümeye ziyade fiktif bir büyümenin pazarlanabileceği eski güzel yılların (AKP'nin ilk 10 yılının) hayali kurulmaktadır. Zaten bu nedenle de 2024'ün yıllık ortalama dolar kuru geçen OVP'de 36,8 TL olarak öngörülmüşken, yeni OVP'de 33,2 TL'ye inmiştir.

Reel olarak değerlendirilen TL (reel değer yitiren döviz kuru) politikasından belli başlı dört fayda elde edilmesi umulmaktadır:

- Kur artışlarının enflasyon üzerine ilave katkı yapmasının frenlenmesi;
- Kurların yatay seyredeceği hatta TL'nin değer kazanacağı güvencesi verilen sıcak para girişlerinin teşvik edilmesi;
- GSYH önce TL olarak hesaplanıp sonra dolara çevrildiği için, dolar bazında GSYH ve kişi başına milli gelirin çok daha yüksek çıkması üzerinden bir **illüzyon yaratılması**; (Şöyle örnekleyelim: 2024 büyümesi yüzde 3,5 olarak öngörülürken, dolar cinsinden büyüme yüzde 17,8 olmaktadır! 2025–2027 için dolar cinsinden sırasıyla yüzde 10,1, yüzde 12,1 ve yüzde 8,0 oranında büyümeler olması öngörülmektedir. Böylece 2027'de 1 trilyon 774 milyar dolarlık bir GSYH ve kişi başına 20.420 dolar düzeyleri elde edilecektir. Bunlar çok zor hedeflerdir ama önümüzdeki seçimler öncesinde yaratılmak istenen illüzyonun boyutunu gösterir).
- Dış borçların şişirilmiş bir dolar cinsi GSYH'ye oranlanması üzerinden Dış borç/

GSYH oranını düşük gösterme avantajının elde edilmesi (ki bu oran 2024 için de düşmüştür ve CB Yardımcısı yeni OVP'yi sunarken bunu övgü konusu yapmıştır).

Elbette artıların eksileri de olabilir. Reel olarak değerlendirilmiş (ve değerlendirilecek) bir TL ile yüksek reel faiz eşleşmesi, sıcak para girişlerini teşvik edebilir ama tam tersine yatırımları, ihracatı ve büyümeyi caydırıcı olacaktır. Reel olarak değerlendirilmiş TL (veya düşük değerli kur), ihracatı olumsuz etkilerken ithalatı özendirir; dış seyahat talebini artırır; döviz cinsinden borçlanmayı özendirileceği için açık pozisyon riskleri yaratır (TL cinsi yüksek reel faizlerle borçlanmış olanlarla birlikte bu kesimleri yıkıma sürükleyebilir), vesaire.

Başka çelişkili öngörüler de bulunmaktadır. Dış ticaret açığının dönem boyunca hem mutlak hem de özellikle GSYH'ye oranla ciddi anlamda küçüleceği öngörülmektedir. Bunun, çizelge 2'de görüldüğü gibi esas olarak ithalat ve dış ticaret hacminin daralmasından kaynaklanacağı anlaşılmaktadır. Bunun önemli etkisiyle cari işlemler açığının 2024'ten itibaren artık genellikle yüzde 2'nin altında oluşacağı ve 2027'de yüzde 1,3'e gerileyeceği beklentisidir. Ancak bütün bunlar daralan bir sanayi üretimi ve daralan ihracat hacmi anlamına gelmektedir. (İhracatın büyümeye katkısının sifıra yakın olacağı öngörülmektedir: OVP, s.69). Bunların toplam etkisiyle ekonomik büyüme oranı daha aşağıda oluşması gerekirken 2025'ten itibaren nasıl tırmanışa geçmektedir? Düşen cari açıklar ile yükselen bir büyüme ilişkisi, Türkiye pratiğinde hayli çelişkilidir.

Çizelge 2. OVP'de Cari İşlemler Dengesi ve İstihdam Verileri

	2023	2024	2025	2026	2027
Dış Ticaret Dengesi(mr\$) (-)	106,3	81,0	89,4	94,6	97,9
Dış ticaret hacmi/GSYH %	54,7	45,8	44,3	41,8	41,6
Cari İşlemler dengesi mr.\$ (-)	45,0	22,0	28,6	25,6	22,6
Cari İşlem dengesi/ GSYH % (-)	4,0	1,7	2,0	1,6	1,3
İşgücüne katılma oranı %	53,3	54,5	55,0	55,5	56,0
İstihdam oranı%	48,3	49,4	49,7	50,4	51,1
İşsizlik oranı%	9,4	9,3	9,6	9,2	8,8

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, OVP 2025-2027, s. 69.

Aynı şekilde, daralan bir tüketim ve yatırım harcamaları konjonktürü yaratılırken milli gelirin nasıl artacağı belirsizliğini koruduğu gibi işsizlik oranındaki azalış da açıklanmaya muhtaçtır. İşgücüne katılma oranlarında öngörülen kesintisiz artış da hem uygulanan istikrar programıyla hem de Türkiye'nin işgücü yapısıyla çok uyumlu durmamaktadır. Her durumda, AKP'nin 2013 yılında 2023 yılı için öngördüğü abartılı dış ticaret hedeflerinin yanına bile yaklaşamamaktadır.

4. GENEL DEVLET VE BÜTÇE DENGELERİNDE FAZLA İYİMSER BEKLENTİLER

Genel Devlet (GD) ve Merkezi Yönetim Bütçesi (MYB) öngörülerine bakıldığında (çizelge 3) göze çarpan önemli gelişmeler şöyle saptanabilir:

- İlk saptama gerek Genel Devletin gerekse Merkezi Yönetim Bütçesinin GSYH içindeki paylarının dönem boyunca küçüleceğinin öngörülmesidir. (3.ve9. Satırlar). "Bütçelerin küçülmesi" diye özetlenebilecek bu durum, eğer gerçekleşirse, istikrar programının kemer sıkma politikasıyla uyumludur. Ancak talep daralırken büyümenin artışı uyumsuzdur, çünkü Türkiye'de büyümenin motoru taleptir.
- İkincisi gerek GD açığının gerekse MYB açığının GSYH'ye oranları (7. ve son satırlar) hızla daralmaktadır. Bu, birinci saptamanın sonucudur. Ama bütçe açıkları daha yüksek kalmaktadır. Demek ki açığıdaki daralma MYB dışında daha fazladır.

Çizelge 3. Genel Devlet (GD) ve Merkezi Yönetim Bütçesi (MYB) Öngörülürü

	(Mutlak sayılar Milyar TL cinsinden)			
	2024	2025	2026	2027
GSYH, cari	44.218	61.540	72.915	83.132
Genel Devlet	16.212	21.018	24.716	27.966
GD/GSYH %	36,7	34,2	33,9	33,6
GD faiz gideri	1.352	2.023	2.321	2.561
Genel Devlet açığı	-2.115	-1.755	-1.874	-1.872
Faiz dışı GD dengesi	-763	268	447	690
GD dengesi/ GSYH %	-4,8	-2,9	-2,6	-2,3

MYB giderleri	11.213	14.731	17.300	19.497
MYB/GSYH %	25,4	23,9	23,7	23,5
MYB faiz gideri	1.298	1.950	2.282	2.519
MYB gelirleri	9.065	12.800	15.239	17.458
Genel bütçe vergi gelirleri	7.606	11.139	13.198	15.047
MY Bütçe açığı	-2.149	-1.931	-2.061	-2.039
Faiz dışı bütçe dengesi	-851	-19	-222	-480
MYB dengesi/ GSYH %	-4,9	-3,1	-2,8	-2,5

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *OV P 2025-2027*, s. 72-73.

Açıklama: Genel devlet= MYB+YY+SGK+GSS+fonlar+döner sermayeler+İSF.

- Üçüncüsü, faizler hariç tutulduğunda gerek GD gerekse MYB dengesi iyileşmekte, hatta GD için bu dengenin 2025'ten itibaren fazla vermesi öngörülmektedir. Buradaki "iyileşmenin" gene MYB dışındaki kuruluşlar üzerinden yapılmasının programlandığı anlaşılmaktadır. Bu da özellikle sosyal devlet harcamalarındaki kısılmaları akla getirmektedir.
- Dördüncüsü, son yıllarda Hazine borçlanmasının büyümesi ve önümüzdeki süreçte faizlerin düşmesine bağlı olarak reel faiz yükünün artacak olmasının da etkisiyle faiz giderleri hem GD hem de MYB için yüksek kalmaktadır. MYB'den önümüzdeki üç yıl için ayrılması planlanan faiz ödeneği toplamı 6,7 trilyon TL'yi aşmaktadır.

Bu, 2024 yılı genel bütçe vergi gelirleri toplamına yakındır! MYB faiz giderinin bütçe büyüklüğüne oranı dönem boyunca yıllık ortalaması yüzde 13 civarında oluşmaktadır. Faiz giderlerinin vergi gelirlerine oranı ise yüzde 16-17 civarında oluşmaktadır.

5. VERGİ HARCAMALARINDA PATLAMA

Vergi harcamalarının yıllara göre vergi gelirlerine oranla yüzde 29-32 gibi yüksek payları temsil ediyor olması da Türkiye'de maliye politikalarının ciddi çıkmazlarından biridir. Sermaye gelirleri sahiplerinden ciddi bir dolaysız vergi tahsilatı yapılamazken, bu kesimlere bol kepçe sunulan vergi ayrıcalıklarının (yani vergi harcamalarının veya vergi istisna ve muafiyetlerinin) inanılmaz düzeylere ulaşması, vergi dağılımının sınıfsal karakterine vurgu yapmaktadır.

Vergi harcamaları öngörüsünün 2023-2026 yılları toplamı olarak 9,7 trilyon TL düzeyine çıkıyor olması birçok bakımdan uyarıcıdır. Bu harcamalar bütçenin faiz giderleri toplamından fazladır. Daha önemlisi, her bir yıl itibarıyla ve de toplam olarak bütçe açıklarının üzerindedir. Demek ki, sermayeyi kayıran bu kadar yüksek vergi ayrıcalığı olmasa bütçe açığı diye bir şey olmayacaktır. Başka açıdan bakılırsa, bugün kısıntı yapılan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları karşılanabilecektir. Hatta kamu altyapı yatırımlarının KÖİ ve YİD modelleri üzerinden iç ve dış sermayeye peşkeşler çekilerek yapılmasının gerekçesi kalmayacaktır. Ama herhalde bu yaklaşım bugünkü yağmacı iktidarın varlık nedenine aykırıdır.

Vergi harcamalarının toplam vergi gelirlerine oranından daha çarpıcı olanı, her bir vergi için geçerli olan vergi istisna ve muafiyetleri oranıdır. Çizelge 4'te, 4. ve 5. satırlarda sadece Gelir Vergisi (GV) ve Kurumlar Vergisi (KV) örneklerine yer verilmiştir. Buna göre, 2023'te GV tahsilatının yüzde 95'ini aşkın bir vergi harcaması yapılmıştır. (Anlamı, bu vergi harcaması olmasa GV tahsilatının iki katına çıkabileceğidir). Bunun bir bölümü asgari ücretin vergi dışı bırakılması gibi ücretlileri de ilgilendirir. Ancak sermaye her durumda ağırlıktadır. Örneğin 2024 yılı VH toplamı 2,2 trilyon TL iken bunun sermayeye dönük bölümü 1,6 trilyon TL'dir. Vergi harcamalarının KV gelirlerine oranı ise saf anlamda sermaye lehine olan ayrıcalıkları gösterir ki 2023'te yüzde 57 civarındadır.

Çizelge 4. 2023–2026 Dönemi Vergi Harcaması (VH) Tahminleri (Milyar TL)

	2023	2024	2025	2026
VH toplamı	1.477	2.210	2.778	3.223
VH/GSYH %	5,79	5,37	5,25	5,12
VH/Vergi Geliri %	32,8	29,8	29,2	28,4
VH/GV geliri %	95,2	83,3		
VH/KV geliri %	56,8	50,0		

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2023 Yılı Vergi Harcamaları Raporu, Ankara 2023.

Not: Sayılar milyara yuvarlanmıştır.

Buradaki 2023 verileri gerçekleştirmeleri gösteriyor. Ama orada da bütçe tahminleri ile gerçekleştirmeler arasında yukarı yönlü inanılmaz farklar oluşmaktadır. Örneğin 2023 bütçesinde 2023 yılı vergi harcamaları tahmini 994 milyar TL iken gerçekleşme 1 trilyon 477 milyar TL olmuştur. Yani gerçekleşme başlangıç tahminini yüzde 49 aşmıştır! Demek ki 2024–2026 verileri de yukarı doğru revize edilebilecektir. 17 Ekim’de 2024’te 2025 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi TBMM’ye sunulduğunda 2024 yılı gerçekleşme tahminini görürken, 2025–2027 dönemi tahminlerini de yenilenmiş biçimleriyle görmüş olacağız.

Her durumda, vergi ayrıcalıkları bölümü bütçe ve vergi politikalarında ilk neşterin vurulacağı yer olmalıdır. Halk için bütçe yapılacaksa, bütçeler anayasal sosyal devlet ilkesine uygun olacaksa, devlet yeniden yatırımcı bir nitelik kazanacaksa, bütçeler sermayeye kaynak aktarma düzeneği olmaktan kurtarılacaksa, ücret gelirlerini kayırma kuralı uygulanacaksa, ikincil bölüşüm ilişkilerini emek lehine düzeltten bütçe anlayışları benimsenecekse, ilk hareket noktası sermayeye dönük vergi ayrıcalıklarının ayıklanması olmak zorundadır.

6. PROGRAMLARIN DEĞİŞMEYEN YÜZÜ: EMEKÇİ HAKLARINA SALDIRI

Son iki OVP’nin ve bunların şemsiyesi konumundaki 12. Plan’ın ortaklaştığı temel konuların başında emeğin kazanılmış haklarına, ücret rejimlerine, emeklilik haklarına ve çalışma koşullarına emek aleyhine müdahaleler geliyor. Plan ve programların sınıfsal niteliği bu başlıklarda adeta haykırıyor. 2023 Ekim ve 2024 Ocak aylarının Sanayi ve Toplum Dergilerinde bu konuya ayrıntılarıyla değinmiştik. OVP 2025–2027 bakımından da sermaye yönlü anlayışlarda değişen bir rota yok.

Asıl hedef Kıdem Tazminatına saldırı olmayı sürdürüyor. Tamamlayıcı Emeklilik Sistemi (TES) bu nedenle sürekli gündemde tutuluyor. Bir de elbette sermayenin ve iktidarın emrine sunulacak yeni bir devasa finansman fonu oluşturmak düşüncesi var. Tıpkı işsizden ziyade patronların ve devletin finansman ihtiyaçlarına koşulan İşsizlik Sigortası Fonu (İSF) gibi.

Emeğe saldırı bunlarla sınırlı değil. Önceki Program’da ve 12. Plan’da sayılan önerilen adeta kopyala-yapıştır yöntemiyle buraya da aktarılmış bulunuyor. Bir-iki bölümünü aktaralım:

“Sosyal güvenlik sisteminin uzun vadeli mali sürdürülebilirliği güçlendirilecek, prim tabanı ve tahsilatı artırılacak, yeni çalışma biçimlerine uyum artırılacaktır.

- Sosyal güvenlik sisteminde **kişilerin daha çok istihdamda kalmasını teşvik eden, hakkaniyeti ve aktüeryal dengeyi önceleyen düzenlemeler** hayata geçirilerek **sistemin mali sürdürülebilirliği güçlendirecektir.**
- Sosyal güvenlik sisteminin fiili ve yasal kapsamının genişletilmesi ve kapsamda yer almayan grupların sisteme girişlerinin sağlanması için farklı meslek ve gelir gruplarına yönelik uygulamalar geliştirilecek, **sosyal güvenlik mevzuatı değişen işgücü piyasası koşullarına ve yeni nesil esnek çalışma şekillerine daha uyumlu hale getirilecektir**. (OVP, 2025–2027, s.61).
- **“Uzun vadeli tasarrufların artırılması bakımından önemli olan bireysel emeklilik ve otomatik katılım sistemini geliştirici düzenlemeler hayata geçirilecektir.**
- **Otomatik Katılım Sistemi (OKS)**’nin işverenlerin de katkısı ile ikinci basamak emeklilik sistemine dönüşeceği tamamlayıcı emeklilik sistemi kurulacaktır.
- Bireysel Emeklilik Sistemi (BES)’ndeki standart emeklilik yatırım fonları, katılımcıların birikimleri için daha fazla katma değer üretecek şekilde yeniden tasarlanacaktır.
- OKS katılımcılarına BES’te yer alan emeklilik fonlarına erişim imkânı tanınacak, kesintilerin sadeleştirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılacak ve bu kapsamda sistemin cazibesi artırılarak fon tutarı ve katılımcı sayısında artış sağlanacaktır”. (OVP, 2025–2027, s. 53)

Elbette gelir yönetimi politikaları ve enflasyon hedeflemesi de dahil edildiğinde, emeklileri açıklık sınırının altına iten uygulamalarla birleştirildiğinde, emeğin haklarına saldırı bakımından ortodoks bir neoliberal programın bütün unsurlarının dört başı mamur bir vaziyette mevcut olduğu görülecektir. Üstelik açıklık sınırının altına düşen asgari ücret (ve asgari ücrete yakınsayan ortalama ücret) düzeyleriyle de yetinilmediği, “İşgücü Uyum Programı” başlığı altında yılda sadece 10 ay süreyle, ihbar ve kıdem tazminatı hakkı olmadan, yaşlılık sigortası primi ödenmeden çalıştırılan, ücretleri 11.334 TL ile 6.800 arasında değişen “serf işçiler” de bu sömürü programının parçasıdır. Daha da ağır sömürü koşulları meslek lisesi çocuklarına (ve bundan böyle meslek ortaokullarına) **MESEM** adı altında dayatılması aynı sistemin uzantısıdır.

İstihdamın artması ve işsizliğin azalması gibi hedefler ise, diğer makroekonomik hedeflerle uyumlu gözükmeyen, programın çekiciliğini arttırmak için eklenmiş iğreti unsurlar olarak kalmaktadır.

7. TARIMDA YENİLİK ADI ALTINDA YENİ YAĞMA HAZIRLIKLARI

İktidar partisi son zamanlarda tarımda iki “yenilik” yapmaya girişti. Birincisi işlenmeyen tarım alanlarının kanun zoruyla kiralınmasına yönelikti; ikincisi ise ayrıntıları pek açıklanmayan yeni bir destekleme sistemiydi. Bunlardan birincisi şöyle gelişti: 2005 tarihli 5403 sayılı “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nun 8K Maddesine 23/3/2023’te ek fıkralar eklenmişti, 22 Ağustos 2024 tarihli “İşlenmeyen Tarım Arazilerinin Tarımsal Amaçlı Kiraya Verilmesine İlişkin Yönetmelik” yoluyla bu düzenleme uygulamaya geçirilmek istendi. (Ayrıntılı bir değerlendirme için 27 Ağustos tarihli Sol Haber’deki yazımıza bakılabilir).

İlgili Kanunun 8/K 2. Fıkrasına göre, “Bakanlık; Hazinesin özel mülkiyetinde veya Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan tarım arazileri hariç olmak üzere, mülkiyeti gerçek ve tüzel kişilere ait olup, hisselilik, mülkiyet ihtilafı, parçalılık, tarımsal faaliyete son verilmesi, göç veya başka bir sebeple üst üste iki yıl süreyle işlenmeyen tarım arazilerini tespit ederek, ekonomiye kazandırılması ve kamu yararına kullanılması için bu arazileri kira geliri arazi maliklerine ait olmak üzere ve arazinin vasfının değiştirilmemesi şartıyla sezonluk olarak rayiç bedelden aşağı olmamak üzere kiraya verir”.

Ancak 2014 değişiklikleri içinde yer alan **8/K/1 fıkrası**, “kiralama” aşan niyetlerin varlığına da işaret ediyor: “Bu Kanunun uygulanması ile ilgili olarak, ihtiyaç duyulması hâlinde, **yeter gelirlili tarımsal arazi büyüklüğünün altındaki tarımsal arazileri yeter gelirlili tarımsal arazi büyüklüğüne çıkarmak veya mülkiyetten kaynaktan ihtilafları gidermek amacıyla kamulaştırma ile satım işlemleri Bakanlığın talebi üzerine Maliye Bakanlığınca ilgili mevzuatına göre yerine getirilir**”.

Şimdi eğer ekili alanlar genişletilmek isteniyorsa, Osmanlı’nın 16. Yüzyıl uygulamasında çözüm aramaya gerek yok. Çiftçinin topraktan/tarımdan uzaklaşma nedenlerini sorgulayacaksınız önce. Bunlar, sırasıyla, –IMF/DB tarım programının AKP tarafından da sadakatle uygulanması, tarımın dışa bağımlı hale getirilmesi ve çiftçinin desteksiz bırakılması; –yükselen girdi maliyetleriyle, maliyet enflasyonu başa çıkamayan çiftçinin eline geçen satış fiyatlarının da alıcı şirketler tarafından belirlenmesi; –çiftçilerin yaş ortalamasının 58’i bulması, yani gençlerin bu koşullarda tarımda kalmak istememesi, dolayısıyla toprakların bu nedenle de terk edilmesi. Şimdi bunlara neden olan AKP iktidarı, ekilmeyen toprakların şirketlerin eline geçmesiyle çözümün bulunacağını düşünüyor. Yalnızca kiralama değil, kamulaştırma-satış yolunu da açarak, yağmacı bir temelde şirketleşmeye destek çıkmayı amaçlıyor.

AKP uygulamalarından aşına olduğumuz keyfilikler, rant ve yandaş kollama öncelikleri göz önüne alındığında, üreticilerin ve kırsal mülkiyet sahiplerinin çıkarlarının öncelikle korunabileceği konusunda haklı kuşku oluşmaktadır. İktidar samimi olsa, öncelikle çizelge–5’te özetlenen tarımsal desteklerdeki çöküş tablosunu düzeltmeyi iş edinirdi.

Çizelge 5: Destekler Azalırken Tarımın Sorunları Büyümekte

On İkinci Planda Tarımsal Destekler/Tarımsal Katma Değer (%)

	2018	2019	2020	2021
Devreden miras	6,7	6,2	6,5	6,0
	2022	2023	2028	
XII. Plan hedefi	4,1	4,3	5,0	

Kaynak: O. Oyan, «Mali Politikalar», *TMMOB Sanayi Kongresi’ne Giderken/AKP İktidarının 20 Yılı etkinliği*, 15.04.2023; XII. Plan, s. 104, t. 20.

CB 2024 Yılı Programı, s. 152 ve 163.

AKP iktidarı, 22 Ağustos Yönetmeliğinden bir hafta sonra 29.08.2024 tarihli RG'de yayınlanan "2025–2027 Yıllarında Yapılacak Bitkisel Üretime Yönelik Desteklemelere İlişkin Karar" ile destekleme yöntemlerini de sil baştan değiştirmeye yöneldi. Böyle önemli bir düzenlemenin TBMM'nin bilgisi dışında yapılıyor olmasını ve muhalefetten ciddi bir tepki gelmemesini öncelikle not edelim. Bu Karar kamuoyu gündemine "gübre ve mazot desteği kalkıyor" haberiyle geldi. Yeni destek sistemiyle üretim planlaması kapsamındaki bitkisel ürünler için bir temel destek sisteminin açıklanacağı ve girdi desteklerinin de belli oranlar dahilinde bunun içinde yer alacağı açıklamaları yapıldı. Peki ama girdi fiyatları yukarı doğru gidip dururken, "belli oranlar" nasıl tutturulabilecekti? Daha önemlisi, alan bazında desteklerin artıyor gözüktüğü ürünlerde dahi toplam destek miktarında gerçek bir artış olacak mıydı? GSYH'nin yasal yüzde 1'i yerine yüzde 0,2'si desteklemeye ayrılırken değişen ne olacaktı? Oysa anlamlı bir destekleme var diyebilmek için tarımsal katma değerlerin en az üçte biri yani GSYH'nin yüzde 2'si desteklemeye ayrılmalıdır. (Çizelge 5).

Tuhaf olan durum, yeni OVP (2025–2027)'de bütün bu "yeniliklere" yer verilmemesi oluyor! Tarım konusuna yer verilen sınırlı sayfalarda ise (s.38-39, 46, 93), yukarıda belirtilen yeni Yönetmelik ve Karar'a gönderme yapılmıyor! Gerçi "işlenmeyen tarım arazilerinin üretime kazandırılması" (s.38) niyeti var ama bu genel tedbirler kapsamında hep yer alır! Programda "tarımsal teşvik ve desteklerin önceden açıklanması ve zamanında ödenmesi" (s.46) gibi zaten olması gerekenler de eksik değil, ama esasa dönük tedbirler yer almıyor.

8. SONUÇ: ÇIKIŞ KAMUCU POLİTİKALARDA

Yeni OVP ve uygulamadaki ekonomik program konusunda şu saptamalarla bitirebiliriz:

– Emek-sermaye arasındaki birincil bölüşüm ilişkilerine emeğin aleyhine müdahalelerde bulunan, çalışma hukukunu emek aleyhine büken siyaset anlayışlarının karşısına bunun tam zıttı konuma yerleşen siyasi bir yanıt verilmek zorundadır. Ege-men sınıflarla da iyi geçinen bir "çelişkileri yönetme" siyasetinin yani daha açıkçası uzlaşmacı bir sosyal-demokrat siyasetin bu denklemde yeri yoktur.

– Kayıtdışılığa, esnek/kuralsız çalışma modellerine, "güvenceli esneklik" gibi aldatmacalara, çocuk işçiliğine, kadınların ve yabancı işçilerin katmerli sömürsüne, sermayeye İSF kaynakları üzerinden ucuz işgücü pazarlama yöntemlerine karşı kararlılıkla durmadan "emekten yanayız" söylemlerinin içi boş kalacaktır.

– İktidar ve sermaye güdümündeki işçi ve memur sendikaları/konfederasyonları yöneticilerinin ayıklanması sağlanmadan emeğin örgütlü mücadelesinin başarılı olması zordur. Sendikaların uygulanan ekonomik programa, bütçelere, OVP'lere, Planlara, gelir bölüşümündeki bozulmalara, işsizlik artışına, vs. ilgisiz kalması da düşündürülemez.

– Eğitim, sağlık, kültür alanlarında piyasalaştırmaya/dincileştirmeye son verilmeden, işçi sınıfı laiklik mücadelesinin önemli bir sosyal tarafına dönüştürülmeden sömürü ilişkileriyle mücadele başarısız olacaktır.

– İkincil bölüşüm aşamasında yani devlet tarafından vergi ve harcama politikaları uygulanırken birincil bölüşüm sonuçlarını daha da bozan siyasetlere emekçi sınıflar cepheden karşı durmak zorundadır. Bu bağlamda iktidarın yönettiği ve yönlendirdiği fiyatların salt gelir amaçlı kullanımına son verilmeli, sosyal amaçlar belirleyici olmalıdır.

– İktidarın siyasi ihtiyaçları için enflasyonu patlatan politik tercihlerin ve kuru tutmak için KKM türü gelir transferi yöntemlerinin sonuçlarından, bundan yararlanan siyaset ve sermaye çevreleri sorumlu tutulmalıdır. Her durumda, enflasyonla mücadelenin ve KKM'den çıkışın yükünün halka taşıtılmasına karşı siyasi ve sendikal mücadele verilmelidir.

– Devletin gıda egemenliğinden vazgeçmesine, tarımda girdi bağımlılığına teslim olunmasına karşı toplumcu bir cephe açılmalı, tarım yeniden ayağa kaldırılmalıdır.

– OVP ve Planlar istikrar dışında ufku olmayan belgeler olmaktan çıkarılmalı, sanayi ve teknoloji politikalarını esas alan yapısal dönüşüm araçları olmalıdır. Bunun için DPT yeniden kurulmalıdır.

– Planlı sınıai kalkınma modeli doğrultusunda başta tarımsal KİT'ler olmak üzere yeniden kamu girişimciliğinin oluşturulmasına; üretim ekonomisinin canlandırılması yanında adil bölüşümü önceleyen sosyal devlet uygulamalarının geliştirilmesine gidilmelidir.

2024 güzünde “Geçinemiyoruz” eylemleri: Ekmek, adalet ve haysiyet için!

Prof. Dr. Aziz ÇELİK

“2024 güzü işçilerin ve sendikaların artan ekmek, adalet ve haysiyet mücadelesine tanıklık ediyor. İşçilerin uzun süredir devam eden yaygın ama tekil direnişlerinin ardından sendikal harekette de hareketlenme yaşanıyor. Uzun süredir gelir ve vergi adaleti eylemlerini sürdüren DİSK’in ardından Türk-İş ve Hak-İş de sokağa çıkmaya başladı. Ancak eylemler kitlesellikten ve birleşmeden oldukça uzak.”

Sonbahar geldi. Kış yaklaşıyor. Geçim derdi hiç olmadığı kadar 2024 güzüne ve 2025 kışına damgasını vuracak. Yüksek enflasyonun yarattığı geçim sorunları derinleşiyor. İşçilerin tek tek eylemleri yanında uzun bir aradan sonra ilk kez sendikal örgütlerin merkezi eylemleri de gündeme gelmeye başladı.

“Artık yeter, geçinemiyoruz” bu dönemin en akılda kalacak sloganı olacak. Tıpkı 1990’ların başında ANAP iktidarının sonunu getirmesi gibi geçim derdi bir kez daha hükümeti sarsıyor. 1989’da dalga dalga yayılan Bahar Eylemleri ANAP iktidarının dışında büyük bir role sahipti. ANAP iktidarının dışında başka faktörlerin yanı sıra yaşanan büyük yoksullaşma ve buna tepki olarak ortaya çıkan işçi hareketleri önemli paya sahipti. Yoksullaşma ve geçim derdi 2002 seçimlerinin de kaderini belirlemişti. 31 Mart 2024 seçimlerinde ortaya çıkan “geçinemiyoruz” hoşnutsuzluğu giderek yaygınlaşıyor. Öyle görünüyor ki toplumsal hoşnutsuzluk bu kez sandığı beklemeden giderek yaygınlaşacak.

Hükümetin izlediği halkı yoksullaştıran ve emek gelirlerini bastıran ekonomi politikası (kısaca kemer sıkma) bütün hızıyla sürüyor. Yerli ve uluslararası sermaye çevrelerinin memnun olduğu ekonomi politikalarından halk yaka silkiyor. Sendikalar isabetli biçimde “geçinemiyoruz” sloganını eylemlerinin merkezine koyuyor. Hiçbir makro ekonomik göstergiyi uzun boylu analiz etmeye gerek yok. Çalışanlarının yarısını kapsayan asgari ücretin 17 bin lira,

15-16 milyonu ilgilendiren emekli aylıklarının asgarisininin 12 bin 500 TL, ortalamasınının 14-15 bin TL olduğu bir ülke Türkiye. Milyonlarca hane de sosyal yardıma muhtaç halde.

Üstelik bu vahim tablo karşısında yüzleri kızarmadan ücretlerin ve emek gelirlerinin dezenflasyon hedefine uygun artırılmasından söz ediyorlar. Teknik ifadele-re gerek yok enflasyonun faturasını halka kesmeye karar vermiş durumdalar. Orta Vadeli Programları da bütçeleri de yasaları da buna göre hazırlıyorlar.

Emeğin tepkisi artıyor

İşte bu ahval ve şerait içinde işçi-sendika eylemleri ve direnişlerinde belirgin bir artış gözleniyor. Bu eylemlerin sonbaharda giderek artacağını tahmin etmek zor değil. Bir yandan işten atılma, sendikalaşma, çalışma şartları, ücretler temelinde yürütülen tek tek işçi direnişleri ve grevleri öte yandan hükümetin izlediği ekonomi politikalara karşı sendikalar tarafından başlatılan merkezi eylemler. Tekil işçi eylemleri zaten hiç durmamıştı.

Türk-İş ve Hak-İş uzun bir suskunluk ve tereddüt döneminden ve uzun bir aradan sonra mitinglere başladı. Öyle ki bu iki konfederasyonun sahaya çıkmasından bu yana yaklaşık 15 yıl geçti. Uzun yıllar boyunca hükümete toz kondurmayan Türk-İş ve Hak-İş yönetimleri aşağıdan gelen büyük baskı sonucu eylemleri başlatma kararı aldılar.

DİSK uzun bir süredir “geçinemiyoruz” sloganıyla vergide, gelirden ve ülkede adalet talebi etrafından eylemler örgütleyiyor. Geçtiğimiz yaz aylarında uzun bir aradan sonra üç işçi konfederasyonu vergide ve gelirden adalet konularında emeğin taleplerini içeren ortak bir açıklamaya imza attı ve bu doğrultuda ortak çalışmalar yapacaklarını açıkladı. Ardından Türk-İş ve Hak-İş çeşitli illerde mitingler yaptı. DİSK de çeşitli illerde işçi buluşmaları gerçekleştirdi. Türk-İş’in Ekim 2024 ayı içinde Ankara’da büyük bir işçi mitingi yapması bekleniyor.

Bu eylemlerin çeşitlenerek artmasını beklemek lazım. Çünkü hükümetin izlediği ekonomi politikasından vazgeçmesi olası değil. 2025 bütçesi, 2025 asgari ücreti ve ocak ayında ücret, maaş ve aylıklar-daki artışlar memleketin en sıcak gündemi olacak. Hükümet büyük bir neoliberal itikat ve inatla emek gelirlerini bastırmaya çalışacak. Bunun karşısında ise toplumsal tepkinin yükselmesi kaçınılmaz.

Öte yandan tek tek işyeri ve sektör bazında da işçi eylemleri yaygınlaşıyor. Bu eylemler ya sendikal örgütlenme nedeniyle işten atılmalara karşı direniş veya çalışma şartlarının gayri insani olmasına karşı direnişler şeklinde ortaya çıkıyor. Ücret düşüklüğüne tepkiler bu eylemlerin bir başka nedeni. Özel okul öğretmenlerinin eylemleri, Çatalca'da Polonez gıda fabrikasındaki işçilerin eylemleri, Ankara'da sağlık işçilerinin bakanlık önündeki toplu iş sözleşmesi hakkı eylemi, Gaziantep'te tekstil işçilerinin ve Soma'da Fernas maden işçilerinin eylemleri ve Ankara yürüyüşleri bunlardan sadece birkaçı. İnşaat, hizmet ve lojistik sektörlerinde çeşitli kazanımlarla sonuçlanan eylemler sık sık yaşanıyor. Öte yandan çeşitli işyerlerinde süren yasal grevler söz konusu.

Ekmek, adalet ve haysiyet eylemleri!

Önümüzdeki günlerde bu eylemlerin ve direnişlerin giderek artacağı sır değil. Bu eylemlerin nesnel bir zemini var. "Güneş çarığı çatık ayağı sıkıyor." Çalışma ve yaşama koşulları giderek zorlaşıyor. Eylemlerin yaygınlaşmasının sebebi bu. Bu eylemlerin ortak noktası ekmek, adalet ve haysiyet eylemleri olmaları. İşçiler bir yandan geçim şartlarının iyileşmesi için öte yandan insani çalışma koşulları için, onurları için, haysiyetleri için eylemdeler.

İşçiler zorlaşan geçim ve yaşam koşullarını iyileştirmek için sendikalaşmak istiyor. Anayasal haklarını kullanınca bu kez patron tarafından işten atılıyorlar. Anayasayı hiçe sayan patronlara kaşı direnmeye çalışan işçilerin üzerine bu kez hukuktan nasibini almamış mülki amirler güvenlik güçlerini sürüyor. İşçilere karşı zalimane bir şiddet kullanılıyor. Bu yetmiyor direnen ve yerlerde sürüklenen, ters kelepçe takılan, sakalları uzamış, giysileri kirlenmiş işçilerin karşısına günlük tıraşını olmuş ve pırl pırl takım elbiseleriyle çıkan bir ilçe müftüsü "böyle hak aranmaz" deme cüretinde bulunuyor. Sözün bittiği yer! Hükümet adeta bir

yandan zor bir yandan ideolojik aygıtlarıyla tam teşekküllü olarak görev başında!

Geçim şartları zorlaşan ve çalışma şartları insan onuruyla bağdaşmayan işçiler çalışma şartlarının iyileştirmesi için direniyorlar. Çalışırken ölmek, çalışırken hasta olmak istemiyorlar. Her gün yüzlerce binlerce işyerinde yaşanan insanlık dışı çalışma şartlarının bir bölümü işçilerin gösterdiği direnç nedeniyle kamuoyuna yansıyor. İşçiler yaşama ve çalışma şartları için, ekmek, adalet ve haysiyet için ayakta. Şairin dediği gibi "paranın padişahlığına" ve paranın bekçilerine karşı verilen ekmek ve haysiyet mücadelesi bu. Bıçağın kemiğe dayandığı andır bu.

2024 güzünün ayırt edici yanı sadece tekil işçi eylemleri değil. İşçilerin tekil eylemleri hiç durmadı. 2010'lu 2020'li yıllar boyunca irili ufaklı yüzlerce, binlerce işçi eylemi ve direnişi yaşandı. Emek Çalışmaları Toplu-luğu (EÇT) titiz bir çalışmayla bunları kayıt altına aldı ve almaya devam ediyor. Bu kıymetli raporlara www.emekcalisma.org adresinden ulaşmak mümkün.

"Geçinemiyoruz" eylemleri

2024 güzünde tekil işçi eylemleri yanında uzun bir aradan sonra merkezi sendika eylemleri de başladı. Uzun süredir vergide ve gelirden adalet eylemleriyle konuyu gündeme taşıyan DİSK'in ardından Türk-İş ve Hak-İş de geçim şartlarını protesto etmek, gelir ve vergi adaleti talebiyle merkezi eylemler örgütlemeye başladı. Üç işçi konfederasyonu henüz bu eylemleri ortaklaştırmasa da temanın benzer olduğu ve bu temanın "geçinemiyoruz, gelirden ve vergide adalet" olduğu ve eylemlerin muhatabının hükümet olduğu sır değil.

Kuşkusuz siyasal ve toplumsal koşullar arasında dağlar kadar fark var ancak 1989 Bahar Eylemleri de uzun bir suskunluktan sonra böyle başlamıştı. 1980'li yıllar boyunca etkili eylemler yapmayan Türk-İş 1989 Bahar Eylemleriyle birlikte vites yükseltmişti. ANAP hükümetinin seçimleri kaybetmesinde 1980'lerin sonundaki bu işçi hareketinin etkisi yadsınamaz. Türk-İş'in o dönemki mutedil genel Başkanı Şevket Yılmaz artan taban baskısı ve zorlaşan ekonomik şartlar karşısında 1980 sonrasında ilk genel grevini 3 Ocak 1991'de ilan etmek zorunda kalmıştı.

Bilindiği gibi Türk-İş ve Hak-İş yönetimleri uzunca bir süredir eylemlerden uzak durdu. 2010'ların başlarına kadar ortak eylemler yapabilen işçi sendika-

ları ile emek ve meslek örgütleri giderek paralize ve atomize oldu. 1990'ların sonlarından 2010'lara kadar emek hareketinin güç birliği yapmasını sağlayan Emek Platformu gibi kayda değer birliktelikler bir yandan içeriden bir yandan dışarıdan müdahalelerle sönmüldü. Emek Platformunun dağıtılması AKP iktidarının çok büyük bir "başarısı" olduğunun altını çizmek lazım.

Emek Platformunun dağıtılmasının ardından Türk-İş ve Hak-İş yönetimleri eylemlerden uzak durdu ve siyasi iktidarı eleştirmekten özenle kaçındı, suskunluğa gömüldü. İki konfederasyon siyasi iktidara yedeklenmeyi tercih ettiler. Kamu taşeron işçilerinin örgütlenmesi ve kadroya alınması sürecinde siyasi iktidarla iyi geçinerek, eleştiriden uzak durarak üye sayılarını artırmaya çalıştılar. Bu tutumları sonucunda üye sayılarını artırdılar. Ancak kamu taşeron işçileri ikinci sınıf işçi haline geldi. Yüksek Hakem Kurulu sefalet sözleşmelerine imza attı.

2018 başkanlık seçimleri öncesi siyasi iktidar kimseyle müzakere etmeden taşeron işçileri bir gece yarısı KHK'siyle kadroya aldı. Ancak üç yıl boyunca toplu iş sözleşmesi hakkında mahrum bıraktı. Bu kez kamu işçisi haline gelen eski taşeron işçileri üye yapma ve yetki alma kaygısıyla sustular. Kamu işvereni kimi desteklerse işçi oraya gidebilirdi. O yüzden hükümetle arayı iyi tutmak lazımdı! Ancak 2018 sonrasında önce döviz krizi, ardından pandemi ve ardından yüksek enflasyonla devam eden zor günlerde hükümet tavrını net biçimde ortaya koydu. Son 45 yılın en ağır bölüşüm krizi ortaya çıktı. Emek gelirleri baskılandı ve gelir dağılımı bozuldu. Hükümet çok net sınıfsal bir tercih yaptı. Böyle bir tablodan kamu işçileri de payını aldı.

Kitlesellik ve birleşik mücadele zaafı

İşçiler, emekçiler, emekliler 31 Mart 2024 seçimlerinde siyasi iktidara kırmızı kart gösterdi. Siyasi iktidar bu kırmızı kartının mesajını anlamak yerine "nasılsa seçim yok, kemer sıkmaya devam" dedi. Artan pahalılık karşısında geçim zorlaştı. Kamu işçisinin "parlak" sözleşmeleri ile elde edilen haklar enflasyon karşısında eridi.

Hükümetten geçim şartlarını iyileştirmek yönünde bir adım gelmeyeceği anlaşıldı. Türk-İş Genel Başkanı "ben ömrü hayatımda böyle geçim sıkıntısı

görmedim" mealinde sözler söyledi. Ve sonunda rica ile sonuç alınamayacağı ortaya çıkınca ve tabandan gelen baskılar da artınca Türk-İş ve Hak-İş 1 Mayıs'taki sembolik törenleri saymazsak Tekel direnişinden sonra ilk kez sokağa çıktı.

Kuşkusuz önceki tutumlarından bağımsız olarak Türk-İş ve Hak-İş'in işçilerin hak mücadelesi için sokağa çıkması önemsenmesi, desteklenmesi gereken bir tutumdur. Samimiler mi değiller mi tartışması abesle iştir. Eylemlerdeki konuşmaların içeriği, eylemlerdeki taleplerin yetersizliği tali bir meseledir. Uzun süredir sokağın, hak aramanın siyasi iktidar tarafından marjinalize edilmeye çalışıldığı, toplu hak aramanın, sivil itaatsizliğin kriminalize edilmeye çalışıldığı koşullarda sendikaların sokakta olması ve "sendikacılık, hak aramak suç değildir" demesi önemlidir.

Grevin, eylemin, mitingin, itirazın yerini yasak ve itaatin almaya başladığı zamanlarda sokağa çıkan işçi kıymetlidir. Paranın padişahlığına ve paranın beğeniliğine karşı girilen her itiraz kıymetlidir.

Ancak eylemlerin kitlesellikten, yaygınlıktan ve kapsayıcılıktan oldukça uzak olduğunun altını çizmek lazım. Sendikal örgütlerin eylemleri sembolik tepkiler olarak kaldılar. Yaşanan devasa ekonomik zorluklar karşısında sendikal örgütler tarafından gerçekleştirilen eylemlerin binlerle sınırlı kalması dikkat çekicidir. Bu durum sendikal örgütlerin eylem kapasitesinin ciddi sorunlar taşıdığını gösteriyor. On binleri, yüzbinleri seferber etmesi gereken sorunların sadece birkaç bin işçiyi seferber etmesi sendikal hareket açısından ciddi bir zaaftır. "Geçinemiyoruz" eylemlerinin neden yeterince kitlesel olmadığı konusu üstüne yeterince önemle durulmalıdır.

"Geçinemiyoruz" eylemlerinin bir diğer zaafı ortak mücadeleye zemininin yaratılmamasıdır. İşçiden kamu görevlisine, serbest meslek mensubundan emekliye çok geniş bir halk kesimini etkileyen pahalılık ve yoksulluk karşısında dağınık ve tek tek eylemlerle çıkılması büyük bir zaaftır. Her işçi konfederasyonunun ayrı eylem yaptığı, işçi sendikaları ile kamu görevlileri sendikalarının, meslek örgütlerinin ve diğer demokratik örgütlerin bir araya gelememesi büyük bir zaaftır. Hükümetin en önemli avantajı muhalefeti atomize etmektir. Bunu "Geçinemiyoruz" eylemlerinde de görüyoruz.

“Bu kantar bu sıklleti kaldırmaz”. Karşı karşıya olunan devasa ekonomik sorunlar, yoksullaşma ve gelir eşitsizliği karşısında kimse tek başına başarılı olamaz. Emek ve meslek örgütlerinin yönetimleri akıllarını başlarına almalı ve ortak bir mücadele hattında bir araya gelmeyi başarabilmelidir.

Zor bir kış geliyor. İşçilerin, emeklilerin yaşama ve çalışma koşulları daha da zorlaşacak. Arabayı atların önüne koymadan, eylemleri birbirinin karşısına dikmeden, öznel sorunları genel sınıf çıkarının önüne çıkarmadan işçi direnişlerini, sendikal eylemleri büyük bir duvarın tuğlaları ve büyük bir zincirin halkaları haline getirmek lazım. Defalarca doğrulanmış bir düsturu yenileyerek bitireyim: Örgütlü birleşik güç yenilmez!

Draghi Raporu ve Gerileyen Avrupa

Prof. Dr. Hayri KOZANOĞLU

Geçtiğimiz Eylül'de Avrupa ekonomisinin önümüzdeki dönem yol haritası niteliğinde üzerinde çok konuşulan, 400 sayfayı aşan hacimde kritik bir rapor yayımlandı. Geçen yıl Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, Mairo Draghi'ye Avrupa'nın geleceğini masaya yatıran bir strateji raporu sipariş etmişti. Bu rapor Aralık 2024'te göreve başlayacak Avrupa Komisyonu'nun da 5 yıllık görev süresince bir bakıma pusulası olacak. Draghi, ünlü Amerikan yatırım bankası Goldman Sachs'ta çalışmış, sonra Avrupa Merkez Bankası Başkanlığı'na atanmış, kısa bir süre de İtalya'da teknokratik bir geçiş hükümeti kurarak başbakanlık koltuğuna oturmuş bir kişilik. Daha çok avro bölgesinin 2012'de borç krizi yaşadığı dönemde, en kritik anda sarf ettiği *"ne gerekiyorsa yapılacak"* ifadesiyle hatırlanıyor, böyle kritik bir dönemde paniği önlediği için zorlu sorunların üstesinden geleceğine inanılıyor, piyasacı çevrelerce kendisine çok güveniliyor.

Rapor her kritik sektöre bir bölümün ayrıldığı kapsamlı bir doküman. Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı üç temel sorun üzerinde yoğunlaşıyor: Düşük üretkenlik performansı, ekonomik güvenlik ve iklim krizi karşısında nasıl bir dönüşüm sağlanacağı. Sonuçta da *"yeni sanayi stratejisinin"* hayata geçirilmesi için Avrupa Birliği (AB) ortak bütçesinden 800 milyar avro ayrılmasını talep ediyor. Bu AB ekonomisinin yıllık üretiminin %4,7'sine denk gelen çok yüksek bir tutar.

Rapor açıklandığı sırada AB ekonomisinin lokomotifleri Almanya, İsveç ve Avusturya durgunluk yaşıyor; başta Fransa birliğin diğer önde gelen ekonomileri ise %1'in altında bir büyüme ile yetiniyordu. OECD son Ekonomik Görünüm raporunda Avro bölgesi büyümesini 2024 için %0,72'ye, 2025 için ise %1,3'e çekiyordu.

AB'nin Artıları

Metinde önce Avrupa'nın artıları sıralanıyor. 440 milyon tüketicinin bulunduğu, 23 milyon şirkete ev sahipliği yapan, küresel üretimin %17'sini gerçekleştiren bir ekonomiden söz edildiği vurgulanıyor. Gelir eşitsizliğinin hem ABD'den hem de Çin'den

%10 daha düşük olduğunun altı çiziliyor. Kanun hakimiyeti konusunda en iyi performansla sahip 10 ülkenin 8'inin Avrupa'da yer aldığı; sağlık, eğitim ve çevre koruması konularında da genel hatlarıyla başarı sağladığı söyleniyor. Gerek ortalama yaşam süresinin uzunluğu gerekse çocuk ölümlerinin düşüklüğü açısından Avrupa'nın, ABD ve Çin'in ilerisinde bulunduğu hatırlatılıyor.

AB'nin Eksileri

AB'nin önüne koyduğu yüksek düzeyde sosyal kapsayıcılık, karbon salınımindan nötrlük ve jeopolitik düzlemde ABD ve Çin'in gölgesinde kalmama hedeflerine ulaşmak için büyüme temposunun yetersizliğinin altı çiziliyor. Ekonominin büyüklüğü açısından 2002'de ABD'nin %15 gerisindeyken, bu mesafenin açılarak bugün %30'a ulaştığı belirtiliyor. Bu farkın oluşmasındaki %70'lik pay üretkenliğin düşük seyretmesinden kaynaklanıyor.

ABD ile kıyaslanınca Avrupa'nın dış ticarete daha dönük bir yapısı var. IMF'nin projeksiyonlarına göre küresel ticaret orta vadede yılda ancak %3.2 bir genişleme sağlayacak. Bu oran, 2000-2019 ortalaması %4.9'un belirgin altında. Dolayısıyla dış pazarlara ağırlık vererek, ihracat üzerinden ekonomiyi canlandırma şansı da çok düşük.

Ukrayna Savaşı da Avrupa ekonomisine büyük darbe vurdu. Çünkü Rusya AB'nin doğalgaz gereksiniminin %45'ini sağlıyordu. Enerji fiyatlarının yükselmesi, enerji sübvansiyonlarını artırma gereği ve likit doğalgaz ithal etmek için altyapı oluşturma çabaları büyümeyi iyice aşağı çekti.

Küresel hegemonya mücadelesine girişen ABD ve Çin ile AB'nin arasının en fazla açıldığı alan teknoloji. Dünyanın lider 50 teknoloji firmasından sadece dördü Avrupalı. 2013'ten 2023'e birliğin küresel teknoloji gelirlerindeki payı %22'den %18'e gerilerken, ABD'nin ağırlığı %30'dan %38'e sıçradı. Avrupa'nın nüfusunun yaşlı olması, aktif işgücünün sayısının giderek azalacağına anlaşılması da Avrupa için ciddi bir handikap.

Yeni Sanayi Stratejisi

Rapora göre Avrupa yeni bir sanayi stratejisi uygulayabilmek için üç temel dönüşüme gereksinim duyuyor. Birincisi, yenilikçilik açığını kapatabilmek için teknolojik ve bilimsel hamleleri hızlandırmak, yenilikleri piyasanın taleplerine göre ticarileştirmek, yenilikçi firmaların önündeki engelleri kaldırmak, finansmana ulaşmalarını kolaylaştırmak, işgücünün beceri açıklarını kapatmak gibi sistemli çabalar harcamak zorunluluğu var. İkincisi, enerji fiyatlarını aşağı çekmek ve karbonsuzlaşmanın yarattığı fırsatları kaçırmamak için üye ülkeler bazında çabalar yerine, karbonsuzlaşma ve rekabet konularında ortak bir plan izlemek gereksinimi bulunuyor. Ancak bu adımları atarken sanayisinin bel kemiğini oluşturan otomotiv, kimya, sivil havacılık gibi sektörleri de gözetmeyi ihmal etmemeli. Üçüncüsü, Avrupa güvenliğini tahkim etmeli ve bağımlılığını azaltmalı. Dış ticarete açıklığını ve hammaddelerden, ileri teknolojiye dek bağımlılığını göz önüne alarak sahici bir “*dış ekonomik politika*” geliştirmeli. Bu çerçevede tercihli ticaret anlaşmalarına, doğal kaynak zengini ülkelerle doğrudan yatırım iş birliklerine, temel teknolojilerin arz zincirinin güvenlik altına alınmasına önem vermeli.

Yenilikçilik denince Draghi Avrupa'nın yüksek kapasitesini vurguluyor, ancak yeni kurulan başarılı şirketlerin bir süre sonra finansal, düzenleyici ve mesleki eğitime ilişkin engellere takılarak, başta ABD gelmek üzere başka ülkelere taşındığını söylüyor. Bu açığı kapatmak üzere Avrupa Araştırma Projeleri Ajansı kurulması, melek yatırımcıların ve çekirdek sermayenin teşvik edilmesi, emeklilik fonlarının tasarrufları yatırıma yönlendirecek şekilde reforma tabi tutulması ve Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin çerçevenin basitleştirilmesi gibi önerilerde bulunuyor. Ayrıca akademik mükemmeliyetçiliğin özendirilmesi, araştırma altyapısına yatırım yapılması, Ar-Ge bütçelerinin artırılması ve yenilikçilik dostu düzenleyici ekosistemin desteklenmesi gereklerine işaret ediyor. Ayrıca çalışanların becerilerini sıçratacak şekilde yaşam boyu öğrenmeye odaklanılmasının da altı çiziliyor.

İkinci kritik konu, karbonsuzlaşmayı rekabetçilikle bağdaştırma gereği olarak belirleniyor. Çünkü enerji krizi Avrupa'nın rekabetçiliğini baltaya uğratacak şekilde enerji maliyetlerini yükseltti.

Öyleyse karbonsuzlaşmak bir zorunluluktur. Ancak Draghi'ye göre karbonsuzlaşma süreci iyi yönetilirse rekabetçiliği artıracak gibi, kötü yönetilirse, özellikle Çin'in sübvansane ettiği teknolojilere bağımlı kalınırsa riskler doğurur. Avrupalı firmalar ABD'li rakiplerine göre daha yüksek maliyetli enerji kullanıyorlar, eğer temiz enerjinin yaygınlaşması düşük fiyatlar getirmese ekonomik büyümeyi tehlikeye atabilir. Draghi karbonsuzlaşmanın yararlarının tüketiciye yansımaları için Avrupa elektrik piyasasının reformunu savunuyor ve eşit rekabet koşulları oluşturabilmek için temiz teknolojilerde ve elektrikli araçlarda Avrupa çapında sanayi politikalarının gereğine işaret ediyor. Rapor enerji, temiz teknolojiler, temel hammaddeler, otomotiv, ilaç, taşımacılık, havacılık ve yüksek teknoloji alanlarına sektöre özel rekabetçilik önlemlerini ayrıntılandırıyor.

Üçüncü sorun ise, Avrupa savunma sanayi sektörüne yatırım yapmak ve entegrasyonu sağlamak. Draghi bir ekonomistin gözünden sektörün parçalanmışlığını ele alıyor ve ölçek ve talep toplulaştırmasının gerektiğini söylüyor. Bir Avrupa Savunma Sanayisi Stratejisi tasarlanırken yanı sıra AB dışından ayrı ayrı gerçekleştirilen satın almaların maliyeti %80 yukarı çekmesi sorununun da çözülmesinin önemine dikkat çekiyor. Çözüm olarak da, AB ülkeleri adına toplu alımlar yapacak, ölçek ekonomisinden yararlanacak bir kurumsal yapı öneriyor. Ayrıca ABD silah sanayisini tedirgin etmek pahasına, “Avrupalı al” ilkesinin benimsenmesini tavsiye ediyor.

Dördüncü olarak da ekonomik güvenlik üzerinde duruyor. Başka ülkelerin ekonomik zorlamalarına maruz kalmamak için, AB stratejik özerkliğin gereğine ve ekonomik güvenliğin sağlanmasına öncelik verilmesini söylüyor. Bu da daha fazla savunma harcaması, daha özerk savunma sanayisi ve nadir toprak elementlerine erişimin sağlanmasını güvence altına alacak politikalar gerektiriyor. Bu özerklik çabasının yüksek maliyetini kabul etmekle birlikte, bunun yükünün üye ülkeler arasında iş birliği ve üye olmayan ülkelerle ikili ticaret anlaşmalarıyla hafifletilebileceğini düşünüyor. Rapor ayrıca “dış ekonomi politikası” öneriyor, ortak yatırım ve satın almaların önemine vurgu yapıyor. ABD korumacılığına karşın, Draghi güvenliği artırmak ve riskleri azaltmak için serbest ticaretin desteklenmesinin gerekli olduğunu altını çiziyor.

Finansman Sorunu

Günün sonunda Draghi uzmanlığı bankacılık olan birisi. Bu nedenle temel sorunu finansman eksikliğine ve ulusal temelli şirketlerin ABD devleriyle boy ölçüşecek çok uluslu devlere dönüşmemesine bağlıyor. Buna da örnek olarak Avrupa'da son 50 yılda sıfırdan kurulmuş, piyasa değeri 100 milyar avroyu geçmiş hiçbir şirket bulunmamasını, buna karşın ABD'de 1 trilyon avronun üzeri değerinde altı şirket çıkmasını gösteriyor. Avrupa'da hane halkı tasarrufları 1.390 milyar doları bulurken, ABD'de 840 milyon avroda kalmasına karşın, AB çapında bir sermaye piyasası bulunmaması nedeniyle bu fonların üretken yatırımlara kanalize edilemediğini söylüyor.

Orta Teknoloji Tuzağı

Draghi özetle, düşük sanayi dinamizmi, düşük yenilikçilik, düşük yatırım ve düşük üretkenlik gelişmesi döngüsünün "orta teknoloji tuzağına" yol açtığı sonucuna varıyor.

Rapor sorunlar olarak parçalanma, fazla düzenleme, yetersiz yatırım ve tutuculuk faktörlerini öne çıkarıyor. "Avrupa statik bir sanayi yapısına saplanınca çok az sayıda yeni firma mevcut sektörlerde öne çıkabiliyor ve yeni büyüme dinamikleri yaratabiliyor. Ar-Ge'de ilk 3 sıradaki firmaların otomotiv sektöründen gelmesi, bize Avrupa'nın bir sanayi müzesine dönüşme riskini hatırlatıyor" saptamasında bulunuyor.

Avrupa'nın 90'ların ortalarından başlayarak üretkenlikte ABD'nin gerisinde kalması hem yeni teknoloji firmaları ortaya çıkarmak, hem de dijital teknolojiyi ekonomiye yaymak anlamında internetin öncülük ettiği ilk dijital devrimi yakalayamamasından kaynaklanıyor. Eğer teknoloji sektörünü bir yana bırakırsak, son 20 yıldaki AB üretkenliği ABD ile paralel olacaktı.

Savunma sanayisinde Airbus benzeri örnekler yaratma gereksinimi güçlü. ABD'ye kıyasla AB savunma sanayisi çok bölünmüş durumda. Farklı ulusların şirketlerinin birleşmesi zorunlu. Otomobil ve enerji sektörlerinde temiz teknolojileri yakalamak daha da güç. Çünkü Çin yüksek tempolu yenilikçilik, düşük imalat maliyetleri ve cömert sübvansiyonlarla bu sektörü egemenliği altına almış durumda. Özellikle

tedarik zincirlerinin batarya temini ve nadir toprak elementlerine ulaşmada büyük sıkıntılar yaşanabilir. Başta bulut teknolojisi belli alanlarda Avrupa şampiyonu Google, Microsoft, Apple ve Nvidia gibi şirketler yaratmaya çalışmak gerçekçi görünmüyor. Yukarıdaki ifade AB'nin belli alanlarda havlu attığının ilanı anlamına geliyor.

Metinde yer yer sosyal anlamda kapsayıcılık, ge-

lir adaleti gibi ifadeler bulunmasına karşın, katıksız bir neoliberal olan Draghi konuya Avrupa sermayesi açısından yaklaşıyor. ABD-Çin küresel hegemonya mücadelesinde ezilen Avrupa sermayesinin ortak davranmasını öneriyor. Gelgelelim İtalya, İspanya, Fransa gibi birliğin önde gelen ekonomilerinin kamu borcu GSYH'nin %100'ünü aşılıyor. Zaten kamu borcunun %60'ın altında bulunması, bütçe açığının GSYH'nin %3'ünü geçmemesi gibi mali kurallar çoktan delinmiş durumda. Bir de bunun üzerine 800 milyar dolarlık yeni bir borçlanma paketinin kabulü pek olası durmuyor. Zaten Almanya, Hollanda gibi sınırlı açıklar veren, baştan beri AB ortak borçlanmasına tavır alan ülkele- rin bu öneriyi benimsemesi olanaksız görünüyor.

ABD Seçimleri ve AB

ABD seçimlerinde Trump ipi göğüslerse, önce AB ülkelerini GSYH'lerinin en az %2'si kadar NATO bütçesine katkı yapma kuralını dayatır. Ukrayna'ya yönelik silahlandırma harcamalarını kısar, savaşın mali yükünü büyük ölçüde AB'ye yıkar. "Amerika'yı tekrar büyük yapma" planı çerçevesinde, Çin ile rekabetinde AB'yle iş birliği yapmaya pek yanaşmaz. Kamala Harris'in seçilmesi halinde ise, ABD liderliğinde Uluslararası Dünya Düzeni'ni ihya etme planı çerçevesinde AB'yle bir yakınlaşma sağlanabilir. Ancak her iki durumda da raporun uygulamaya konmasını kolaylaştıracak bir iklim oluşmaz.

Draghi raporu, büyük olasılıkla ilgili tartışmalarda sık sık referans alınacak, Avrupa ekonomileri zora girdiğinde hatırlanacak, uygulanması konusunda 27 üyenin ortak bir irade sergilemesi olanaksız görüldüğü için rafları süsleyen bir belge olarak kalacak. Ama özünde Avrupa kapitalizminin derin krizini açığa çıkarıyor. Özellikle AB Komisyonu'nun neoliberal politikalarının başarısızlığını tescil etmiş oluyor.

Neoliberal Ekonominin Sefaleti: Türkiye'nin "Anortodoks" Merkez Bankacılığı Deneyiminden Dersler

Dr. Güney DÜZÇAY ve Dr. T. Sabri ÖNCÜ

13 Eylül 2024 tarihinde *Economic and Political Weekly*'de yayımlanan "The Poverty of Neoliberal Economics: Lessons from Türkiye's "Unorthodox" Central Banking Experiment" başlıklı makalenin serbest çevirisidir.

Giriş

Tarihsel olarak, merkez bankaları, İngiltere (Merkez) Bankası örneğinde olduğu gibi, öncelikle savaşları finanse etmek ve hükümet finansmanının idaresine yardım etmek için kuruldu; yani "hükümetin bankası" olarak doğdular. Daha sonraları, nihai kredi verme mercii rollerinin ortaya çıkması ve düzenleyici güç kazanmalarıyla birlikte, ticari ve finansal krizleri çözme sorumluluğuyla evrimleştiler; yani "bankacıların bankası" da oldular. 20. yüzyılda, özellikle gelişmiş ekonomilerde, merkez bankaları iş çevrimlerini yönetmek gibi yeni roller benimsedi. Bugün en önemli işlevi buymuş gibi görünse de merkez bankalarının mevcut koşullarda varlık sebebinin finansal istikrarsızlıklara karşı hamle yapmak ve nihai borç verme mercii olarak hareket etmek olduğunu hatırlamak önemlidir.

Son otuz yıldır, merkez bankaları giderek daha fazla "fiyat istikrarı"na odaklanır hale geldiler; bunu da sermaye hareketliliği serbestisi ve dalgalı döviz kuru rejimleri çerçevesi içinde "temel amaç" olarak ele aldılar. Finansal istikrar, tam istihdam, ekonomik büyüme veya kalkınma gibi diğer önemli hedefler ya tali oldukları veya tamamen göz ardı edildiler. "Fiyat istikrarı" ve kısa vadeli faiz oranlarının ince ayarı üzerindeki bu vurgu, özellikle 1990'lardan beri gelişmekte olan ülkelere (GOÜ) ihraç edilen "enflasyon hedeflemesi" rejimleri altında, ortodoks iktisadi görüşün vazgeçilmez haline geldi. Bu yaklaşım iki ana nedenden dolayı sorunludur: (i) Sınırsız sermaye hareketliliği ve dalgalı döviz kuru rejimi içinde fiyat istikrarına öncelik vermek, GOÜ'lerin karşılaştığı temel kısıtları göz ardı etmekte ve bu ülkelerin parasal politika alanlarını kısıtlamaktadır; (ii) eski Fed Başkanı Ben Bernanke'nin (2002) başka bir bağlamda kör bir araç (blunt tool) olarak nitelediği, bizim burada kör balta olarak nitelendireceğimiz kısa va-

deli faiz oranlarının ince ayarına olan saplantı, merkez bankacılığı tartışmalarının odağını GOÜ merkez bankacılığının gereksinimlerinden uzaklaştırmaktadır.

Aşağıdaki tartışma, Türkiye'nin son altı yıldaki merkez bankacılığı deneyimine odaklanıyor. Bu deneyimleri yakından gözlemlene ve yaşama "fırsatı" bulmamızın ötesinde, bu deneyimlerin GOÜ merkez bankacılığı çerçevesinin gerekliliklerini anlamak için zengin bir tarihsel arka plan sunduğunu düşünüyoruz. Türkiye örneğinden hareketle, merkez bankacılığı çerçevesi ve stratejileri hakkında, öncelikle orta gelirli GOÜ'ler için değerli olacağına inandığımız iki temel ders çıkarabileceğini savunuyoruz.

Alınacak Dersler

İlk ders, politika yapıcılık için tarihsel bağlam kritik öneme sahiptir ve GOÜ'ler küresel finansa entegrasyon derecelerini dikkatlice yönetmelidirler. Küresel ve yerel finansal döngüleri yakından izlemek, geniş anlamda para ve kredi alanına ilişkin stratejileri, kuralları, düzenlemeleri ve politikaları ayarlayarak (sadece faiz oranı politikalarına takılıp kalmayarak), gelecekte bizi bekleyenlere hazırlanmak esastır.

İkinci olarak, gelişmekte olan bir ülkenin politika çerçevesi, ödemeler dengesi ve kilit sektörlerin bilançolarını içeren bir makroekonomik çerçeveye dayanmalı veya en azından böyle bir çerçeveden beslenmelidir. Türkiye'nin son altı yılda bir dizi finansal ve iktisadi krize yanıt olarak kullandığı tepkisel "anortodoks" (ortodoksi-dışı; ana akım iktisadi görüşe dayanmayan) önlemler, aşağıda göstereceğimiz gibi, böyle bir çerçeve içinde mükemmel bir şekilde anlam ifade etmektedir.

Sorun şudur ki, Türkiye'de uygulanan bu ortodoksi-dışı önlemler tepkiseldi, kargaşanın içine doğdular ve iyi tasarlanmış bir stratejinin parçası olmadılar. Politika-yapıcılar tarafından herhangi bir entelektüel tartışma olmadan uygulamaya kondular. Sonuç olarak, ne iyi anlaşıldılar ne de takdir edildiler. Bu önlemlerin bir bağlama oturtulması gerekiyordu ve hala da bu gereksinim sürüyor.

Güncel tartışmalar, belki de bu sebeple, önceki tepkisel önlemlere tepki niteliğinde olmaktan öteye gidemiyor. Neyin, neden, ne zaman, nerede yaşandığına bakılmaksızın, herhangi bir ders çıkarmaya çalışmadan, neoklasik/neoliberal ilmihale dayalı ezberlerle ortodoks iktisada uymayan tüm önlemlerin iptali arzulanıyor. Biz burada, yalnızca Türkiye’de uygulanan anortodoks önlemleri anlamak için değil, aynı zamanda GOÜ’lerin kalkınma ihtiyaçlarını önceleyen ve bunun önündeki kısıtlara dikkat eden bir araç olarak farklı bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğunun altını çizmeye çalışıyoruz.

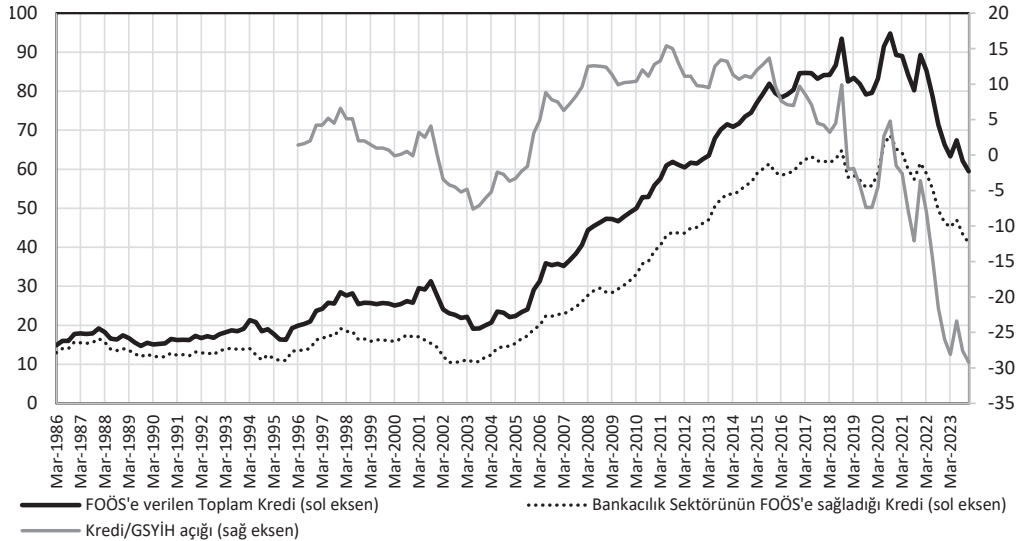
Tarihsel Bağlam: Küresel ve Yerel Finansal Döngülerin Önemi

Makroekonomi ve merkez bankacılığı genellikle kısa vadeli bir odakla çalışır ve öncelikli olarak yakın vadedeki ekonomik gelişmeler ve beklentilerle ilgilenir. Bu odaklanma, aslında, içinde yaşadığımız dünyayı ve onun mekanizmalarını, geçmişini ve nereye gittiğini anladığımızı dair sağlam bir inanca dayanır.

Türkiye, 2018’den bu yana birçok döviz krizi ve küresel bir ekonomik şokla (pandemi) karşı karşıya kaldı. Bunlara cevaben, ülke çok sayıda anortodoks politika uyguladı ve ana akım merkez bankacılığın dan saptı (bkz. Cömert ve Öncü, 2023). Ancak, kamuoyundaki tartışmalar para politikasına dair sınırlı ve mekanik bir anlayışla sınırlı kalmaya devam etti. Önceliğin faiz oranlarını düşürerek büyüme ve dur-

gunluğu önlemek mi, yoksa faiz oranlarını artırarak enflasyonu düşürmek ve uzun süredir devam eden sermaye kaçışını önlemek mi olması gerektiği temel ayrışma noktası oldu. Bugün, “ekonomik soykırım” kampı geri döndü (Öncü, 2024) ve artan gelir ve servet eşitsizliğini, baskılanan ücretleri, kötüleşen bilançoları ve büyük “carry trade” (dönemsel faiz kazançlarının kur kayıplarından az olacağı beklentisi, temennisi veya garantisizliği, rezerv para birimi cinsinden borçlanarak yüksek faizli para biriminden enstrümanlara yatırım yapma stratejisi; çalıştığında, GOÜ para birimi cinsinden borçlanıcıların yüksek döviz cinsi bedel ödemesi mealine gelir) kazançlarını görmezden gelecek, kemer sıkma önlemleriyle enflasyonu düşürmeye öncelik veriyor; dünyanın geri kalanıyla kopan bağları onararak sermayenin geçmişte olduğu oluk oluk Türkiye’ye geri akacağı beklentisiyle.

Bazen, biraz geriye çekilip, küresel kapitalizmin yavaş hareket eden parçalarını, güçlerini, yapılarını ve zihniyetini anlamaya çalışıp bir çerçeve oluşturmak, para politikası yapıcılığında yıpranmış, modası geçmiş tartışmalara ve uygulamalara takılıp kalmamak için zaruri hale gelir. Türkiye, 2001 krizinin toparlanma evresinden başlayıp 2018 döviz kriziyle son evresine giren uzun bir kredi döngüsü yaşadı (aşağıdaki Şekil 1’e bakın). Bu döngüye, hemen hemen aynı 15-20 yılı kapsayacak şekilde, yerel-para cinsi tahvil piyasasının (YPTP) yükseliş ve düşüşü, uluslararası rezervlerin uzun soluklu dalgalanması ve diğer olguların yanı sıra reel efektif döviz kuru değerlenmesi - değersizleşmesi döngüsü eşlik etti (Düzçay ve Öncü, 2023).

Şekil 1. Finansal Olmayan Özel Sektöre Verilen Kredi ve Kredi/GSYH Açığı (GSYH'nin Yüzdesi)

Kaynak: Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS)

Bu döngüler, Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) araştırmacıları tarafından kredi döngülerinin uzun süreli doğasını (tipik iş çevrimlerine kıyasla) ve bilançolar üzerindeki etkileriyle ortaya çıkardıkları makro-ekonomi politikası zorluklarını vurgulamak için ortaya atılan bir terim olan “yerel finansal döngüler”in örnekleridir (Borio, 2014; 2019). Ancak, Türkiye’nin deneyimi, sermaye akışlarının, risk iştahının, finansal araçların kaldıraç döngülerinin ve varlık fiyatlarının küresel ölçekte senkronizasyonunu ifade eden bir terim olan “küresel finansal döngüler” gibi daha geniş bir olgunun da parçasıydı. Küresel finansal döngüleri baskın bir şekilde yönlendiren temel faktörlerin başında, (i) ABD finansal koşulları ve para politikası ile (ii) Avrupa ve Çin’deki likidite koşulları ve politika tercihleri tarafından şekillendirilen emtia, ticaret ve çıktı döngüleri olduğu pek çok ampirik çalışma tarafından gösterildi (Miranda-Agrippino ve Rey, 2022). Küresel ve yerel finansal koşullar arasındaki temel aktarım mekanizmasının ABD doları likiditesi ve maliyetinin (faizinin) GOÜ döviz kurları üzerindeki etkisi olduğu; bunun da, yurtiçi bankalar ve firmalar için bilanço kısıtlarını gevşeterek veya sıkılaştırarak ve yurtiçi para politikası duruşunu Fed politikasıyla uyumlu olmaya zorlayarak, küresel finansal döngülere yol açtığı da sayısız çalışmayla ortaya serildi (Borio, 2019).

Küresel finansal döngünün güçlü olduğu yadsınmaz bir gerçek olsa da, Türkiye’nin bu dalgalanmalarla birlikte yuvarlanıp gitmesi kaçınılmaz değildi. Bu, küresel finansal entegrasyonun derecesine ilişkin bilinçli bir tercihin sonucuydu. Türkiye, akranları arasında bu entegrasyona yönelik en ortodoks yaklaşımlardan birini benimsedi. Öniş ve Şenses (2007), Arjantin ve Türkiye’yi, küresel finansal sisteme entegrasyonlarında ortodoks politikalara derinden bağlı ülkelerin başlıca örnekleri olarak tanımlayarak, bunu bu devletlerin zayıf “kalkınma, düzenleme ve yeniden dağıtım” kapasitelerine bağladılar:

“Arjantin ve Türkiye gibi ... görece düşük veya orta düzeyde performans gösteren ülkeler, reaktif devletler ve zayıf devlet kapasiteleriyle karakterize olmuşlardır... Geçtiğimiz çeyrek yüzyıl boyunca, bu devletler, küresel ekonomiye alternatif açıklık biçimlerini ve entegrasyon derecelerini keşfetmeye çalışmadan, sabit fikirli bir yaklaşımla ortodoks, neo-liberal reçeteleri takip etmeleri anlamında reaktif oldular.”

Yazarlar bunları ifade ettiğinde sene 2007 idi. Özellikle bu iki ülkenin, son on yılda, akran ülke grubunda en ciddi ekonomik tarumarı deneyimlemeleri önemlidir. Yine ilginç bir şekilde, iki ülke de yakın zamanda yine bu tarumara bir çözüm olarak (neo-)liberal ajandaya geri döndüler. Şüphesiz ki, gören gözler için buradan alınacak dersler var.

Finansal döngüler meselesine geri dönersek, ilgili literatürün vurguladığı doğal sonuçlar, çözümler şunlar: “orta vadeli politika ufku”, “daha bütünsel makro-finansal istikrar çerçevesi” ve “makro ihtiyati araçlar veya sermaye kontrolleri” (Miranda-Agrippino ve Rey, 2022; Borio, 2019). Dahası, küresel finansal döngülerin farkında olmak, GOÜ’ler için, merkezi ekonomilerdeki teknolojik ve endüstriyel politika gelişmelerini anlamayı, bunları nazara alarak gelecek dönemin küresel sermaye akımlarına dair senaryolar oluşturmayı ve buna uygun makro-ekonomik strateji ve politikalar üretmeyi gerekli kılmaktadır. GOÜ’ler kendi egemenlik alanlarında oyunun kurallarını değiştirerek ve müdahale ve sermaye kontrolü araçlarını çekinmeden kullanarak küresel finansla bütünleşme derecesini yönetmek zorundadırlar. Ayrıca, bu ülkeler sadece faiz oranı politikalarıyla değil, tüm parasal ve finansal stratejilerini ve politikalarını da ayarlayarak gelecek için hazırlanma gereksinimindedirler ve bu hakka da sahiptirler.

Basit bir makroekonomik çerçeve

Küresel kapitalizm, mevcut gelişme ve entegrasyon düzeyinde, hiçbir ülkeye merkezi ekonomilerin ekonomik döngülerinden tamamen soyutlanma imkânı ve izni vermez. Aşağıda Tablo 1’de, esas olarak merkezi ekonomilerin döngülerinden kaynaklanan, GOÜ merkez bankaları üzerindeki küresel kısıtları anlamak için bir çerçeve sunuyoruz. Bu tablo, ödemeler dengesi denkliği ile kilit sektörlerin bilançolarını (spesifik olarak, döviz pozisyonlarını) birleştirerek türetilmiş bir denkleme dayanıyor. Ayrıntılar için, ilgili okuyucular Páles, Kuti ve Csávás’a (2011) başvurabilirler. Bizim yaklaşımımızla, verilen referanstan biraz farklı bir üretim yapıyoruz ve denklemin iki tarafına kamu ve özel sektörle ilgili kalemleri topluyoruz (eşitliğin sağında veya solunda kalmasına göre de kalemler eksi veya artı işareti alıyor). Tablonun solunda politika yapıcılarının, yani Merkez Bankası, Hazine veya diğer ilgili kurumların kısmen kontrolü altında olan kalemler yer alıyor. Tablonun

sağında ise özel sektöre ilişkin kalemler yer alıyor. Özel sektörü ilgilendiren büyüklükler (i) ekonomik koşullara; (ii) kamu sektörü tarafından etkilenebilen faiz oranları ve döviz kurları gibi temel fiyatlara; ve (iii) ilgili düzenleyici kurumların kredi politikalarına ve likidite önlemlerine yanıt veriyor. Ayrıca, özel sektör kalemlerine ilişkin alanın, küresel finansal bütünleşmenin derecesini ayarlamak için kamu tarafından düzenlenebileceğini ve düzenlenmesi gerektiğini ve her halükârda zaten belirli düzeylerde düzenlendiğini belirtmek önemlidir. Genel olarak, tabloda listelenen tüm kalemler, farklı politika tercihlerini yansıtacak şekilde, politika-yapıcıların amaçları doğrultusunda düzenlenebilir veya izlenebilir.

Ortodoks iktisadi düşünceye göre, genel olarak, Madde (6) -yani bankacılık sektörünün net döviz pozisyonunun sifıra yakın olmasına ilişkin düzenlemeler hariç, tablonun sağ tarafında yer alan tüm kalemlerin asgari düzeyde düzenlenmesi ve tüm bu alanın "piyasanın görünmez eline" bırakıldığı bir parasal rejim önerilmektedir. Merkez bankalarının, hemen hemen yalnızca faiz oranları aracılığıyla çevrim-karşıtı veya bekçi rollerini yerine getirmeleri beklenmekte ve doğal olarak bu kör baltanın yeterli olduğu varsayılmaktadır. 2008 küresel krizinden bu yana, makro ihtiyati araçların veya bazı sermaye akışı kısıtlamalarının küresel finansın merkezi kurumlarınca dahi benimsenmesi,

genel ortodoks düşünceye yalnızca bir yama olmuştur ve zihniyeti temelden değiştirmemiştir.

Türkiye'nin son altı yılda yaşadığı deneyimler, parasal politikalar için en önemli araçların (rezervler, faiz oranları, döviz kurları ve kredi politikaları) acil durumlarda veya kredi döngüsünün düşüş aşamasında, tablonun sağında yer alan özel sermaye akımlarına ilişkin kurallar ve sınırlar yeniden tanımlanmadan, kontrol edilemeyeceğini ve etkili bir şekilde kullanılamayacağını göstermiştir. Yılmaz Akyüz (2017), büyük bir iç görüyle, 2018'deki ilk ciddi döviz krizinden sadece bir yıl önce, 1997 Asya Krizi'nden bu yana alınan derslerin ve uygulanan önlemlerin, gelişmekte olan piyasa ekonomileri için daha derin finansal entegrasyona yol açtığını ve nihayetinde yetersiz olacağını belirtmiştir. Bu ülkeler için ciddi bir likidite krizi durumunda iki seçenek olduğunu da belirtmiş; pratikte bu seçeneklerin "IMF'den ve rezerv para ülkelerinin merkez bankalarından yardım istemek veya anortodoks bir yanıt tasarlamak" olduğu sonucuna varmış ve "çoğu gelişmekte olan ekonominin ... bir daha IMF'ye gitmemeye kararlı görüldüğünü" eklemiştir. Türkiye, tam da Yılmaz Akyüz'ün dediği gibi, IMF tavsiyesine veya fonlarına başvurmamış, rezerv para ülkelerinden de yardım bulamamış; ve böylece bir dizi krize ve ciddi sermaye çıkışlarına karşı çeşitli anortodoks yanıtlar tasarlamak zorunda kalmıştır.

Tablo 1. Gelişmekte Olan Ülke Merkez Bankaları Üzerindeki Küresel Kısıtlara İlişkin Bir Çerçeve

Kamu Sektörü	Özel Sektör
(a) Kamu (Hazine/Merkez Bankası) döviz dış borç akımları (+) (b) Merkez Bankası Uluslararası Brüt Rezervlerindeki Değişimler (+) (c) Merkez Bankasının yurtiçi bankalarla döviz swap stokundaki değişimler (-)	(1) Cari açık (-) (2) Yerleşiklerin brüt sermaye çıkışları (-) (3) Borç yaratmayan girişler (hisse senedi ve doğrudan yabancı yatırım girişleri) (+) (4) Yerel para cinsinden dış borç girişleri (+) (5) Finansal olmayan özel sektörün yerleşik olmayanlardan ve/veya yurtiçi bankacılık sektöründen döviz cinsinden borçlanması (+) (6) Bankacılık Sektörü açık döviz pozisyonu (+) (7) Bankacılık sektörünün yerleşik-olmayanlar ve finansal olmayan yerleşik özel sektör ile döviz swap pozisyonu (+)
Politika yapıcıların tablodaki kalemleri etkilemek için kontrol edebilecekleri başlıca fiyatlar ve araçlar: <ul style="list-style-type: none">Faiz oranlarıDöviz kurlarıKredi politikalarıLikidite yönetimi önlemleri	

Bu bölümde, Türkiye'nin son altı yaşadığı iktisadi olayların yorucu ve ayrıntılı bir özetine başvurmadan (ayrıntılar için bkz. Cömert ve Öncü, 2023), ortodoks görüşten ana sapma noktalarını özetleyeceğiz ve bazı önemli aksiyonları tablodaki maddelerle eşleştireceğiz. 2001 bankacılık krizi sonrası düzenlemelerle ve bankacılık düzenlemelerindeki küresel eğilimler sayesinde, Türkiye'nin bankacılık sektörü için, genel

olarak, önemli bir net döviz açığına izin vermediğini (Madde 6) hatırlatarak başlayalım. 2009 yılında, küresel krize yanıt olarak, Türkiye ihracatçı olmayan firmaların yerel bankalardan döviz cinsinden borçlanmasına izin verdi. 2010'lardaki düşük faiz oranı ortamı sayesinde de, tüm finansal olmayan özel sektör (FOÖS) büyük miktarda döviz borcu biriktirdi. Para politikası yapımcılarının başlayan sermaye kaçışları ve döviz kuru baskılarıyla boğuştuğu sırada, 2018 yılı başında, ihracatçı olmayan firmalara döviz cinsinden borçlanma serbestisini geri çekene kadar bu süreç devam etti (Madde 5). Ancak bu tip aksiyonları almak için çok geç kalınmıştı. Nitekim, sonraki beş yıl boyunca, FOÖS döviz borcu açısından sürekli olarak kaldıraç azaltımı yaptı ve bu da rezervler ve döviz kurları üzerinde sürekli baskı oluşturdu. Bu hikâyeden alınacak ders, FOÖS'ün döviz pozisyon açığının ve döviz cinsinden kaldıraçının para politikası yapımcılar için bağlayıcı bir kısıt olduğunu unutmama gerekliliğidir.

Türkiye'nin Ağustos 2018'de ciddi bir döviz kriziyle karşı karşıya kalması üzerine, politika yapımcıların ilk tepkisinin, bankacılık sektörü ile yerleşik olmayanlar arasındaki döviz swaplarını kısıtlamak olması ilginçtir (Madde 7). Bu kısıtlamalar, pandeminin neden olduğu kargaşa ortamında, 2020 yılında daha da sıkılaştırıldı. Aynı süreçte ve birbiriyle bağlantılı olarak, 2018'den bu yana, yerel para birimi tahvil piyasasına (YPTP) ve hisse senedi piyasalarına yabancı katılımı giderek azaldı, YPTP neredeyse sıfır düzeyine geldi (Madde 4 ve 3)¹. Yerleşik olmayanlarla döviz swapı kısıtlamalarının bir sonucu olarak, Merkez Bankası yerleşik olmayanların yerine geçmek için devreye girmek zorunda kaldı, çünkü bankacılık sektörü bilanço içinde kronik bir döviz açığı ile karşı karşıyaydı ve bu açığın bilanço dışı döviz fazlalarıyla telafi edilmesi gerekiyordu. Sonuç olarak, bankalar ve merkez bankası arasında döviz swapları için yeni imkanlar ve piyasalar tesis edildi (Madde c).

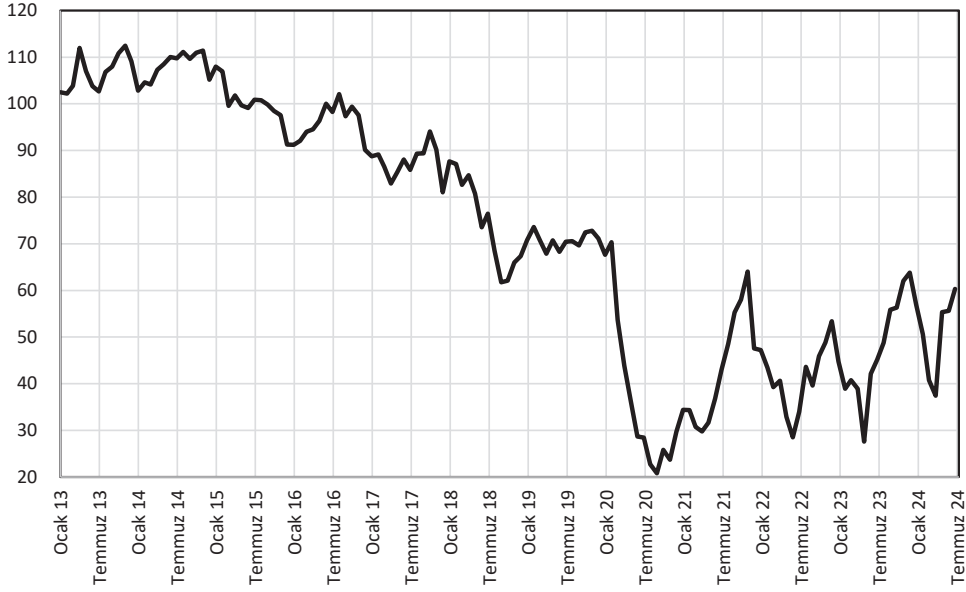
2021'in sonlarında, para politikası yapıcılığı koltuğunda "her ne pahasına olursa olsun büyüme" kampı hakimdi. Yurt içi piyasalardaki yabancı katılımının asgari düzeyde olmasının verdiği güvenle, faiz oranlarını düşürerek akıntıya karşı yüzme girişiminde bulunuldu. Ancak, bu yaklaşımın kusurlu ol-

duğu kısa sürede kanıtlandı ve bu girişim dramatik bir döviz kuru patlamasıyla sonuçlandı (olayın ayrıntılı açıklaması için bkz. Cömert ve Öncü, 2023). Bu deneyin maliyeti muazzam bir mevduat dolari-zasyonu ve uçuşa geçen bir enflasyon oldu. Tüm bunlara yanıt olarak, faiz indirimi bir kenara bırakıldı ve çeşitli önlemler getirildi: Kur korumalı mevduatlar (Madde 2), ihracat gelirlerinin önemli bir kısmının Merkez Bankasına aktarılması (Madde 1), kredi kısıtlamaları ve kamu borçlanmasında düşük faiz oranlarını desteklemek için alınan likidite önlemleri. Bu eylemler, döviz ve faiz oranları üzerinde daha sıkı bir kontrole imkân sağlarken (tablonun sağında yer alan tüm alanlarda daha sıkı kontrol ve düzenlemeler olması neticesinde), yaklaşan seçimlere yönelik olarak kredi politikaları 2022 sonunda kısmen gevşetildi. Bununla birlikte, "her ne pahasına olursa olsun büyüme" kampı, özellikle 2023 seçimleri sonrasında Merkez Bankasındaki kullanılabilir uluslararası döviz rezervlerinin tükenmesi gerçeğiyle yüzleşmek zorundaydı (bkz. Şekil 2). Kullanılabilir rezervlerin suyunu çekmesi, 2020'nin sonundaki kısa ortodoksiye geri dönüş döneminde olduğu gibi, fakat bu kez daha da karmaşık bir düzenleme ve politika setiyle, yeniden faiz artırımı döngüsüyle ortodoksiye doğru bir kaymaya yol açtı.

Ancak bu sefer ortodoksi, kemer sıkma anlamında IMF'yi bile kışkırtacak bir sertlikle geri döndü. Öte yandan, Merkez Bankasının dönüşü, önemli meselelerde, hemen hemen sadece faiz oranı politikasındaydı, geri kalanı ise retorik olarak kaldı, çünkü para kanalizasyonu serbest dalgalı döviz kurlarına veya diğer sermaye akışı kısıtlamalarının gevşetilmesine halen izin vermiyor. Akıllıca bir şekilde, sermaye akımlarındaki kısıtlamaların bir kısmı yerinde bırakıldı veya devam ettirildi. Beklenen yüksek miktardaki sermaye akımları gelmeyince, yüksek faiz oranlarının baskılayıcı etkilerinin bu akımlarla dengeleneceği beklentisi de tutmadı. İlginç olan nokta, hem kamuoyu tartışmalarında hem de politika-yapıcıları arasında sermaye akımlarına yönelik kısıtlamalarla ilgili deneyimler konusunda hakim olan yok sayma veya ihmalkarlık ve 2000'ler ve 2010'ların başındaki sermaye akımı bonanzası günlerinin yeniden canlanması beklentisiyle hızla ortodoks iktisadi politika setine geri dönme arzusu. Biz Türkiye'nin bu rüyadan uyanma zamanının geldiğine inanıyoruz. Benzer durumdaki ülkeler için kıssadan hisse: enflasyon hedeflemesinin

¹ Akyüz (2017), özellikle gelişmekte olan ekonomilerin YPTP ve siğ hisse senedi piyasalarında yabancı katılımın artan payını, birincil kırılganlık kaynağı ve finansal entegrasyonun derinleştiği ana kanallardan biri olarak tanımlamıştır.

veya kapitalist merkezlerde ortaya çıkan herhangi bir başka çerçevenin bizim gibi ülkeler için işe yaramadığı ve kalkınma ihtiyaçlarını ve küresel finansal kısıtları dikkate alan farklı bir para politikası çerçevesine ihtiyacımız olduğudur.

Şekil 2. Türkiye’de Kullanılabilir Brüt Döviz Rezervleri (Milyar ABD \$)

Kaynak: TCMB (EVDS).

Sonsöz

Yakın zamanda yayınlanan bir makalede, Freeman, Xie, Zhang ve Zhou (2024) bilimsel bilgi üretiminin yıllar içinde ülkeler ve kurumlar arasında desantralleştiğini ve dağıldığını gösterdi. Bunun tek istisnası ise iktisat alanı. Bu yazarlar, iktisat alanında tam tersine yoğunlaşma eğiliminin hâkim olduğunu ve küçük bir okul grubunda üretilen fikirlerin öne çıktığını/çıkarıldığını vurguluyor. Bu bulgular, alana aşina olanlar için ne orijinal ne de şaşırtıcı olsa gerek. İktisadın bu ayrışmasına sebep olarak, kanıtlaması kolay olmasa da, akademi, politika-yapıcılar ve sermaye grupları arasındaki çıkar ilişkilerinden şüphelenmemek saflık olur. Sonuçta, bazı fikirler onları besleyecek kaynaklara sahip olanlar için daha uygun.

Financial Times Editör Kurulu’nun (2024) aynı makaleye atıfla yerinde bir şekilde belirttiği gibi: “Sıkı bir kale bekçiliği ve dik bir prestij hiyerarşisi, kendi kendini sürdüren bir rahiplik tarafından denetlenen grup düşüncesini besler.” İşte bu rahipliğin ürünleri, bizim ortodoks fikirler dediğimiz şeylerdir. Geliş-

mekte olan ülkelerdeki modern merkez bankacılığı çerçevesi ve stratejileri, bu rahiplerin fikirlerinin kusurlu çocuklarıdır. Ve bu fikirler, niyeysel, gelişmekte olan ülkelerin temel kısıtlarını ve insanîyet namına önemli meseleleri pek de dikkate almazlar. Çok özetle söylemek gerekirse, GOÜ’lerin temel kısıtları, yüksek katma değerli malların ithalatına, en yeni teknolojilere ve (dolayısıyla) kapitalist merkezlerden gelen finansmana olan yapısal bağımlılık ve küresel para düzeninin hiyerarşik yapısı sebebiyle dış alemin kaprislerine ve merkez ülke finansal koşullarına olan duyarlılıktır.

Kısa vadeli faiz oranlarını yükseltmek veya düşürmek, küresel ticaret ve finans zincirlerine entegrasyon derecesi yönetilmeden amaçlandığı gibi çalışmaz, çalışmadılar ve çalışmaları da beklenmemeli. Dahası, bu politikalar farklı sosyal sınıflar üzerindeki etkilerinde de hiçbir koşulda tarafsız değiller. Bu kör balta, yukarı da kalksa, aşağı da inse, neredeyse her zaman gelir ve servet eşitsizliğini artırmakta, altta kalanın canını çıkarmaktadır.

Referanslar

Akyüz, Yılmaz. "The Asian Financial Crisis: Lessons Learned and Unlearned." *Ekonomi-tek* 6.2 (2017): 1-11.

Bernanke, Ben S. "Asset-Price "Bubbles" and Monetary Policy." (2002).

Borio, Claudio. "The financial cycle and macroeconomics: What have we learnt?" *Journal of banking & finance* 45 (2014): 182-198.

Borio, Claudio. "A tale of two financial cycles: domestic and global." Lecture at the University of Zurich, mimeo (2019).

Cömert, Hasan, and T. Sabri Öncü. "İkili Açmaz çerçevesinden Türkiye'de yakın dönem Merkez Bankacılığı ve kur krizlerini anlamak." *METU Studies in Development* 50 (June), (2023): 1-57.

Düzçay, Güney and T. Sabri Öncü. "India's Inclusion in the JP Morgan GBI-EM Indices: A Path to Eden or Just Another Sin?" *Economic & Political Weekly*. Vol. 58, Issue No. 47. (2023).

Financial Times Editorial Board. "Is economics in need of trustbusting?." (2024), August 30.

Freeman, Richard B., Xie, D., Zhang, H., & Zhou, H. "High and Rising Institutional Concentration of Award-Winning Economists." (2024).

Miranda-Agrippino, Silvia, and H el ene Rey. "The global financial cycle." *Handbook of international economics*. Vol. 6. Elsevier, (2022). 1-43.

 nc , T. Sabri. "From Chile in 1973 to Argentina and Türkiye in 2023 Economic Genocide Continues." *Economic & Political Weekly*. Vol. 59, Issue No. 19. (2024).

 niŐ, Ziya, and Fikret SenŐes. "Global dynamics, domestic coalitions and a reactive state: Major policy shifts in post-war Turkish economic development." *METU Studies in Development* 34 (December), (2007): 251-286.

P ales, Judit, Zsolt Kuti, and Csaba Cs v s. "The role of currency swaps in the domestic banking system and the functioning of the swap market during the crisis." No. 90. *MNB Occasional Papers*, (2011).

TÜRKİYE'DE ENERJİ YOKSULLUĞU 2023*

Prof. Dr. Seyhan ERDOĞDU

Bu yazıda enerji yoksulluğuna ilişkin kısa bir kavramsal girişten sonra, Avrupa Birliği'nin (AB) enerji yoksulluğuna ilişkin stratejisi; enerji hakkı ve enerji yoksulluğu; Türkiye'nin enerji yoksulluğuna yaklaşımı; Türkiye'de enerji yoksulluğu; enerji yoksulluğuna sosyal yardımlarla çözüm arayışı; Türkiye'de enerji yardımları ve sosyal yardımlarla yoksulluğun yönetilmesi konuları üzerinde durulacaktır.¹

1. ENERJİ YOKSULLUĞU: AVRUPALI BİR KAVRAM

Enerji yoksulluğu, sahip olunan gelir düzeyi ile enerji hizmetlerinin ve ürünlerinin, ısıtma, soğutma, aydınlatma, yemek pişirme, ev aletlerini ve bilgi teknolojilerini kullanma gibi temel sosyal ve maddi ihtiyaçlar için gerekli olan düzeyde ve kalitede satın alınamamasını ifade etmektedir. Bir genel kavram olarak enerji yoksulluğu, elektrik yoksulluğu, yakıt yoksulluğu, doğal gaz yoksulluğu şeklindeki özel kavramları da içerir.

Enerji yoksulluğu ilk kez 1990'lı yıllarda İngiltere ve İrlanda'da evlerini ısıtamayan yoksul aileler için "yakıt yoksulluğu" kavramı altında gündeme geldi. Daha sonra kavram, Avrupa'nın farklı ülkelerinde bilimsel ve politik tartışmalara konu oldu; aynı zamanda da Kuzey Amerika, Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kapsayan geniş bir coğrafyaya yayıldı. Enerji yoksulluğunu yaşayan hanelerin durumu zorlaştıkça, enerji fiyatlarının yüksekliğine karşı tepkiler ve enerji piyasalarının serbestleşmesine karşı toplumsal direnç yükseldi. Enerji yoksulluğuna çare bulunması için hükümetler üzerindeki baskılar artınca ülkeler enerji yoksulluğunu önlemek için çeşitli önlemler almaya başladılar. Ancak enerji yoksulluğuna çare bulma arayışları esas olarak AB'nin ve AB ülkelerinin siyasi gündemine yerleşti.

* Türkiye'nin Enerji Görünümü 2024 Oda Raporu'nda yer alan bu makalenin Sanayi ve Toplum'da da yayımlanması için Seyhan Erdoğan'dan onay alınmıştır.

¹ Güncel gelişmeleri ve güncel verileri temel alan bu yazıda Erdoğan, 2020; Erdoğan, 2021 ve Erdoğan, 2022'den de yararlanılmıştır. Bkz. Erdoğan, S. 2020. Dünyada ve Türkiye'de Enerji Yoksulluğu Üzerine. *Türkiye'nin Enerji Görünümü 2020*. Ankara: TMMOB MMO. 29-46; Erdoğan, S. (2021), Enerji Yoksulluğu, *TMMOB 13. Enerji Sempozyumu, Enerji Yaşam ve Demokratikleşme, 9-10-11 Aralık 2021*. Ankara: EMO E-Kitap Yayın No: SK/2023/757. 221-228; Erdoğan, S. (2022). Enerji Yoksulluğu. *Türkiye'nin Enerji Görünümü 2022*. Ankara: TMMOB MMO. 20-34.

2. AB'İN ENERJİ YOKSULLUĞUNA İLİŞKİN STRATEJİSİ: BİR ÖZET

Avrupa Birliği'nin enerji yoksulluğuna ilişkin stratejisine dair kısa bir özet Türkiye'deki strateji yokluğu ile karşılaştırıldığında çarpıcı olacaktır.²

Enerji yoksulluğu, AB'de 2009 yılındaki Üçüncü Enerji Paketiyle³ Birlik düzeyinde ele alınmaya başladı; özellikle 2009/72/EC Elektrik Direktifi⁴ ve 2009/73/EC Gaz Direktifi⁵ enerji yoksulluğuna açıkça değinildi. Enerji yoksulluğunun AB elektrik piyasasının serbestleşmesinin önünde bir engel olduğu tespit edildiğinden, Üye Devletlere bu konuda önlemler alma görevi verildi. Bu direktifler üye devletleri, enerji yoksulluğuyla mücadele etmek için ulusal eylem planları veya uygun diğer çerçeveleri geliştirmeye, "korunmasız müşterileri" tanımlamaya ve sosyal güvenlik sistemleri aracılığıyla, kritik zamanlarda gaz ve elektrik kesintilerinin yasaklanması ve enerji verimliliği iyileştirmeleri gibi yollarla korumaya çağırırdı.

2015 yılında benimsenen *Enerji Birliği* stratejisi ile de hanelerin güvenli, sürdürülebilir, rekabetçi ve uygun fiyatlı enerjiye erişimini sağlamak amaç olarak benimsendi (COM/2015/080)⁶.

2016 yılında paydaşların enerji yoksulluğunu ortadan kaldırmasına yardımcı olacak bir uzmanlık platformu olan *Avrupa Enerji Yoksulluğu Gözlemevi (EPOV)*⁷ kuruldu.

2017 yılında enerji, *Avrupa Sosyal Haklar Sütunu* ilkeleri kapsamına dahil edilerek temel bir hizmet olarak tanımlandı. Bu düzenleme, enerjiye erişimin herkes için bir hak olması gerektiği görüşünü yaygınlaştırdı.⁸

² https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/energy-consumer-rights/energy-poverty_en

³ https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package_en

⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0072&from=BG>

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0073>

⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2015:80:FIN>

⁷ https://energy-poverty.ec.europa.eu/observing-energy-poverty_en

⁸ <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1567&langId=en>

Tüm Avrupalılar için *Temiz Enerji* başlığını taşıyan ve 8 farklı düzenleme içeren *Dördüncü Enerji Pake-ti* 2019 yılında kabul edildi ve *Ulusal Enerji ve İklim Planları* aracılığıyla enerji yoksulluğunun belirlenmesi, izlenmesi ve ele alınmasına yönelik açık yükümlülükler getirildi⁹. O tarihten bu yana, birçok AB ülkesi hedeflenen önlemleri ulusal düzenlemelerine dahil ettiler ve enerji yoksulluğuna yönelik kendi tanımlarını, ölçüm ve izleme yöntemlerini ve çözümlerini geliştirdiler.

2020 yılında Avrupa Komisyonu, Üye Devletlerin enerji yoksulluğunu tanımlama ihtiyacını yeniden teyit ederek enerji yoksulluğuna ilişkin bir tavsiye kararı kabul etti (EC, 2020/1563)¹⁰.

Nisan 2022'de ise Komisyon, enerji yoksulluğu ve korunmasız tüketiciler koordinasyon grubunu kurdu (EC, 2022/2082)¹¹.

Son olarak 2023'te Enerji Yoksulluğuna ilişkin *Avrupa Birliği Tavsiyesi*¹² ve *Rehberi*¹³ kabul edildi.¹⁴ Ancak AB'de enerji yoksulluğunu tanımlamaya, ölçmeye ve önlemeye yönelik bütün bu gelişmelere rağmen, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin tümünde ortak bir enerji yoksulluğu tanımı ve ölçümünün sağlanması henüz gerçekleştirilemedi.¹⁵

3. ENERJİ HAKKI VE ENERJİ YOKSULLUĞU

Son yıllarda sadece AB'de değil tüm dünyada enerjiye erişimin temel bir insan hakkı olduğu giderek daha fazla kabul görmeye başladı. Enerjinin, yemek pişirme, ısıtma, aydınlatma, iletişim, sağlık hizmetleri, eğitim ve ekonomik faaliyetler dahil olmak üzere yaşamın çeşitli yönleri için hayati öneme sahip olduğu, enerjiye erişimin olmamasının yoksulluğun devam etmesine neden olacağı, kalkınma fırsatları-

nı sınırlayacağı ve diğer insan haklarına zarar verebileceği, bu nedenle de enerji yoksulluğuna karşı önlemler alınması gerektiği uluslararası düzeyde de kabul gören bir yaklaşım haline geldi¹⁶.

Enerji yoksulluğu, 2015 yılında, yoksulluk, eşitsizlik ve çevresel sürdürülebilirlik dahil olmak üzere çeşitli boyutlarda sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı amaçlayan *2015–2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* doğrultusunda *Birleşmiş Milletler (BM)* gündemine dahil oldu. *7 Numaralı Hedefte*, hanelerin uygun fiyatlı, satın alınabilir, güvenilir ve sürdürülebilir modern enerji hizmetlerine ulaşımının sağlanması gerektiği vurgulandı¹⁷.

Öte yandan, *BM Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin*¹⁸ kırsal bölgelerde yaşayan kadınların elektrige erişim hakkına değinmesi (Madde 14(2)(h)) dışında uluslararası hukukta enerji hakkına açık atıf bulunmasa da, enerjiye erişimin temel bir insan hakkı olduğu *Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi* kapsamında daha geniş bir hak olan yeterli yaşam standardı hakkına dayandırılmaya başlandı. Bu yaklaşımı benimseyen *BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR)*, çeşitli kararlarında tüm hanelerin temel elektrik ihtiyaçlarını karşılayacak minimum enerji kaynağına sahip olmalarının; asgari enerji ihtiyaçlarını karşılayamayan hanelerin elektrik kesintilerinin önlenmesinin, sosyal tarifeler yoluyla enerjinin satın alınabilirliğinin sağlanmasının devletlerin Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerinin bir parçası olduğunu ifade etti¹⁹. Komite'nin *24 No'lu Genel Yorumunda* da (2017)²⁰, su veya elektrik gibi temel hizmetleri sağlayan özel şirketlerin de, kapsamın evrenselliği, hizmetin sürekliliği, fiyatlandırma politikaları, kalite gereklilikleri ve kullanıcı katılımı yükümlülükleri açısından kamu hizmetinin gerektirdiği katı düzenlemelere tabi olmaları gerektiği ifade edildi.

⁹ https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en

¹⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020H1563>

¹¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0589>

¹² https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202302407

¹³ https://energy.ec.europa.eu/publications/commission-staff-working-document-eu-guidance-energy-poverty_en

¹⁴ Agnieszka, W. 2023 *EPRS European Parliamentary Research Service*. PE 733.583 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733583/EPRS_BRI\(2022\)733583_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733583/EPRS_BRI(2022)733583_EN.pdf)

¹⁵ European Energy Network, 2023. *Energy Poverty Mitigation in Europe: Potential role for Renewable Energy Communities* <https://enr-network.org/energy-poverty-mitigation-in-europe-potential-role-for-renewable-energy-communities>

¹⁶ Hesselman, M. 2022. Right to Energy. In C. Binder, M. Nowak, J. Hofbauer, & P. Janig (Eds.), *Elgar Encyclopedia of Human Rights* (pp. 62-69). Edward Elgar Publishing.

<https://doi.org/10.4337/9781789903621.energy.right.to>

¹⁷ <https://turkiye.un.org/tr/sdgs/7>

¹⁸ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>

¹⁹ CESCR, Sonuç Gözlemleri: Almanya [2018] paragraf 56-7; CESCR, Sonuç Gözlemleri: Belçika [2020] paragraf 42-3.

²⁰ <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/237/17/pdf/g1723717.pdf?token=O7boeFUD3SgNA9IqJ2&fe=true>

Pandemi döneminde düşük gelirli hanelerin enerjiye ulaşmada yaşadıkları zorluklar, bu zorluklara karşı gösterdikleri tepkiler ve enerji yoksulluğuna karşı pek çok ülkede alınan ek tedbirler, enerji hizmetlerinin, kâr amacı güden enerji şirketleriyle yapılan sözleşmelerle karşılanacak ticari bir faaliyet değil, sağlık, eğitim, güvenlik gibi toplumsal içerme ve kişisel gelişim açısından vazgeçilmez, hayati nitelik taşıyan temel bir kamu hizmeti olduğu anlayışını yaygınlaştırdı.

Bütün bu gelişmeler, son yıllarda enerji hizmetlerinin temel bir kamu hizmeti olmasının yanı sıra bir insan hakkı olduğu yolundaki perspektifi güçlendirdi ve enerji yoksulluğuna karşı mücadelenin kamusal bir görev olduğu fikrini pekiştirdi.

4. TÜRKİYE’NİN ENERJİ YOKSULLUĞUNA YAKLAŞIMI

Avrupa’nın enerji yoksulluğuna ilişkin stratejisinin unsurları aday ülke konumu zayıflayan Türkiye’ye yansımadağı gibi Türkiye, enerji yoksulluğuna yönelik bir strateji kapsamında kendi tanımını, ölçüm ve izleme yöntemlerini geliştirmiş değildir. 12. Kalkınma Planındaki “Elektrik ve doğal gaz piyasalarında maliyet bazlı fiyatlandırma uygulamaları benimse-necek, belirli gelir seviyesinin altındaki tüketici grup-larının desteklenmesi uygulamasına geçilecektir”²¹ ifadesi enerji yoksulluğuna ilişkin bir stratejinin de-ğil enerji piyasalarında fiyat artışlarının hızlanaca-ğının bir işaretidir. 12. Kalkınma Planındaki vizyon çerçevesinde hazırlanan *Cumhurbaşkanlığı 2024-2028 Stratejik Planında*²² enerji yoksulu kesimlerin durumuna ya da desteklenmesine dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Enerji yoksulluğu konusu, AB üye devletlerin çoğundaki uygulamaların aksine, enerji²³ ya da iklim ve çevre politikalarına ilişkin strateji belgelerinde²⁴ de yer almamaktadır.

²¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 2023. *Onikinci Kal-kınma Planı 2024-2028* s. 105 <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/>

²² https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/04/STRATEJIK-PLAN-2024-2028_03042024.pdf

²³ T. C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. 2024. *Enerji Verimliliği 2030 Stratejisi ve II. Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (2024-2030)* https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/BHIM/tr/Duyurular/T%C3%BCrkiyeninEnerjiVerimlili%C4%9Fi2030StratejisiUlusulEnerjiVerimlili%C4%9FiEylemPlan%C4%B1_202401161407.pdf

²⁴ T.C. Şehircilik, Çevre ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024. *İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030*. https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fine%20Uyum%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan_%202024-2030.pdf

Türkiye’de enerji yoksulluğu stratejik bir yaklaşımla değil, sosyal yardım programları kapsamında köktenci olmayan yöntemlerle ele alınmakta, enerji yardımlarına ilişkin ayrıntılı veriler açıklanmamakta, yardımların izlenmesi ve değerlendirilmesi de yapılmamaktadır. Enerji yardımlarının özellikle genel ve yerel seçimler öncesi geniş emekçi kesimlerin geçim krizine karşı artan tepkilerini önlemek için gündeme alındığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri ya da makam onayı ile uygulamaya sokulan enerji yardımları, kamuoyuna bir insan hakkı ya da sosyal hak olarak değil Cumhurbaşkanının şahsi kararı ile verilen yardımlar gibi sunulmaktadır.

5. ENERJİ YOKSULLUĞU GÖSTERGELERİ İLE TÜRKİYE’DE ENERJİ YOKSULLUĞU

Enerji yoksulluğu, zamana ve yere göre değişen çok boyutlu bir kavramdır ve bu nedenle tek bir gösterge ile kolayca kavranamaz. İlgili literatürde enerji yoksulluğunu ölçmeye yönelik yöntemler *üç grupta toplanmaktadır*²⁵:

Harcama yaklaşımı – hanelerin karşı karşıya oldukları enerji maliyetlerinin mutlak veya göreceli eşiklere göre incelenmesi: Bu yöntem hane halkının harcama düzeyinin belirli bir oranının ölçüt kabul edilmesi ve enerji harcamaları bu oranın üstünde olan hanelerin enerji yoksulu olarak nitelendirmesidir.

Doğrudan ölçüm yaklaşımı – evde elde edilen enerji hizmetlerinin (ısıtma, elektrik gibi) seviyesinin belirlenmiş bir standartla karşılaştırılması: Bu yöntem belirli bir enerji miktarının tüketimini eşik olarak belirleyip hane halkının bu eşik altında enerji tüketimi gerçekleştirmediği durumunda enerji yoksulu sayıldığı yöntemdir. Ülkeler arasında hatta aynı ülke içindeki farklı hane halkları arasında enerji ihtiyaçları ve tüketim alışkanlıkları farklı olacağı için eşik olarak belirlenen miktarın standart bir ölçüt haline gelmesi tartışmalıdır.

Beyana dayalı yaklaşım – hane içinde koşulların kişilerce değerlendirilmesi: Bu yöntem, kişinin barınma koşullarına ilişkin olarak kendi beyan ettiği değerlendirmelere ve hanenin yaşadığı topluma göre belirli temel ihtiyaçları ne ölçüde karşılayabildiğine ilişkin tespitlere dayanır.

²⁵ Thema, J., and Vondung, F. (2020) *EPOV Indicator Dashboard: Methodology Guidebook*. Wuppertal Institut für Klima, Umwelt, Energie GmbH.

EPOV harcama temelli ve beyana dayalı yaklaşım yöntemlerini birlikte kullanarak dört adet birincil elektrik yoksulluğu göstergesi belirlemiştir²⁶:

Tablo 1. Avrupa Birliği Enerji Yoksulluğu Gözlemevi (EPOV) Birincil Göstergeleri

Gösterge tipi	Gösterge	Tanım
Harcama temelli göstergeler	Gelirde enerji harcamasının yüksek payı	Gelirinde (eşdeğer) enerji harcaması payı ulusal medyan ortalamasının iki katından fazla olan nüfus (2M).
	Gelirde enerji harcamasının düşük payı	Mutlak (eşdeğer) enerji harcaması ulusal medyan ortalamasının yarısından az olan nüfus (M/2).
Beyana dayalı göstergeler	Evi yeterince sıcak tutamama	Kişilerin kendi bildirimlerine dayanarak.
	Hizmet faturalarındaki gecikmeler	Hanelerin son 12 ayda elektrik faturalarını zamanında ödeyemediklerini beyan etmelerine dayanarak.

EPOV ek olarak, başta EUROSTAT web sitesi, *Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri (SILC)* ve *Bina Stoku Gözlemevi (BSO)* olmak üzere farklı veri kaynaklarından 5 başlık halinde gruplandırılmış 18 ikincil göstergeyi oluşturan bir set çıkarmıştır.²⁷

Tablo 2. Avrupa Birliği Enerji Yoksulluğu Gözlemevi (EPOV) İkincil Göstergeleri

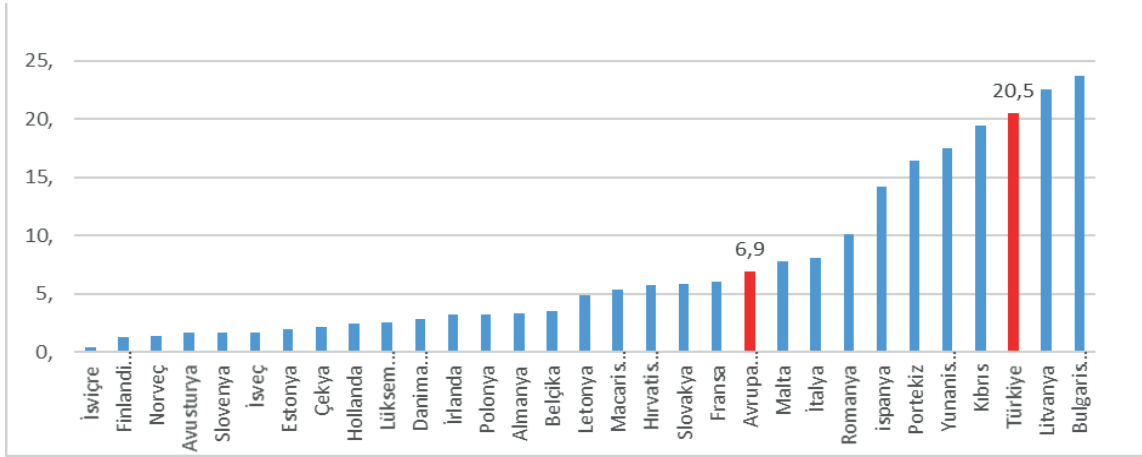
Gösterge tipi	Gösterge
Enerji fiyatları	Akaryakıt, biyokütle, kömür, ev elektriği ve bölgesel ısıtma, ev gaz fiyatları
Beyana dayalı	Yaz aylarında konforlu serinliğe sahip konut Kış aylarında konforlu sıcaklığa sahip konut Sızıntı, nem, çürümenin varlığı
Harcamaya dayalı	Gelirin beşte birlik dilimlerinde enerji giderleri
Bina özellikleri	A sınıfı enerji etiketine sahip konutlar, orta nüfuslu bölgelerde konutlar, yoğun nüfuslu bölgelerde konutlar, ısıtma ile donatılmış, klima ile donatılmış; mülkiyet durumuna göre (kiracılar, ev sahipleri) ve tüm konutlar için kişi başı oda sayısı
Yoksulluk ve sağlık riskleri	Yoksulluk riski
	Aşırı kış ölümleri/ölümler

Türkiye’de enerji yoksullarının tespitinde AB’de geliştirilen türde göstergeler kullanılmamakta, muhtaç durumda olduğu *Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nca (ASHB)* tespit edilen ve düzenli sosyal yardımlardan yararlanan haneler aynı zamanda enerji yoksulu sayılmaktadır.

EUROSTAT veri setleri, enerji yoksulluğuna ilişkin göstergeler kapsamında diğer aday ülkelerin yanı sıra Türkiye’ye ilişkin bazı göstergeleri de sunmaktadır. Bu göstergelerden ilki *Beyana Dayalı Birincil Göstergeler* kapsamındaki enerji yoksulluğunu ifade eden evi yeterince sıcak tutamayan hanelerin oranıdır.

²⁶ https://energy-poverty.ec.europa.eu/energy-poverty-observatory_en.

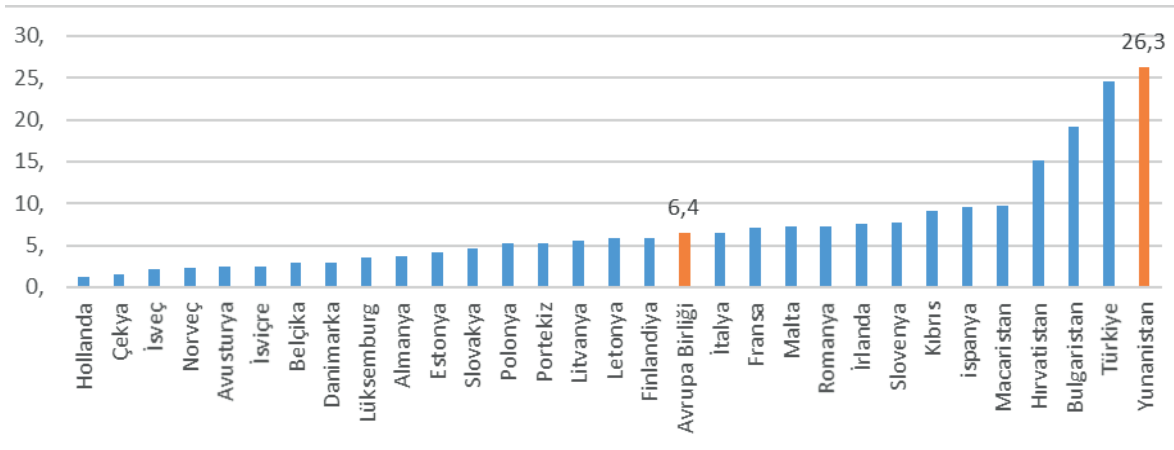
²⁷ https://energy-poverty.ec.europa.eu/system/files/2021-09/epov_methodology_guidebook_1.pdf. Enerji yoksulluğu göstergeleri sonraki yıllarda revize edilmiştir: https://energy-poverty.ec.europa.eu/system/files/2024-05/EPAH2023_2nd%20Indicators%20Report_Final_0_0.pdf

Şekil 1. Evi Yeterince Sıcak Tutamayan Haneler–2021 %

Kaynak: EUROSTAT²⁸

2021 yılında Türkiye’de evini yeterince sıcak tutamayan hanelerin oranı yüzde 20,5 ile AB ortalamasının üç katına yakındır. 2021 yılında geliri medyan eşdeğer gelirin yüzde 60’ının altında olan haneler içinde evini yeterince ısıtamayanların oranı 2021 yılında yüzde 44,5’dir. Yani görece yoksulların yarıya yakını kışın yeterince ısınmayan evlerde yaşamaktadır. Bu oran AB ortalamasında yüzde 16,4’tür. Bir diğer gösterge gene Beyana Dayalı Birincil Göstergeler kapsamındaki enerji faturalarını ödemekte gecikmeler yaşayan hanelerin oranıdır.

Şekil 2. Enerji Hizmetleri Fatura Ödemelerinde Gecikmeler Yaşayan Haneler–2021%

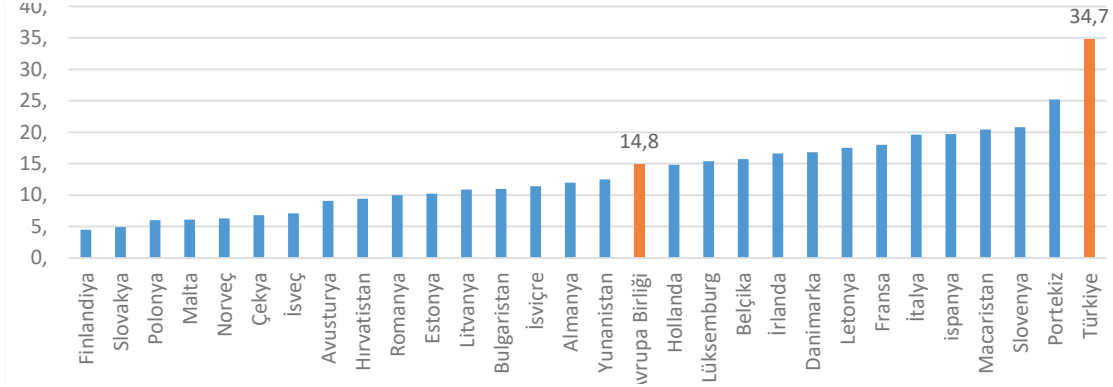
Kaynak: EUROSTAT²⁹

2021 yılında Türkiye’de enerji hizmetleri fatura ödemelerinde gecikmeler yaşayan hanelerin oranı yüzde 24,5 ile AB ortalamasının 3,8 katıdır. 2021 yılında geliri medyan eşdeğer gelirin yüzde 60’ının altında olan haneler içinde enerji hizmetleri fatura ödemelerinde gecikmeler yaşayan hanelerin oranı ise yüzde 42,8’dir. Yani görece yoksulların yarıya yakını elektrik ve gaz faturalarını ödemekte zorluk çekmektedir. Bu oran AB ortalamasında yüzde 15,9’udur.

²⁸ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDES01/default/table?lang=en

²⁹ [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDES07\\$DEFAULTVIEW/default/table?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDES07$DEFAULTVIEW/default/table?lang=en)

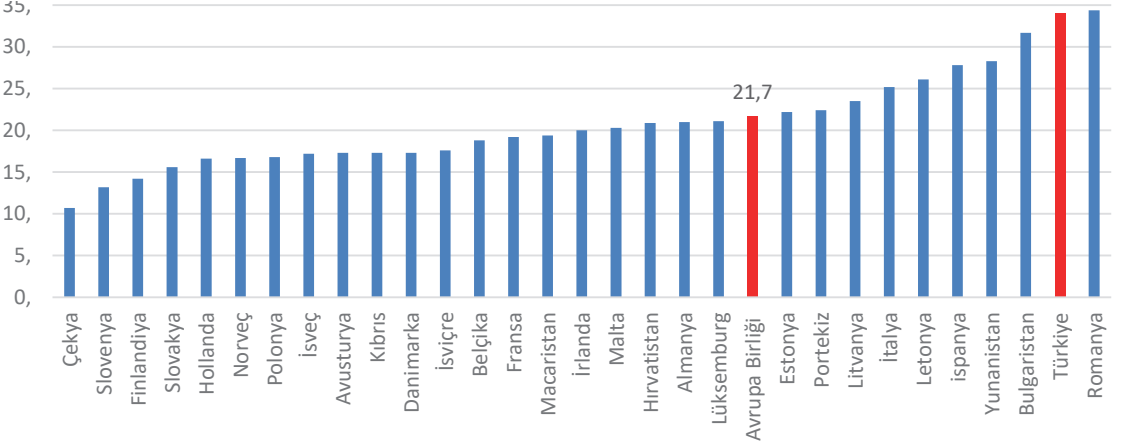
Beyana dayalı ikincil göstergeler kapsamında konut ile ilgili olarak “sızdıran çatı, nemli duvarlar/zeminler/temel ya da pencere çerçevelerinde veya zeminde çürüme” sorunlarından birine sahip olan nüfusun oranına bakıldığında bu oranın Türkiye’de yüzde 34,7 ile AB ortalamasının iki katından fazla olduğunu görürüz.

Şekil 3. Çatısı Sızdıran, Duvarları, Zemini veya Temeli Rutubetli Olan veya Pencere Çerçevesi veya Zemini Çürümüş Bir Konutta Yaşayan Toplam Nüfus–2020 %

Kaynak: EUROSTAT³⁰

Enerji yoksulluğuna ilişkin ikincil göstergeler kapsamında EUROSTAT verileriyle Türkiye’nin AB ile karşılaştırmalı durumuna bakabileceğimiz bir gösterge de yoksulluk ve sosyal dışlanma altında olan kişilerin oranıdır.

Şekil 4. Yoksulluk veya Sosyal Dışlanma Riski Altındaki Kişiler–2021 %

Kaynak: EUROSTAT³¹

2021 yılında Türkiye’de yoksulluk ve sosyal dışlanma altında olan kişilerin oranı yüzde 34 iken AB ortalamasında bu oran yüzde 21,7’dir.

Yukarıdaki enerji yoksulluğuna ilişkin karşılaştırmalı veriler AB ülkelerine kıyasla Türkiye’deki enerji yoksulluğunun ne kadar yaygın ve derin olduğunu göstermektedir.

³⁰ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdho01__custom_10806288/default/table?lang=en

³¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PEPS01N__custom_6444563/default/table?lang=en

6. ENERJİ YOKSULLUĞUNA SOSYAL YARDIMLARLA ÇÖZÜM ARAYIŞI

Bir sosyal hizmet olma niteliğinin yanı sıra bir insan hakkı olan enerjinin gereken düzeyde karşılanamaması, enerji yoksulluğuna düşen geniş yığınların toplumsal tepkilerine yol açmıştır. Özellikle sosyal refah mekanizmalarının kısıtlı olduğu ülkelerde düşük evler, ödenemeyen faturalar ve kesintilerin yol açtığı toplumsal sorunlar daha ağır hissedilmiştir. Enerji yoksulluğunu yaşayan hanelerin durumu zorlaştıkça, enerji fiyatlarının yüksekliğine karşı tepkiler ve hükümetler üzerindeki baskılar artmış, uyguladıkları neoliberal politikalarla enerji yoksulluğuna giden yolu açan hükümetler çözüm olarak sosyal yardımlara yönelmişlerdir.

Bu tepkilerin enerjideki özelleştirmelere karşı tepkilere dönüşmesinden çekinen neoliberalizmin kaleleri konumundaki *Uluslararası Para Fonu (IMF)/Dünya Bankası* gibi uluslararası mali kuruluşlar da enerji yoksulları için sosyal yardımlardan yana olmuşlardır. Düşük gelirli tüketicilere yönelik sosyal destek programları, genel elektrik ve gaz piyasası serbestleştirme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmüştür. Sosyal destekler tüketicilerin tepkilerini önleyecek ve elektrik ve gaz piyasalarındaki genel serbestleştirme sürecini destekleyecektir. Özelleştirilen dağıtım şirketlerinin düşük gelirli tüketicilerin ödeyebilirliklerini sağlamak için geçmiş borçların affedilmesi, sabit ödemeler, taksitli ödemeler gibi yollara veya tüketicileri zorlayan hizmeti kesme yöntemine başvurmaları etkili olmayabilmektedir. Bunun yerine kamu kaynaklarından finanse edilen bir sosyal yardım sistemi, IMF ve Dünya Bankası'nca elektrikte ve gazda piyasalaşmayı kolaylaştıran bir unsur olarak görülmektedir. Sektörde piyasalaşmaya yönelik girişimler sonucu artması kaçınılmaz olan fiyatlar karşısında yoksul kesimlerin fiyat sübvansiyonları ile değil kamu kaynakları ile finanse edilecek sosyal yardımlarla desteklenmesini savunan özel sektör temsilcilerinin de enerji yardımlarından yana olduğu görülmüştür. Elektrik dağıtım şirketlerinin yoksul hanelere kamu eliyle elektrik yardımını desteklemelerindeki özel amaç, ödenemeyen faturaların tahsili ve kaçak kullanımın azaltılmasıdır. Bu tür bir sosyal yardım, şirketler açısından ödenemeyen faturalar sorununun çözümüne olduğu kadar, kronik kaçak kullanım sorununun çözümüne de yardımcı olacaktır. Yani bir ba-

kıma enerjide özelleştirmeye gidilirken, kaçak elektriğin önlenmesi ve ödenemeyen faturaların tahsili, düşük gelirli hane halklarına kamu kaynakları kullanılarak verilen tüketim desteği ile kamulaştırılmaktadır. Benzer bir durum doğalgaz için de geçerlidir.

7. TÜRKİYE'DE ENERJİ YARDIMLARI

Türkiye'de enerji yoksulluğu 2000'li yıllarda yeterli düzeyde kömür alamayan hanelerin yakıt yoksulluğu olarak kendini gösterdi ve 2004 yerel seçimlerinden önce 2003 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumunun koordinatörlüğünde *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla yoksul hanelere kömür yardımları başlatıldı.*

Tablo 3. Kömür Yardımları 2019–2023 Sayısı

Yıl	Hane Sayısı (Planlanan)*	Kömür (Ton) (Planlanan)*
2019	1.878.413	1.567.155
2020	1.805.521	1.686.063
2021	1.830.415	1.639.489
2022	2.029.576 (Gerçekleşen 2.066.649)	1.791.236 (Gerçekleşen 1.842.588)
2023	1.895.622	1.614.077

*Bakanlık faaliyet raporlarında gerçekleşme verileri düzenli olarak verilmemektedir.

Kaynak: 2019-2020 AÇSHB Faaliyet Raporları; 2021–2023 ASHB Faaliyet Raporları³²

Kömür yardımından 3294 sayılı *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu* kapsamındaki sosyal güvencesi olmayan ihtiyaç sahibi haneler veya sosyal güvencesi olan ancak hane içinde kişi başına düşen aylık geliri net asgari ücretin 1/3'ünden (2024 yılı için 5.667,37 TL) az olan haneler faydalanabilmektedir. Hanelere dağıtılacak kömür miktarı bölgenin iklim koşulları, geçmiş yıllara ait dağıtım miktarları ve kömürün ısı değerleri dikkate alınarak 2023 kömür döneminden itibaren ASHB tarafından belirlenmektedir.

Elektrik yoksulluğu ise önce kırsal bölgelerde pahalı enerji fiyatları karşısında tarımsal gelir düşüklüğüne bağlı olarak çiftçilerde görüldü. 2008 krizinden sonra elektrik faturalarını ödeyebilmek için başta

³² ASHB Faaliyet Raporları için bkz. <https://www.aile.gov.tr/raporlar/yillik-faaliyet-raporlari/>

gıda olmak üzere diğer temel harcama kalemlerinde kısıntılar yapan hanelerin yaşadığı elektrik yoksulluğu, sorunu kentlere yaydı. Elektrik üretim ve dağıtımının özelleştirilmesine paralel olarak elektrik yoksulluğu daha da yakıcı bir sorun haline alınca sermaye çevreleri bu sorunun özelleştirme politikalarını engelleyecek boyutlara ulaşmasından ciddi kaygı duymaya başladılar. Özelleştirilen dağıtım şirketleri de düşük gelirli tüketicilerin ödeyebilirliklerini sağlamak için geçmiş borçların affedilmesi, sabit ödemeler, taksitli ödemeler veya hizmeti kesme gibi yollara başvurmak yerine kamu kaynaklarından finanse edilen bir sosyal yardım sistemini, piyasalaşmayı kolaylaştıran bir unsur olarak gördüler.

31 Mart 2019 yerel seçimlerinden hemen önce 29 Şubat 2019 tarihli Cumhurbaşkanı Kararı ile düşen ücret gelirleri ve artan elektrik fiyatları karşısında çaresiz kalan yoksul hanelere elektrik tüketim desteği adı altında elektrik yardımı başlatıldı. 1 Mart 2019 tarihinde uygulamaya konan *Elektrik Tüketim Desteği*³³, *Elektrik Piyasası Kanunu*'nun 17/7 maddesine dayandırılmıştır.³⁴ Bu destek 3294 sayılı *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu* ile 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun kapsamında düzenli sosyal yardım alan hak sahiplerini kapsamaktadır.

Desteğin kaynağı öncelikle *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu*dur. Fon kaynaklarının yeterli olmaması durumunda ödeme için ihtiyaç duyulan tutar AS HB bütçesine konacak ilave ödenekle karşılanmaktadır.

Hanelerin yardımı alması basit bir işleyişe bağlanmıştır. Hak sahiplerini gösterir liste her ay *Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü*nce *Bütünleşik Sosyal Yardımlar Bilgi Sistemi* üzerinden hazırlanmaktadır. Hak sahibinin TC Kimlik Kartı ve mesken tipi elektrik faturası ile PTT şubesine gitmesi yeterlidir. PTT aracılığıyla hak sahibi 1-2 kişilik hanelere aylık 75 kWh, 3 kişilik hanelere aylık 100 kWh, 4 kişilik hanelere aylık 125 kWh, 5 ve daha fazla kişilik hanelere aylık 150 kWh, kronik hastalığı nedeniyle cihaza bağımlı hastaların bulunduğu hanelerde hasta başına aylık 150 kWh karşılığı TL ödeme yapılmaktadır. Elektrik tüketim desteğinin miktarı 2024 fiyatlarıyla, 1-2 kişilik hanelere 112,63 TL; 3 kişilik hanelere aylık 150,17 TL; 4 kişilik hanelere aylık 187,71 TL; 5 ve daha fazla kişilik hanelere aylık 225,25 TL ve kronik hastaların bulunduğu hanelerde hasta başına aylık 225,25 TL'dir.

Elektrik tüketim desteği kapsamında yapılan ödemeler, diğer sosyal yardımlar ve aylıklar için yapılacak muhtaçlık hesaplaması ile genel sağlık sigortası gelir tespitinde gelir olarak dikkate alınmamaktadır. Elektrik yardımı yapılan yoksul hane sayısı yıldan yıla artmakla birlikte bu artışın seçim yılı olan 2023'te yüzde 61 oranında artışla en yüksek seviyesine çıktığını ve 4.378.839 haneye elektrik yardımı yapıldığını görüyoruz. Bu da eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 60'ı dikkate alarak belirlenen yoksulluk sınırına göre, yoksulların yüzde 75'ine elektrik yardımının ulaştığını göstermektedir.

Tablo 4. Elektrik Yardımları 2019–2023

	2019	2020	2021	2022	2023
Elektrik yardımı alan hane sayısı	1.343.109	1.659.448	1.801.835	2.719.745	4.378.839
Elektrik yardımı alan hanelerdeki kişi sayısı *	4.499.415	5.476.178	5.819.927	8.621.591	13.749.554
TÜİK verileriyle yoksul hanelerdeki kişi sayısı**	17.207.000	17.921.000	17.636.000	18.030.000	18.219.000
TÜİK verileriyle elektrik yardımı ulaşan yoksul kişi oranı	26,1	30,5	33,0	47,0	75,4
Elektrik yardımı miktarı (Milyar TL)	0,686	1,25	1,57	4,72 (Ayrılan)	8,67

* ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) sonuçlarına göre ortalama hane halkı büyüklüğü verileri kullanılmıştır. ** Yoksulluk riski %60
Kaynak: ASHB Faaliyet Raporları, TÜİK. Kendi hesaplamalarımız

³³ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190228-11.pdf>

³⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6446.pdf>

Son yıllarda hanelerin doğalgaz kullanımı yaygınlaştıkça doğalgaz yoksulluğu da yakıcı bir sorun haline gelmiş ve 18 Ocak 2022 tarihinde Cumhurbaşkanlığı makam onayı ile yoksul hanelere doğalgaz yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. 18 Şubat 2022 tarihi itibarıyla başlatılan *Doğalgaz Tüketim Desteği Programından* yararlanmak için, Türk vatandaşı olmak, resmi ikamet adresine kayıtlı mesken türü doğalgaz aboneliğine sahip bulunmak ve 3294 sayılı Kanun kapsamında olduğu SYDV'lerce belirlenmiş olmak gerekmektedir. Buna göre 3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olup hane içinde kişi başına düşen aylık geliri net asgari ücretin 1/3'ünden (2024 yılı için 5.667,37 TL) az olan haneler (hanesinde memur, noter ve muhtar bulunanlar hariç) doğalgaz yardımından faydalanabilmektedir. Destek tutarları, Ekim-Mayıs aylarını içeren 8 aylık dönemde hak sahipliği şartları sağlandığı müddetçe 2024 yılı için yıllık 1.500 TL ile 3.500 TL (aylık 188–438 TL) arasında olup bölgesel farklılıklar göz önüne alınarak ilden ile değişkenlik göstermektedir. Ödemeler her ay için hesaplanıp iki ayda bir yapılmaktadır. ASHB Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü sayfalarında listelenen 2024 yılındaki sosyal yardım programlarına ilişkin tabloda³⁵, elektrik, kömür ve barınma yardımlarının Türk vatandaşlarına verileceğine dair bir şerh bulunmamakla birlikte doğalgaz yardımlarının Türk vatandaşlarına verileceği açıkça belirtilmiştir.

Doğalgaz desteğinden yararlanacak kişiler öncelikle e-devlet üzerinden yaptıkları Sosyal Yardım Başvurularında bir ön elemeye tabi tutulmakta daha sonra ilgili Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakıfları tarafından muhtaçlık kriterlerine uyup uymadıkları tespit edilmektedir. Bu tespit yapılırken, *3294 sayılı Sosyal Yardımlaşmayı Teşvik Kanunu* kapsamında olanlar dışında dönemsel ihtiyaç sahibi olduğu SYDV'lerce belirlenenlere de doğalgaz yardımı yapılmaktadır. Yardıma hak kazananlar kimlik belgesi ve doğalgaz faturası/ön ödemeli sayaç kartı ile

PTT şubelerine giderek desteklerini almaktadır. Ön ödemeli sayaç kullananların destek miktarı kartlarına yatırılacak, faturalılarda ise fatura bedeli yardım miktarını aşıyorsa faturanın tamamı ödenmeden yardım verilmemektedir. Sağlık raporu bulunan kronik hastalara veya hayatlarını cihaza bağlı sürdüren muhtaç vatandaşlara ödeme yüzde 5 artırılmaktadır.

ASHB yıllık faaliyet raporlarındaki verilerle toplamda kaç hanenin doğalgaz tüketim desteği aldığı ve bu amaçla ne kadar kaynak ayrıldığını doğru bir biçimde saptamak mümkün görünmemektedir.

Tablo 5. Doğalgaz Tüketim Desteği 2022–2023

	2022	2023
Doğalgaz tüketim desteği alan hane sayısı	690.030	162.666
Doğalgaz tüketim desteğine ayrılan kaynak	516.700.000 TL	117.500.000 TL

Kaynak: ASHB Yıllık Faaliyet Raporları

Ayrıca doğalgaz ödemelerini karşılamakta zorlanan hane sayısının yoksul olarak tanımlanan hanelerden çok daha fazla olması nedeniyle, 14 Mayıs seçimlerinden hemen önce 1 Mayıs 2023 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 1 Mayıs 2024 tarihine kadar ayda 25 metreküp karşılığı doğalgazın tüm konutlara ücretsiz verilmesi yoluna gidilmiştir.

Avrupa'da bazı ülkelerde önemli bir yer tutan konutların enerji verimliliğini artırarak enerji yoksulluğunu önleme çabaları Türkiye'de kayda değer bir düzeye gelmiş değildir. Türkiye'de barınma yardımları, oturulamayacak derecede eski, bakımsız ve sağlıklı evlerde yaşayan ihtiyaç sahibi vatandaşlara evlerinin bakım onarımı, yapımı ev eşyası alımı için aynı veya nakdi olarak yapılan yardımlardır.

³⁵ <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz/>

Tablo 6. Barınma Yardımları 2019–2023

	2019	2020	2021	2022	2023
Barınma yardımı alan hane sayısı	22.413	23.498	30.363	26.688	20.846
Barınma yardımı miktarı TL	80.120.000	88.390.000	119.600.000 TL	144.940.000	271.800.000

Kaynak: ASHB Yıllık Faaliyet Raporları

8 SOSYAL YARDIMLAR VE YOKSULLUĞUN YÖNETİLMESİ

2024 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programındaki verilere göre 2018-2022 yılları arasında sosyal harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) oranı aşağıdaki Tablo 7’de verilmiştir. 2023 oranları gerçekleşme tahmini, 2024 oranları program verileridir. Karşılaştırma amacıyla 2004 verileri de eklenmiştir.

Tablo 7. Kamu Kesimi Sosyal Harcamalarının GSYH’ye Oranı, %

	2004	2018	2019	2020	2021	2022	2023*	2024**
EĞİTİM	3,1	3,8	3,7	3,4	2,9	2,6	3,2	3,6
SAĞLIK	3,8	3,6	3,8	4,1	4,0	3,2	3,8	4,0
SOSYAL KORUMA ***	6,7	9,0	9,5	10,1	8,2	6,1	7,8	8,1
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar	6,1	8,0	8,5	8,9	7,0	5,2	6,7	7,0
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler	0,3	0,9	0,9	1,2	1,1	0,9	1,0	1,0
Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
TOPLAM	13,6	16,3	17,1	17,6	15,1	11,0	14,8	15,7

*Gerçekleşme tahmini ** Program *** Kömür, doğalgaz ve elektrik yardımları bu kapsama dahildir.

Kaynak: 2024 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı³⁶

Türkiye’deki sosyal harcamaların tüm kalemleri GSYH’ye oranları açısından AB ortalamasının çok gerisindedir. Örneğin EUROSTAT verilerine göre 2021 yılında sağlık ve sosyal koruma harcamalarının GSYH’ye oranı AB’nde ortalama yüzde 29,9 iken bu oran aynı yıl Türkiye’de yüzde 12,8 ile AB ortalamasının neredeyse dörtte biridir³⁷. 2021 yılında sağlık ve sosyal koruma harcamaları AB’nde kişi başına ortalama 8.556 Euro iken, bu rakam aynı yıl Türkiye’de 1.543 Euro ile AB ortalamasının çok gerisindedir³⁸. Türkiye’de 2021 yılında emekli aylıklarının ’GSYH’ye oranı yüzde 7 iken aynı oran AB’de ortalama yüzde 12,9’dur.³⁹

Tablo 7’nin ortaya koyduğu önemli bir gerçek, zaten zayıf olan sosyal devletin son yirmi yılda daha da zayıflamış olduğudur. 2004-2022 döneminde eğitim, sağlık, emekli aylıkları ve doğrudan gelir destekleri için yapılan kamusal harcamaların GSYH’ye oranı düşerken, çok sınırlı da olsa tek artan harcama oranı sosyal yardımlar ve primsiz ödemeler olmuştur. Bu süreçte genel olarak sosyal devlet ve özel olarak da sosyal güvenlik sistemi neoliberal politikalarla zayıflatılmış, kamusal hizmet üretimi ve sunumu ticarileşmiş ve özelleştirilmiş; sosyal hakların hak olmaktan çıkartılıp devletin yoksulluk temelinde temin ettiği hizmet alanlarına dönüştürülmesi süreci derinleşmiştir. Artan yoksulluğun yönetilmesi de sosyal yardımlara kalmıştır.

Türkiye’de sosyal yardımlar ve primsiz ödemeler esas olarak ASHB tarafından yapılmakla birlikte, belediyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığı, TKİ, Yurt-Kur tarafından yapılan ayni ve nakdi sosyal yardımlar da mevcuttur. 2006 yılında çıkarılması planlanan Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu, bir tasarı

³⁶ <https://www.sbb.gov.tr/yillik-programlar/>

³⁷ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en&category=t_spr

³⁸ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00099/default/table?lang=en&category=t_spr

³⁹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00103/default/table?lang=en&category=t_spr

taslağı olarak kalmış, sosyal yardım ve primsiz ödemelerin bütüncül bir yasal çerçevesi oluşturulmamıştır. 2024 yılı itibarıyla Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nün yoksullara yönelik aile, barınma-gıda, engelli-yaşlı, sağlık ve eğitim başlıkları altında toplanan 47 yardım türü mevcuttur. AKP döneminde elektrik yoksulluğu, doğalgaz yoksulluğu gibi yeni yoksulluk biçimlerinin doğuşu ile yoksullara yapılan yardımlar çeşitlendirilmiş, sosyal yardım alanların sayısı da artmıştır. Ancak sosyal yardım miktarı, artan yoksulluğa çare olacak düzeyde artırılmamıştır. Kamu kurumları tarafından yapılan sosyal yardım ve primsiz ödemelerin tümünün GSYH'ye oranı 2022 yılında yalnızca yüzde 0,9 olmuştur. Sosyal yardım harcamalarının GSYH'ye oranı 2023 yılında, seçime rağmen, tahmini rakamla yalnızca yüzde 1'dir. 2024 yılı için öngörülen oran ise gene yüzde 1'dir.⁴⁰

Geniş emekçi yığınlarını yoksulluktan kurtaracak düzeyin yanına bile yaklaşmayan sosyal yardımlar, yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik olarak değil yoksulluğu yönetmek üzere planlanmıştır. Bu yönetimin bir özelliği sosyal yardımların bir sosyal hak olarak değil siyasi iktidarın özellikle de Cumhurbaşkanlığı rejimi döneminde bizzat Cumhurbaşkanının bir lütfü imiş gibi sunulması ve yığınların algısının bu yönde oluşturulmaya çalışılmasıdır. Pek çok sosyal yardım türü hatta emeklilere yapılan ek ödemeler gibi primli sistemdeki bazı uygulamalar, Cumhurbaşkanının kişisel kararlarıyla benimsenen uygulamalar olarak sunulmuş, özellikle 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde doğalgaz yardımlarında olduğu gibi klientalizmin uç örnekleri görülmüştür.

Türkiye işsizler, emekliler ve kayıt dışı çalışanları da dahil ederek ele aldığımız işçi sınıfı ailelerinin geniş bir bölümünün yoksulluk içinde yaşadığı bir "muhtaçlar" ülkesi durumundadır.

Tablo 8. Maddi ve Sosyal Yoksunluk Oranı %, 16+Yaş – 2021

	Ücretliler	Diğer istihdam edilenler	İşsizler	İşgücüne dahil olmayanlar	Emekliler
Türkiye	23,4	21,6	50,4	32,8	17,7
Avrupa Birliği	7,2	8,3	36,8	17,8	10,4

Kaynak: EUROSTAT⁴¹

2021 verileriyle 16 yaş üzeri nüfusta ücretli çalışanların dörtte biri, işsizlerin yarısı, emeklilerin yüzde 17,7'si maddi ve sosyal yoksunluk içindedir. 17 yaş altı çocukların ise yüzde 43,7'si yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındadır⁴². Medyan gelirin yüzde 60'ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre hesaplanan yoksulluk oranı 2023'te yüzde 21,7 olarak gerçekleşmiştir.⁴³

Tablo 9. Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gelir Dağılımı Göstergeleri

Anket yılı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Gelir referans yılı	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
P80/P20 oranı	7,4	7,6	7,7	7,5	7,8	7,4	8,0	7,6	7,9	8,4
P90/P10 oranı	12,6	13,3	13,6	13,4	13,7	13,0	14,6	13,7	14,2	15,0
Gini katsayısı	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408	0,395	0,410	0,401	0,415	0,433
Gini katsayısı (Sosyal transferler hariç)	0,446	0,454	0,465	0,468	0,473	0,463	0,470	0,482	0,487	0,520
Gini katsayısı (Emekli ve dul-yetim maaşı dahil diğer tüm sosyal transfer gelirleri hariç)	0,399	0,406	0,412	0,414	0,417	0,405	0,420	0,419	0,423	0,445

Kaynak: TÜİK⁴⁴

⁴⁰ <https://www.alomaliye.com/2023/11/16/kamu-kesiminde-sosyal-harcama-istatistikleri-2022/>

⁴¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdsd01_custom_8816554/default/table?lang=en

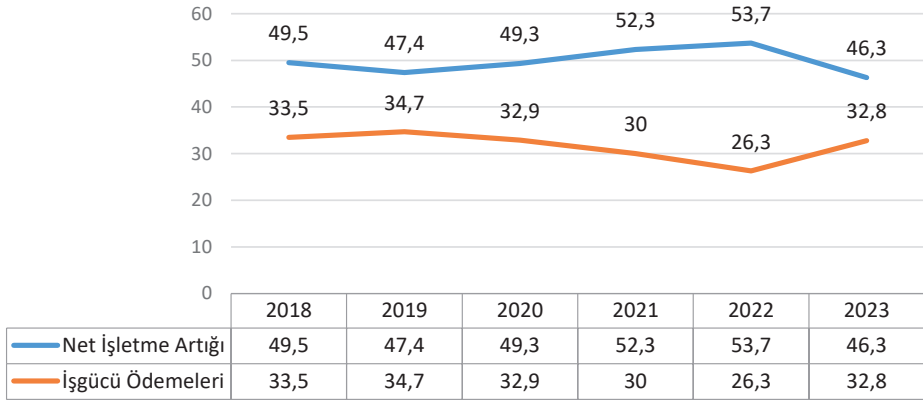
⁴² <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2023-53713>

⁴³ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2023-53713>

⁴⁴ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53711>

Kişisel gelir dağılımının göstergesi olan Gini katsayısındaki artışın gösterdiği üzere, gelir dağılımı daha da bozulmuş, toplumun en yüksek gelir elde eden yüzde 20'sinin elde ettiği payın en düşük gelir elde eden yüzde 20'sinin elde ettiği paya oranı şeklinde hesaplanan P80/P20 oranı 7,9'dan 8,4'e; gelirden en fazla pay alan yüzde 10'unun elde ettiği gelirin en az pay alan yüzde 10'unun elde ettiği gelire oranı şeklinde hesaplanan P90/P10 oranı ise 14,2'den 15,0'a yükselmiştir.

Fonksiyonel gelir dağılımı bağlamında gayri safi katma değer içinde işgücü ödemeleri 2022 yılında yüzde 26,3 ile dibe vurmuş, ekonomik yazında ücret payının düşüp sermaye payının artması nedeniyle timsah ağızı diye adlandırılan bölüşüm şokunun tipik bir örneği Türkiye'de de yaşanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçim yılı olan 2023'te asgari ücretlerdeki, ortalama ücretleri asgari ücret düzeyine iten reel artış nedeniyle işgücü ödemelerinin gayri safi katma değer içindeki payı yükselmiştir. Ancak uygulanan neoliberal ekonomik politikalar doğrultusunda 2024 yerel seçimlerinin ardından daha da sıkılaştırılacak olan maliye ve para politikalarıyla timsahın ağızının yeniden açılması beklenmelidir.

Şekil 5. Gayrisafi Katma Değer İçinde İşgücü Ödemelerinin ve Net İşletme Artığının Payı %

Kaynak: TÜİK⁴⁵

Emeğin artı değerden aldığı görece payın gerilemesi, sosyal harcamalardaki topyekun azalma, sosyal hizmetlerin ticarileştirilmesi ve emeklilik gibi primli sosyal koruma mekanizmalarının etkisizleştirilmesi ile birlikte yaygınlaşan ve derinleşen yoksulluğun, ne kadar çeşitlendirilirse çeşitlendirilsin oransal miktarı son derece düşük olan sosyal yardımlarla yönetilmesi giderek imkansız hale gelmektedir.

Bu durum enerji hizmetleri için de geçerlidir. Enerji piyasalarındaki sübvansiyon fiyatlarla bile yoksul hanelerin enerji harcamalarını karşılayamadığı düşünüldüğünde, Cumhurbaşkanlığı ve bakanlıkların politika belgelerinde belirtildiği üzere elektrik ve gaz sektörlerinde hanelere sağlanan sübvansiyonların kaldırılması ve elektrik ve gaz fiyatlarının piyasa tarafından belirlenmesi durumunda enerji yardımları ile enerji yoksulluğunun yönetilir kılınması tümüyle imkansızlaşacaktır.

9 SONUÇ OLARAK:

Enerji yoksulluğunun çözümü muhtaçlık temelinde hanelere verilen elektrik, doğalgaz ve kömür tüketim yardımları değil, bir insan hakkı olan ve kamu hizmeti niteliği taşıyan enerji hizmetinin geniş emekçi yığınlarına karşılanabilir, kesintisiz ve kaliteli bir şekilde kamu tarafından sunulmasıdır.

Bunu sağlamanın yolu da tüm ülkede kamu yararını gözeterek, ekonomik ve sosyal politikaların bir parçası olarak enerji alanının da şirketlerin kâr hırsı ile değil, kamu yararını hedef alan politikalarla yönetilmesi; özelleştirme uygulamalarına son verilerek, acilen yeniden kamulaştırmalar yoluna gidilmesidir.

⁴⁵ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-49742> ve <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2023-53756>

Bir Liberal Prensin Kaleminden Kaybedilen Umuda Ağıt: Jiang Zemin, Hu Jintao yönetimleri ve Şi Jinping'in yükselişi¹

Deng YUWEN

Çeviren: Kamuran KIZLAK

Çevirmenin önsözü

Xi Jinping'in (Şi Cinping) ÇKP Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı seçilmesi ve ardından geçen iki dönemlik (Şimdi üçüncü dönemde) Şi yönetimi, Jiang Zemin ve Hu Jintao dönemlerinde sesleri gür çıkan ve muteber aydınlar kabul edilip itibar gören Batıcı liberaller için bir nevi ağıt dönemi oldu. Jiang ve Hu dönemlerinde, Komünist ÇKP liderliği ve yönetim gücünün bir Batı tipi liberal demokrasiye evrimde olduğundan umutlanmışlardı. ÇKP'yi derleyip toparlayan, yönetim gücü ve ideolojik olarak güçlendiren Şi yönetimi bu umutlarını kırdı. Çevirisini yaptığım aşağıdaki yazının orijinal başlığı "Halkın Süresiz Lideri: Şi Cinping'in Otokratik Gücünün Analizi" olmakla birlikte metnin içeriğine ve yazarın kimliğine uygun olarak değiştirilmiştir.

Yazar, Deng Yuwen, ÇKP Merkez Komitesi Parti Okulu'nun okul dergisinin (学习时报 -Xuexi Shíbao-Study Times) Hu Jintao dönemindeki genel yayın yönetmen yardımcısıdır. Yani sıradan bir liberal değil o günlerdeki liberal entelijansiya arasında suyun başını tutanlardır (Şimdi İngiltere'de yaşıyor). Partiyi Batılı liberal değerlerle (yani Batı kapitalizminin değerleriyle) doktrine etmeye çalışan yayının ikinci sorumlusudur.

Jiang Zemin döneminde Parti üst yönetiminin yolsuzluklara bulaşarak aşırı zenginleşmelerini basitçe bir yolsuzluk konusu veya bir hukuki sorun olarak görmenin hatalı olacağını düşünüyorum. Bu yolsuzlukları üst yönetim kadrolarının (ta Daimi Komiteye kadar uzanmıştır) güç-nüfuz ticareti yapmaları olarak görmek olup biteni gözden kaçırmak olur. Çünkü bu yolsuzluklar Jiang Zemin'in olup bitene gözlerini yumması sayesinde yapıldı. Biraz iddialı bir tez olmakla birlikte, buradaki bir toplantıda "Zemin, Partinin siyasi olarak da ayak uydurduğu liberal (kapitalist) dönüşümü amaçlıyordu. Fakat bu kapitalist sınıfı Parti üst düzey kadroları arasından yaratmayı ve (Partiyi ele geçirmiş) bu kapitalistlerin kontrolünde bir siyasi liberalleşme öngörüyordu. Böylece, Parti içindeki muhalefet ile işi kolaylaşacaktı. Yani iktidar-Parti nevezuhur kapitalistlere teslim edilmeyecekti; Partinin öz evladı olan kapitalistlere teslim edilecekti. Bu çizgiyi Hu Jintao da sürdürmeye çalıştı. Şi, ÇKP'yi ipten aldı" görüşünü dile getirmiştim. Bu konudaki kuşkularımı halen korumaktayım.

Aşağıdaki metin bir liberalin kaleminden çıktığı için doğal olarak liberalizme ve ÇKP'nin siyasi olarak liberalleşmesi yönünde atılan adımlara övgü yapmaktadır. Bu uzun yazı, benim bu döneme ilişkin olarak yazmayı düşündüğüm bir kapsamlı makalenin adeta baş aşağı duran hali gibi (sanırım artık yazmaya gerek kalmadı). Araya notlar ekleyerek bu baş aşağı duruşu biraz olsun düzeltmeye çalıştım. Buna rağmen, Şi dönemi (ve Mao hakkında) yazılanlar ve yapılan değerlendirmeler okunurken bunların bir liberalin bakış açısını yansıttığı unutulmamalıdır.

Metnin okunuşunu kolaylaştırmak, okuyucunun dipnot ile metin arasında dolanıp durmasının getireceği bezginliğin önüne geçmek için bilgilendirme veya düzeltme amaçlı notları metnin

¹ Bu metin Kamuran Kızlak'ın Uzakdoğu Notları blogunda 29 Ağustos 2023 tarihinde yayımlanmıştır (<https://fareastnotes.blogspot.com/2023/08/bir-liberal-prensin-kaleminden.html>). Sanayi ve Toplum'da Kızlak'ın onayı ile yayımlanmaktadır.

sonuna (dipnot) değil ilgili cümle veya paragrafın sonuna köşeli parantez içinde italik yazılarla ekledim. Bu, akademik makalelerde alışılmış bir yöntem değildir: ama bu bir akademik makale değil...

İyi okumalar...

BİR LIBERAL PRENSİN KALEMİNDEN KAYBEDİLEN UMUDA AĞIT

Jiang Zemin, Hu Jintao yönetimleri ve Şi Cinping'in yükselişi

Şi Cinping, Çin Komünist Partisi'nin 20. Ulusal Kongresi'ni adeta kişisel "taç giyme töreni"ne dönüştürdü. Tamamı kendi adamlarından oluşan bir politbüro oluşturmakla kalmadı, aynı zamanda, dostları tarafından "halkın lideri" olarak da övüldü. Bu unvan başlangıçta yalnızca Mao Zedong için kullanılıyordu. Şi, on yıl önce Genel Sekreter ve Devlet Başkanı seçildiğinde kendi ekibi yoktu. ÇKP'nin en üst düzey lideri seçilebilmesini komünistlerin ikinci neslinden olmasına ve kıdemlilerin desteğine borçludur. Ancak partinin çekirdeği haline gelmesi yalnızca üç yılını, düşüncelerini parti tüzüğüne yazdırması beş yılını ve art arda üç dönem seçilmesini sağlaması on yılını aldı. Onun gücü ancak Mao'nun gücüyle kıyaslanabilir.

Peki, Şi, diktatörlüğünü nasıl kurdu? Bu makale, öncelikle Şi'nin güç politikalarının arka planını, ardından kişilik özellikleri gibi kişisel faktörleri tartışarak dışarıdan içeriye derinlemesine bir analiz yapmayı amaçlamaktadır. Bu makale yazılırken Çin'de vatandaşların ilk kez açıkça Şi'nin otoritesine meydan okuduğu, "boş kağıt devrimi" olarak bilinen bir protesto dalgası yaşanıyordu. [*Covid-19 kısıtlamalarına karşı yapılan protestolardan bahsediyor. K. Kızlak*] Ancak olup bitenlerin öneminin ortaya çıkması zaman alacaktır ve protesto gösterileri bu makalenin kapsamı dışındadır.

ÇKP'nin İkilemi: Şi'nin İktidara Yükselişinin Bağlamı

(1) Hu Jintao'nun zayıf konumundan alınacak dersler

Şi'nin gücü nasıl elde ettiğini analiz etmeden önce, ÇKP'nin Şi seçilmeden önceki durumunu,

özellikle de Hu Jintao'nun yönetim gücü açmazını anlamalıyız. Bugünün perspektifinden bakıldığında, Şi'nin yükselişinin koşullarını hazırlayan birincil etmen, Hu'nun yönetimi altındaki ÇKP'nin kendine özgü ekolojisidir.

Hu, Deng Xiaoping tarafından yıllar önce Jiang Zemin'in halefi olarak seçilen kişidir. Bu durum Jiang'ı rahatsız etmiş ve iktidarı Hu'ya gönülsüzce devretmiştir. [*Deng, ölümünden bir yıl kadar önce Jiang Zemin'i Yang Shangkun'dan sonraki ÇKP Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı olarak, Hu Jintao'yu da Zemin'in halefi olarak göstermiştir. Zemin'in gönlündeki kişi, partideki gücünü kullanarak Hu döneminde Daimi Komite'ye seçtiği ve komitenin birinci sekreteri olan Zeng Qinghong'dur. Daimi Komite birinci sekreteri partide Genel Sekreterden sonraki en güçlü kişidir. Zeng, Zemin'in görev süresi boyunca genel sekreter yardımcısı olarak görev yaptı. Zemin ile uzlaşmazlığı olanlar veya muhalif duranlara karşı yürüttüğü sert operasyonlarla bilinir ve "Zemin'in baltalı adamı" namıyla anılır. Partiyi adeta Zemin'in partisi haline getirmeye çalışan kişidir. Üst düzey görevlere getirdiği birçok Zemin yanlısı çeşitli yolsuzluklara bulaştılar, disiplin suçları işlediler. Şi döneminde ağır bir tasfiyeye uğradılar.*]

Halefi hakkındaki güvensizliği nedeniyle Jiang, genel sekreterlik görevi sona ermeden önce iki düzenleme yaptı: (1) Genel Sekreterlik görevinden ayrıldı fakat Askeri Komisyon başkanlığını üç yıl daha sürdürdü ve (2) Politbüro Daimi Komitesi'nin üye sayısını yediden dokuza çıkardı. Jiang döneminde yedi üyeden Hu döneminde dokuz üyeye geçiş Jiang'ın yaptığı bu düzenlemeden kaynaklanmaktadır. Amaç, Hu'nun gücünü sulandırmak ve kontrol altına almak için çevresine kendi adamlarını yerleştirmektir. ÇKP'nin 16. ve 17. Ulusal Kongresi Daimi Komite adaylarına bakıldığında, ilkinde açıkça Jiang fraksiyonundan beş üye, ikincisinde üç üye (Şi sayılırsa dört üyesi) bulunmaktadır. [*Zemin, Şi'den hiç hoşlanmasa ve hep önünü kesmek istese de, Daimi Komite'ye önermesi ve atanması Hu'nun gücünü zayıflatmak amacını taşımaktadır.*] Jiang'ın bu iki düzenlemesi, görevden ayrıldıktan sonra gücü sıkı bir şekilde kontrol edebilmesini sağladı. Aslında, Jiang, yarı geri çekilme durumundaydı. Üç yıl sonra Askeri

Komite Başkanlığını Hu'ya devretmiş olsa da Hu'nun 10 yıllık görev süresi boyunca herhangi bir şey yapması hâlâ zordu. Çünkü bürokrasi ve ordudaki önemli mevkiler hâlâ Jiang'ın adamları tarafından kontrol ediliyordu. [Örn. Askeri Komite Başkan Yardımcısı, Zemin en güçlü destekçisi Zeng Qinghong'dur.]

Siyasi bir sistem olarak, “dokuz ejderha su kontrolü” nedeniyle Genel Sekreterin gücünün zayıflaması yersiz bir tasarruf değildir. [Dokuz Ejderha Su Kontrolü. Çin mitolojisinde ejderhalar, su ve havanın kontrolünden ve yönetiminden sorumlu otoritelerdir. Dokuz ejderhanın her birinin suyu nasıl yönetecekleri konusunda kendi fikirleri olduğunda, ya hiçbir ejderha suyu yönetmek için inisiyatif almaz ya da hepsi suyun yönetimi için rekabet eder. Sonuç, ya çok fazla suyun (sel) ya da çok az suyun (kuraklık) olduğu doğal afettir.] Parti liderleri çok güçlü olursa, pervasızca hareket ederlerse, denetim ve dengeden yoksun olurlarsa, bu durum partiyi ve tüm ülkeyi felakete sürükler. Mao, bunun tipik örneğidir. Lider zayıfsa ve onun üzerinde çok sayıda kontrol ve denge sistemi varsa, bu en azından bazı saçma kararlar verilmesini engelleyebilir. Ancak zayıf genel sekreterin yeterli yetkiye sahip olmaması bazı şeylerin tartışılıp karar alınamamasına, politikaların oluşturulmamasına veya yetersiz uygulanmasına, yapılması gerekenlerin yapılamamasına ve ülkenin kalkınma planının yapılamamasına ve uygulanmamasına yol açacaktır. Hu dönemi boyunca, hükümet, Zhongnanhai'den [ÇKP ve merkezi hükümet binası] emir-kararlar çıkmadığı için halk tarafından eleştirildi. Ayrıca, genel sekreterin zayıf olması, Daimi Komite'nin diğer üyelerinin ve hatta güçlü yerel prenslerin dizginlenmesini de imkânsız hale getirir. Bu da partinin siyasi hayatında lidersiz liderlerin, bağımsız yönetimlerin ortaya çıkmasına ve hatta kariyeristlerin ortaya çıkmasına neden olur. Hu'nun yönetiminin ikinci döneminde, Bo Xilai (Bo Şilay), Chongqing'de “kızıl şarkılar (söyle) ve siyaha vur/saldır kampanyası” başlattı. [Kızıl, iyinin, doğrunun, adaletin yani sosyalizmin; siyah ise kötünün, kötülüğün sembolüydü.] Çizgi ve izlenen politika açısından merkezi hükümete açıkça karşı çıktı ve Zhou Yongkang gibi kilit merkezi yetkililer tarafından desteklendi. Parti açısından bu tür kariyeristlerin ortaya çıkışı hiçbir şekilde iyi bir şey değildir.

[Yazar, şayet Zemin ve Hu'yu aklama amaçlı bir kasıtlı çarpıtma yapmıyorsa, Zhou Yongkang hakkında kesinlikle yanılıyor. Zhou, Ulusal Petrol Endüstrisinin başındaki kişiyken Hu döneminde Daimi Komiteye girdi ve Merkezi Politik ve Yasal İşler Komisyonu Sekreterliğine getirildi. Bütün polis, iç güvenlik aygıtı ve yasal kurumlardan (yargıdan) sorumluydu. Bo Şilay, Zhou'yu elindeki polis ve yargı gücünü kullanarak kendisine kumpas kuran kişi olarak anmaktadır. Bo, Zhou'nun halefi yani o görevi Zhou'dan devralacak kişi olarak anılmaktaydı. Zhou'nun ileride başına açılacak yolsuzluk soruşturması gibi işleri önlemek için Bo'ya kumpas kurduğuna inanan çok kişi var. Fakat, Zhou, yine de kendisini kurtaramadı. Zemin ve Hu'nun soruşturma açılmaması yönündeki çeşitli girişimlerine rağmen, Zhou, Şi'nin talimatıyla hakkında soruşturma açılan ilk kişilerden biri oldu. Soruşturma sonucunda, Zhou'nun verdiği bilgiler, yönlendirmesi ve etkin rol oynamasıyla, aile üyelerinin petrol endüstrisine yatırım yaptıkları ve toplam servetlerinin 14,5 milyar dolara ulaştığı ortaya çıktı. Bu servete el konduğu gibi Zhou da ömür boyu hapis cezası aldı. Bo, her ne kadar Zhou döneminde tutuklanmış olsa da, Şi'nin Devlet Başkanlığı döneminde yargılandı. Şi, Bo gibi ortodoks Maoculuğa çok yakın duran gözüpek birini kendisi için de bir risk olarak görüyor olsa gerek, soruşturmanın yeniden yürütülmesiyle ilgili bir şey yapmadı.]

(2) ÇKP iktidarının güvenliğini tehdit eden faktör olarak yolsuzluklar

Yolsuzluk, iktidardaki herhangi bir ÇKP liderinin karakteristik bir özelliği değildir. Fakat, buna rağmen, Hu döneminde yolsuzluğun ÇKP iktidarının güvenliğini tehdit edecek kadar ciddi boyuta ulaştığı da bir gerçektir. Bunun nedeni şudur: Reform ve dışı açılma Hu dönemine kadar 30 yıldır, piyasa ekonomisi ise yaklaşık 20 yıldır uygulanıyordu. Çin ekonomisinin bu hızlı gelişimi tüm toplum için önemli bir zenginlik biriktirdi ve böylece yolsuzluğun yaygınlaşması için maddi bir temel oluşturdu.

Reformdan önce de Çin'de yolsuzluk vardı. Ancak bu daha çok kurumsallaşmış ayrıcalıklı yolsuzluk veya, diğer bir ifadeyle, ayrıcalıkların kurumsal yolsuzluğu olarak ortaya çıktı. Reformdan sonra, ayrıcalıkların yolsuzluğu korunmaya ve büyümeye devam etti ve “para için gücün kullanımı” şeklindeki

yolsuzluk ana yolsuzluk biçimi olarak öncekinin yerini aldı. [*Yerleşik kurumsal yolsuzluğun yerini kişilerin güçlü konumuna bıraktığından, kurumların yerini güçlü kişiler aldığından ve ÇKP kadrolarının yolsuzluk-para için güçlü konumlarını kullanmalarından bahsediyor.*] Reformdan sonraki ilk 30 yılda Çin'de üç büyük yolsuzluk dalgası yaşandı. İlk olarak, reformun ilk başlarında, reformu başlatmak ve teşvik etmek için ÇKP, bir grup yetkiliyi idari kademelerdeki görevlerinden aldı. Parti, bu yetkilileri, özellikle de aralarındaki ikinci nesil komünistleri satın aldı ve politik ayrıcalıklar verdi. Böylece o dönemde ortaya çıkan, aslında yolsuzluk olan "resmi çöküş" olgusu yaşandı. İkincisi, Deng Xiaoping'in güney turunun bir piyasa ekonomisinin önünü açmasıdır. [*Deng'in Singapur ve Malezya'yı kapsayan bir güney turu sonrasında piyasa ekonomisine karar verdiği bilinir.*] Piyasada eşdeğer takas uygulandığı ve güç metaya dönüştürüldüğü için yasal kısıtlamaların ve garantilerin olmadığı bir piyasa ekonomisi kaçınılmaz olarak yolsuzluğa yol açacaktır. Ancak o zamanlar Çin için piyasa ekonomisi henüz yeni bir şeydi, bunu ilk defa uyguluyorduk, kurallar ve düzenlemeler hanesi boştu ve böylece yolsuzluk yaygınlaştı. Üçüncüsü, Jiang'ın son döneminde ve Hu'nun ilk döneminde kamuya ait çok sayıda işletme özel şahıslara ücretsiz veya düşük fiyatlarla satıldığından, mevcut sistemin yetkilileri ve iktidara yakın kişiler bu şirketlerin satışının kazananları oldular ve büyük miktarda kamu varlığını bölüştüler.

Reform süreci boyunca ÇKP, yolsuzluğa bilinçli olarak müsamaha gösterdi. Çünkü ekonominin teorisini yapan çevrelerde yolsuzluk yaratmanın reformun kayganlaştırıcısı olduğu inancı vardı. Fakat bir kez müsamaha gösterildiğinde, yolsuzluk tıpkı kanser hücreleri gibi kendi kendine çoğalabilir ve yayılabilir, sağlıklı bir vücudu tamamen harap edebilir. Ayrıca ÇKP'nin sağlıklı bir vücut olduğundan bahsetmeye bile gerek yok.

Belki belli bir aşamada yolsuzluk reformları teşvik edebilir; ancak uzun vadede yolsuzluğa bağlı işlem miktarındaki sınırsız artış nedeniyle tüm toplumun dikkati üretimden uzaklaşarak yolsuzluk olan işlemlere odaklanacak ve sonunda toplam toplumsal verimliliği azaltacaktır. Yolsuzlukla yönetilen bir toplum ve bir siyasi parti toplumun tüm erdemlerini

de yozlaştırır. ÇKP, Hu dönemine geldiğinde bu son haldeydi. Toplum müreffeh görünüyordu ama yolsuzluk sistemin iliklerine kadar işlemişti.

Hu'nun yolsuzlukla mücadele etmek istemediğini söylemek yanlış olur. Fakat yolsuzluğun yaygınlaştığı bir ortamda yolsuzlukla mücadele etmek kolay değildir. Çin'in en yozlaşmış ve en zengin ailelerinin tümü partinin tepesinde, Politbüro ve Daimi Komite düzeyinde yer alıyordu. Bu güçlü aileler büyük servete sahiplerdi ve yolsuzlukla ciddi bir mücadele kaçınılmaz olarak onların çıkarlarına dokunacaktı. Dolayısıyla Hu'nun o dönemde yüz yüze kaldığı durum, yolsuzlukla mücadele ederse partinin, mücadele etmezse ülkenin ölebileceğiydi. Hu, cesur bir lider değildi ve etkili yolsuzlukla mücadele araçlarından yoksundu. Yolsuzlukla gerçek anlamda mücadele edememeye mahkûmdu. Görev süresi boyunca yalnızca kötülük çiçeği olan yolsuzluğun yeşerip serpilmesine izin verebilirdi.

(3) Sivil toplum saldırıları karşısında istikrarlı bir şekilde geri çekilen Parti

ÇKP'nin Hu dönemindeki üçüncü açmazı toplumu alevlerin sarmış olmasıdır. Parti, isyancı kitleler, aktif sivil toplum, özgürlük ve açıklık isteyen ideolojik çevreler ile kamuoyu çevreleri ve siyasi muhalefetin meydan okumaları karşısında çaresizdir ve sürekli geri çekilmektedir.

Mao'nun yönetimi altında ÇKP, 30 yıldır sosyalizmi inşa ediyordu. Halk tok denecek kadar yiyecek bulamıyordu ve on milyonlarca insan açlıktan öldü. [*Mao'yu karalamak için sık sık tekrarlanan bu hikâyenin aslı başkadır. O dönem, 1959, yaşanan kıtlığın asıl sorumlusu, yanlış planlamanın etkisi olsa da, tarihi boyunca her 100 yılda bir-iki kez Çin'i vuran güneyde aşırı yağışlı, kuzeyde aşırı kurak iklim koşullarıdır. Aşırı yağışlar güneyde pirinç ekim alanlarını mahvederken kuzeydeki aşırı kurak iklim buğdayların olgunlaşmasına imkân vermemiştir. Çin, pirinç ithal ederek kıtlık sorununun üstesinden gelmiştir. Sorunun bir diğer bileşeni yetersiz pirinç üretimidir. Bu sorunun üstesinden gelmek için Dr. Yuan Longping, 1970'lerden başlayarak uzun bir süre hibrit pirinç araştırmaları yürütmüş ve 70'lerin sonlarına doğru pirinç üretiminde patlama yaşanmıştır. Dr. Yuan, 2004 yılında "insanlığa besleyici ve bol gıda sağlamaya olağanüstü katkı"*

nedeniyle Dünya Gıda Ödülü'nü kazanmıştır.] Çin yokluk ve yoksulluk içindeydi. Bu durum, vicdan sahibi olan parti liderlerinin kendilerini halka borçlu hissetmelerine neden olacaktır. Belki de Deng'i reform ve açılım politikası uygulamaya yönelten güçlü motivasyonun arkasındaki psikoloji budur. Ama reform yapabilmek için partinin geri çekilmesi, küçülmesi, bazı hak ve yetkileri topluma devretmesi gerekmektedir. Şi'nin iktidarına kadar geçen 30 yılın çoğunda parti savunmadaydı. Deng'in 4 Haziran öğrenci hareketini bastırması (Tiananmen olayı) aşırı bir durumdu. Ancak saldırının ardından piyasa odaklı reformların başlamasıyla ÇKP bir kez daha geri çekilme durumuna girdi.

Piyasa ekonomisinin kendisi de ekonomik özgürlüğün halka geri dönmesini gerektirir. Çin'in ilk reformlarının göze çarpan bir özelliği, merkezi gücün zayıflayarak gücün paylaşılması ve kâr aktarımıdır. Geçmişte parti tarafından tamamen bastırılan, ölmekte olan toplum, bu reform sayesinde nefes alma fırsatı bulmuş, giderek canlılık kazanmış, güçlenmiş ve çeşitli güçler üretmeye başlamıştır. Hu dönemine gelindiğinde toplum kayda değer bir enerji biriktirmişti ve ÇKP kontrolünden kurtulmaya hevesliydi.

O dönemde en az dört güç ÇKP'nin yönetimine meydan okuyordu. Birinci güç işçi ve köylülerin mücadelesidir. Ancak büyük ölçekli işçi protestolarının çoğu Jiang döneminde meydana geldi. Çünkü Jiang döneminde, çok sayıda kamu işletmesi kapitalistlere düşük fiyatlarla satılarak kamu mülkü işletmelerde en radikal reform gerçekleştirdi. İşçiler fabrikadan atılırken ve tek kelimeyle "işten çıkarılan işçiler" ordusu yaratılırken, on milyonlarca işçi bir gecede "sosyalist efendiler"den ulusal dışlanmışlara, aforoz edilenlere dönüştü. Kamu mülkiyeti işletmelerdeki bu acımasız yeniden yapılanma süreci sırasında büyük ölçekli bir işçi hareketi patlak verdi. Hu döneminde, çiftçilerin de büyük çaplı mücadelesi söz konusuydu. Bunun nedeni, çiftçilere yönelik Sannong sorunu şeklindeki baskının Hu döneminde zirveye ulaşmasıydı. [*San-nong sorunu yani üç kırsal sorun: 'tarım(sal üretim)' (nongye), 'kırsal alan' (nongcun) ve 'köylülük' (nongmin) Çince'de 'san-nong' olarak adlandırılır. San 'üç', nong 'tarım' anlamına gelir. Hu Jintao'nun ilk döneminde, Başbakan Wen Jiabao tarafından 2006'daki Ulusal*

Halk Kongresinde tanımlanmıştır.] Eksik olduğu kesin olan istatistiklere göre, Hu'nun liderliğinin on yılı boyunca, her yıl on binlerce büyük ve küçük çaplı köylü protestosu yaşandı. Hatta bazı yerlerde yüzbinlerce köylünün yer aldığı "ayaklanmalar" patlak verdi ve yerel yönetimi çökertti. Çiftçilerin büyük çaplı ve uzun vadeli direnişi Çin hükümetini binlerce yıldır yürürlükte olan imparatorluk tahlil sistemini iptal etmeye zorladı.

İkinci güç, sivil toplum örgütleri şeklinde ortaya çıkan, Çin'in aktif sivil toplumunun ana gövdesini oluşturan ve ÇKP'nin yönetim temeline saldıran kendiliğinden oluşmuş "kendi kendini örgütlemiş" yurttaş örgütlenmeleridir. Mao döneminde Çin'de yalnızca çok güçlü bir hükümet vardı. Sivil toplum ise yoktu ya da sivil toplumun gücü toplum için anlamlı sayılmayacak kadar küçüktü. Modern bir yurttaşlık bilinci elbette yoktu. Reform süreci başladıktan sonra özel mülkiyet devlet tarafından teşvik edildi. Toplum, özel mülkiyetin korunması amacıyla mülkiyet hakları bilinci ve mülkiyet hakkı bilincine eşlik eden adil kuralların oluşturulması için hukukun üstünlüğü bilincini geliştirmiş, yerel kamusal işlere ve siyasete organize bir şekilde katılmaya başlamıştır. Hu'nun dönemi başladığında, Çin sivil toplumu şekillenmeye başlamış ve giderek güçlenmişti. Sivil ve yarı resmi dernekler biçimindeki çeşitli yurttaş öz-örgütlenmeleri çok aktifti.

Genel olarak konuşursak, bu dönemdeki Çin sivil toplum kuruluşları üç kategoriye ayrılabilir. İlk kategori, karşılıklı yardımlaşmayı ve bilgi edinmeyi amaçlayan ekonomik derneklerdir ve sayıca en fazla olan bu tür organizasyonlardır. İkinci kategori ise misyonu kamusal işlere katılmak olan kamu yararına kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşları ve yarı resmi çevre koruma kuruluşlarının da aralarında bulunduğu sosyal kuruluşlardır. Bu kategori daha fazla dikkat çekmiştir; çünkü çevre koruma daha az siyasi tabuya sahiptir ve hükümet tarafından kolaylıkla kabul edilebilir veya işbirliği yapılabilir. Çin'in çevresel gelişiminin ve kamusal çevre bilincinin desteklenmesine büyük katkılarda bulundular. Üçüncü kategori, çoğu zaman gizli siyasi hedefleri olan, kamusal etkinliklere doğrudan katılan ve müdahale eden ya da bazı olaylara müdahil olması nedeniyle olayın geniş çapta izlenmesini sağlayan hak savunucusu bir sivil toplum kuruluşudur.

Örneğin Sun Zhigang, Wenzhou tren kazası vb. vakalarında, Guangdong Wukan protestoları ve diğer olaylarda, çeşitli hak koruma örgütleri ve temsilci aydınlar olayın üzerine yoğunlaşılmasında veya çözülmesinde kilit rol oynadılar.

[Not 1: Sun Zhigang olayı. Sun, 2003 yılında, Guangzhou'daki bir tekstil fabrikasında eyalette (Guangdong) ikamet izni olmadan ve başvuru da yapmadan çalışan bir tekstil mühendisiydi. Bir polis kontrolünde ikamet iznini gösteremediği gibi kimlik kartı da üstünde yoktu. Bu nedenle gözaltına alındı ve "gözaltı ve geri gönderme merkezi"ne gönderildi. Bir arkadaşı kimliğini ulaştırırsa bile, eyalette oturma izni olmadığı için geri gönderilmeyi bekliyordu. Üç gün sonra bu merkezin hastanesinde öldüğü duyuruldu. Ölüm raporunda "kalp krizi ve felç nedeniyle ölüm" yazıyordu. Bir yerel gazetenin yaptığı haber üzerine sivil toplum ve avukatlar harekete geçti (sonra bu gazeteciye de yaptığı haberin bedelini ödettiler: Uydurma bir nedenle iki yıl hapis cezası verildi). Tekrar otopsi yapıldı ve gözaltı merkezinde öldüresiyeye dövüldüğü ortaya çıktı. Birisi idam ve ikisi ömür boyu hapis cezası olmak üzere yaklaşık 15 görevli çeşitli cezalar aldılar. 2003 yılında "Gözaltı ve geri gönderme" sistemi Anayasa'ya aykırı bulunarak kaldırıldı.

Not 2: Wenzhou tren kazası. 23 Temmuz 2011'de iki yüksek hızlı tren Zhejiang eyaleti, Wenzhou kentindeki bir viyadükte çarpıştı. 40 kişi öldü, 12'si ağır olmak üzere en az 190 kişi yaralandı. İlk resmi açıklama "Sinyal ekipmanlarından birine yıldırım düştüğü, bunun yanlış sinyalizasyona ve dolayısıyla kazaya sebep olduğuydu". Bu açıklama inandırıcı bulunmadı ve sonrasında bazı avukatlar soruna müdahil oldu. Araştırma sonucu bir sinyalizasyon sorunu olduğunu doğruladı; ama bu sorunun yıldırım düşmesinden değil sistemin sorunlu olmasından kaynaklandığını gösterdi.

Not 3: Wukan köylü ayaklanması. Çin'in güney eyaletlerinden Guangdong'un 20 bin nüfuslu Wukan köyü-kasabası büyük bir koy-körfez çevresinde ve körfeze bağlanan nehirlerin oluşturduğu bir deltada kuruludur. Dolayısıyla çok verimli bir tarım arazisidir. Daha doğrusu 2016'ya kadar öyleydi. Hu Jintao'nun ikinci döneminin sonlarına doğru, 2011 yılında, bazı müteahhitler o paha biçilemez

değerdeki araziye koy-körfeze nazır pahalı konutlar yapmak için rüşvete boğdukları yerel ÇKP yöneticilerden izin aldılar. Tabii ki, inşaat yapabilmek için köylüleri yıllardır ekip biçtikleri arazilerden çıkarmak gerekiyordu. Çin'de toprak devlete aittir. Köylüler ekip biçtikleri arazide sadece kullanıcı durumundadırlar; fakat topraklar ellerinden alınamaz veya karşılığında tazminat ödenmesi gerekir. Müteahhitlerin satın aldığı yerel ÇKP yöneticileri köylüleri topraklarından, köylerinden atmaya –hem de hiçbir tazminat ödemedeni kalkıştığında Hu yönetiminin yüreğini hoplatan bir ayaklanma başladı. Buna ayaklanma değil köylülerle polis-ordu arasında düpedüz bir meydan muharebesi demek daha doğru olur. Köylüler Wukan'ın bağlı olduğu Luefen kentindeki ÇKP binasını, polis karakolunu, bazı kamu kurumu binalarını, sanayi bölgesini kuşattı. Yerel ÇKP yönetimini devirdi. Günlerce süren meydan muharebesi sonunda (çok eleştirdiğim) Hu yönetimi müthiş bir demokratik tavır/ demokrasi örneği verdi. Wukan halkının kendi ÇKP yöneticilerini ve yerel yönetimi seçme talebini kabul etti ve ayaklanmanın lideri yerel ÇKP yöneticisi seçildi. Sonuç olarak, inşaat projesi gündemden çıktı ve yerel halk komün döneminden alışık olduğu kendi yöneticilerini seçme hakkını tekrar kazandı, ta ki 2016'ya kadar. Bundan sonrası Şi "yoldaş"ın sosyalist demokrasi anlayışı açısından tam bir trajedi. Aslında tam bir devlet zorbalığı ve utanç örneği. İnşaatı ekonomik büyümenin motoru kabul eden (ve bu yüzden, günümüzde yüzlerce hayalet kent-kasaba yaratılmasına yol açan) ÇKP yönetimi Wukan'ı bir türlü unutamayan müteahhitlerin isteğini yerine getirdi ve Wukan köyü-deltasını onlara peşkeş çekti. Olacaklardan haberdar olan halk 2016'da tekrar ayaklandı fakat bu defa karşılarındaki muhatap "tüm süreç halk demokrasisi" gibi süslü ve kallavi laflar eden Şi yoldaştı ve binlerce polis ve askerle o halkı ezdi geçti. Halkın seçtiği yerel ÇKP yöneticilerinin tamamı tutuklandı ve her biri en az 10 yıl hapse mahkûm oldu. 2020'de o bölgeyi ziyaret ettim. Gözlemimi şöyle özetleyebilirim: 2016'da yapılanlar, Mao'nun ÇKP'sine özlem duyan bölge halkının ÇKP'ye nasıl düşman edilebileceğinin en açık örneğidir.]

Sivil toplumun bu sorunla ilgili olarak ne gibi bir faaliyet yürüttüğü ve nasıl katkısı olduğu konusuna dönersek, Hu yönetiminin geri adım atması ve köylülerin kazanımları sivil toplum kuruluşlarının

ve basının sorunu ülke gündemine taşınması, günlerce gündemde tutması ve avukatların hukuki çabalarıyla oldu. 2016'daki olaylar sırasında rol almaya çalışan sivil toplum da ezildi. Şi yoldaşın "tüm süreç halk demokrasisi"nde böyle sosyalist demokrasi anlayışına/işleyişine yer yok.

Hu döneminde Çin sivil toplumunun yükseliş ve aktif performansının arkasında kendi sınıf bilincine ve siyasi ihtiyaçlarına sahip orta sınıfın ortaya çıkışı yatmaktadır. Bu sınıf bir özerklik duygusu oluşturur, kamu işlerine ve kamusal etkinliklere aktif olarak katılır, halkın haklarını savunur ve yetkilileri denetler. Kitleler adına ÇKP ile rekabet ettiklerinde güvenilirlikleri çoğu zaman ÇKP'yi yener. Bu eğilimi devam ettirsek Çin'in demokratikleşmesinin kitle tabanını ve omurgasını hazırlamış olacağız.

Üçüncü güç ise medyanın, kamuoyunun, ideolojik ve teorik çevrelerin liberalizmin hakimiyetinde olması, aydınlarının popüler yıldızlar haline gelmesi, seslerinin ve eylemlerinin güçlü bir toplumsal etkiye sahip olması, hükümet ve yetkililerin kamuoyu tarafından güçlü bir şekilde denetlenmesidir. Hu dönemi, Çin'de kamuoyu denetiminin altın çağı olduğu kadar "kamusal bilgi"nin de altın çağıydı. Medyanın büyük kısmı editörlerin, muhabirlerin ve liberal eğilimlere sahip liderlerin elindeydi. Çin'de piyasa odaklı reformların uygulanmasının ardından medya ekolojisi bölündü. Geleneksel parti gazeteleri ve süreli yayınlarının yanı sıra, piyasa odaklı rekabete uyum sağlamak amacıyla parti gazetesi eklerinden türetilen şehir gazeteleri Hu döneminde popüler hale gelmiş ve halk tarafından sevilmiştir. Hu döneminde, hükümet üzerinde güçlü bir denetleyici işlevi olan ve bakanlıklar ve komisyonlar tarafından yönetilen bazı ekonomi gazetelerinin yanı sıra, özel sermaye tarafından yönetilen medya da ortaya çıktı. Özellikle araştırmacı gazeteciler aniden ortaya çıktı ve birçok araştırma raporu yayımlandıktan sonra toplumsal sansasyonlara neden oldu, olaya karşı yetkililerin oldukça pasif ve utandırıcı hale düşmesine neden oldu. Kamuoyunun denetlemesinden nefret ediyorlar ve medya ve muhabirlerin işlerini yapmasını istiyorlardı.

Aynı zamanda, Hu döneminde, ideolojik ve teorik çevreler de oldukça aktifti ve birçok teorik tabu yıkıldı. Mao döneminde aşırı solun dünyaya hâkim oluşunu deneyimledikten sonra insanlar içgüdüsel

olarak bu sahte boşluğa kızdılar ve hoşlanmadılar. Aşırı sol 4 Haziran'dan sonra birkaç yıl boyunca yeniden canlansa da, Çin'deki reform ve dışı açılmanın büyük bölümünde ideolojik teoriye "sağ" hakim oldu. Liberal liderler trene öncülük ediyor ve bir grup entelektüel güncel olaylar ve siyasetle ilgileniyordu. Onlar medyada sık sık görünen misafirlerdiler ve kamuoyu üzerinde büyük bir etkiye sahiptiler. Eleştirilerle hükümeti ve kamu gücünü hedef alıyor, kamuoyunu aydınlatıyor, siyasi özgürlüğü savunuyorlardı.

Dördüncü güç ise ÇKP'ye karşı oluşan gerçek anlamdaki siyasi muhalefettir. Hu döneminde muhalefet etmeyi deneme konusunda hevesliydi. Bazıları doğrudan siyasi muhalefet hareketlerine katıldı, bazıları ise hakların korunması adına siyasi direniş gerçekleştirdi. Mao'nun döneminde, özellikle Kültür Devrimi'nin son döneminde, ÇKP'de bir muhalif kesim zaten ortaya çıkmıştı. Kültür Devrimi'nin sona erip reform politikalarının başlatılmasına kadar geçen dönemde siyasi muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştı. Ancak bu dönemdeki siyasi muhalefet bir eylemden çok bir politik öneriydi. Ayrıca, Xidan Demokrasi Duvarı Hareketi de bu dönemde ortaya çıktı. 4 Haziran, Çin'deki siyasi muhalefet hareketinin ilk zirvesiydi. Daha sonra baskılar nedeniyle sessizliğe büründü. Ancak Jiang döneminin sonlarında sosyal ortam giderek rahatladığından, muhalif ve insan hakları savunucusu olarak bazı politik muhalefet grupları ortaya çıktı.

[Xidan Demokrasi Duvarı. Kasım 1978 ile Aralık 1979 arasında, Çin'in siyasi ve sosyal sorunlarını protesto etmek için binlerce kişi Pekin'in Xicheng bölgesindeki Xidan caddesinin uzun duvarına "büyük karakter posterleri" astı. Bu hareket, aynı zamanda, "Demokrasi Duvarı Hareketi" olarak da bilinir ve ÇKP üst kadroları arasındaki ortodoks Maocuları zayıflatmak için Deng Xiaoping tarafından da desteklenmiştir, ta ki hareket sonraki on yılda büyüyüp genişleyerek Tiananmen meydanı gösterisine/işgaline evrilmeye kadar...]

Hu döneminde siyasi muhalefet yarı kamusal duruma gelmişti. Siyasi muhalefet sadece kendi pozisyonlarını ifade etmekle sınırlı kalmadı. Aynı zamanda, sivil itaatsizlik çağrıları yaptı. Hatta Yasemin Devrimi'nin Çin versiyonunu başlatmak

amacıyla siyasi muhalefet eylemleri gerçekleştirmek için sosyal sıcak nokta olaylarından da yararlandılar. Şiddetli resmi baskılar altında başladı ve sona erdi. Ancak bu muhalefet, 4 Haziran'dan sonra ÇKP'ye karşı gelişen ilk politik muhalefet hareketiydi. Bu hareket Hu yönetiminin son yılında (2012) ortaya çıktı ve ÇKP'de oldukça güçlü bir şok yarattı.

(4) Partinin zayıflaması ve gevşemesine yol açan iki etmen: Hizipçi siyaset ve yetkililerin Batılı liberal demokratik fikirleri benimsemesi

Hu döneminde ÇKP'nin zayıf durumunun önemli nedenlerinden biri, partinin tepesinde birkaç fraksiyonun ortaya çıkmasıydı. Farklı hizipler arasındaki karşılıklı kontrol ve dengeler, parti içinde olgunlaşmamış hatta iptidai denebilecek bir demokratik ivme yarattı.

Çin'de muhalefet partisi yoktur. Sözde demokratik partiler, ÇKP'yi hiçbir şekilde kontrol edip dengeleyemeyen vazo partilerinden başka bir şey değildir. [*Çin'de ÇKP haricinde sekiz siyasi parti daha vardır. Fakat bunlar siyasi partiden öte kulüp veya yazarın dediği gibi "saksı" sayılabilirler.*] Çin'in demokratikleşmesini başlatmak için o dönemde hâkim olan fikir, süreci parti içi demokrasiyle başlatmak ve sosyal demokrasiyi ilerletmek için parti içi demokrasiyi kullanmaktı. Her ne kadar akademik çevrelerde bu tartışmalı bir konu olsa da hâlâ kullanılabilir bir yol ve Çin'in koşullarına da uygun görünüyor. Hu döneminde bazı tanınmış parti teorisyenleri parti içi demokrasiyi aktif olarak savundular. Katı bir örgütlülüğe sahip ve tek ses olan bir partinin parti içi demokrasiyi geliştirmesi mümkün değildir. Parti içi demokrasiyi keşfetmek için parti disiplini gevşetilmeli, düşünce çeşitliliği sağlanmalı, parti farklı hiziplere ve gruplara bölünmeli, hatta gerekirse parti bölünmelidir.

Hu döneminde bunun koşulları vardı, özellikle ÇKP'nin tarihinden miras alınan farklı hiziplerin temelleri mevcuttu. Ancak, geçmişteki mücadele yıllarında oluşan gruplar bu zamanda temel olarak geriledi ve ÇKP'nin kademlileri ve mevcut liderleri tarafından yönetilen yeni gruplar yükseldi. Parti içinde birbiriyle mücadele eden iki grup bulunmaktaydı. Bunlardan biri, Jiang Zemin ve Zeng Qinghong'un liderliğini yaptığı sözde Jiang grubudur. Diğeri ise Hu

Jintao liderliğindeki Tuan grubuydu. O zamanlar Jiang grubundan sonra ikinci sırada yer alıyordu ve geçmişte Hu Yaobang'a kadar uzanıyordu [*Tuan, Tuanpai grubu veya Gençlik Ligi Hizbi olarak da bilinir. Partinin okuttuğu, bazıları parti'de önemli konuma kadar yükselen, yoksul gençlerden oluşur. Bugün varlığını sürdürdüğü kuşkuludur. Hu'nun görev süresi sona erdikten sonra dağıldığı düşünülmektedir.*] İki hizbin de Çin'in gelişimi ve ÇKP'de yapılması gereken reformlar hakkında farklı politika önerileri vardı. Aynı zamanda, Jiang'ın Başbakanı Wen Jiabao liderliğindeki liberal hizip, evrensel değerleri ve parti içi demokrasiyi savunuyor ve Çin'deki koşulları değiştirmek isteyen parti dışındaki liberallere dayanıyordu.

Parti içinde farklı hiziplerin varlığı ve belirli bir dereceye kadar tartışmaya izin verilmesi, reformistlere parti içinde demokrasiyi keşfetme alanı sağladı. Jiang'ın döneminin sonunda ÇKP, ara sıra taban düzeyinde doğrudan seçim denemeleri yaptı. Hu döneminde bu tür deneylerin kapsamı ve düzeyi genişledi. Bunlardan en tipik olanı, 1998'den 2001'e kadar dört yıl boyunca, Sichuan Eyaleti, Buyun Kasabasındaki ilçe başkanının doğrudan taban tarafından seçilmesidir. Her ne kadar Buyun Kasabasındaki bu demokrasi arayışı-deneyi daha sonra yetkililerin baskısıyla durdurulmuş olsa da, Sichuan'ın bazı yerlerinde ilçe parti sekreterlerinin taban tarafından aday gösterilmesi ve doğrudan seçilmesine ilişkin pilot proje 2010 yılında hâlâ ilerliyordu. Ayrıca Wenling, Zhejiang ve diğer yerlerde ilçe düzeyinde bütçe demokrasisine ilişkin reformlar ve araştırmalar yapıldı. Yukarıda sözü edilen araştırma amaçlı pilot projelere parti dışından kamu politikası uzmanları rehberlik etmiştir. Bu, Hu dönemindeki parti yetkililerinin oldukça açık düşünceli kişiler olduklarını gösteriyor. Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nden bir akademisyen tarafından yürütülen özel bir ankete göre, Şi Cinping'in anketine katılan yetkililerin %80'e yakını Çin'de Batı demokrasisinin uygulanmasından yanaydı. Bu, Batılı liberal ve demokratik fikirlerin partideki çoğu yetkili tarafından yüksek düzeyde kabul edildiğini yansıtıyor. Bu yolu takip eden ÇKP muhtemelen Japon Liberal Demokrat Partisinin izinden gidecektir. Liberal Demokrat Parti de Japonya'da uzun süredir iktidarda, ancak parti içinde baskın bir grup da dahil olmak üzere birçok grup var. Bu, Japon özelliklerine sahip parti içi demokrasidir.

Hu döneminde parti içi demokrasinin işaretleri olmasına rağmen bu, partinin rehavetine, zayıflığına ve mücadele etkinliğini kaybetmesine mal oldu. ÇKP'nin iflah olmaz muhafazakârlarının gözünde parti içi demokrasinin sonuçları partinin bölünmesi ve parçalanmasıdır. Parti içi demokrasinin ve ideolojik çoğulculuğun her türüne karşı çıkıyorlar ve partiyi Mao'nun fikirleriyle yeniden donatmak istiyorlar. Bu, Batılı fikirlerin memurların çoğunluğuna hâkim olduğu durumu değiştirmeyi ve onların özgürlük ve demokrasi fikirlerindeki yabancı maddeleri temizlemeyi gerektiriyor. Aksi takdirde parti içinde merkezi ve yekpare bir sistemin kurulması mümkün olmayacaktır.

Hu döneminin arka planını ve ÇKP'nin o dönemde içinde bulunduğu dört ikilemi aklımızda tutarak, Şi'nin güçlü bir şekilde yükselmesinin neden üç yıldan az sürdüğünü anlayabiliriz. Eğer Şi, ÇKP'nin mevcut durumunu değiştirmek istemezse veya değiştiremezse ve ÇKP'yi yeniden şekillendiremezse, insanların düşündüğü gibi muhtemelen ÇKP'nin son genel sekreteri olacaktır. İkinci nesil Kızıkların çoğu Hu'dan memnun değildi ve onu hareketsizlikle, yolsuzluğa izin vermekle suçluyorlardı. Onlar on yılı sağ salim geçirip, bayrağı bir sonrakine devretmek istiyorlardı. ÇKP adına ülkeyi savunmak istemiyorlardı. Şi iktidara geldiğinde Kızıl Ordu'nun ikinci kuşağı tarafından güçlü bir şekilde desteklendi. Çünkü kendisi de o çevrelerden biri ve ülke onların babaları tarafından çökertildi. Ancak Hu'nun da zorlukları vardı. Onun zayıflığı ve herhangi bir şeyi başaramamasının nedeni Jiang tarafından kısıtlanmış olmasıdır. Elbette Şi de bunun farkındaydı, özellikle Bo Şilay isyanı ve Zhou Yongkang olayı onu çok şaşırttı. [Bo Şilay'ın görevden uzaklaştırılmasının ardından Zhou, Merkezi Siyasi ve Hukuki İşler Komisyonu'nun operasyonel kontrolünü Kamu Güvenliği Bakanı Meng Jianzhu'ya bıraktığını söyledi.] İki olay, liderliğin "Dokuz Ejderha Su Kontrolü"nü eksikliklerini ve genel sekreterin zayıf güç yapısını tamamen ortaya çıkardı.

Bu nedenle Şi, ne başka birisinin iktidarının sorumluluğunu üstlenmesini ne de tahtına göz dikmesini istiyor. Hu, korunmak için çabalamanın acısını biliyordu ve Şi'nin döneminde bu sahenin tekrarlamasını istemiyordu. Görevi son bulduğunda Jiang'ın yaptığı gibi üç yıl daha Askeri Komisyon

başkanlığı yapmadı ve tamamen çıplak hiçbir görevi olmadan emekli oldu. Şi iktidara gelmeden önce hiçbir hırs göstermedi. Bu da Jiang ve Hu'nun ona karşı daha az ihtiyatlı olmasına ve onun kolayca kontrol edilebilecek bir adam olduğunu düşünmelerine neden oldu. Genel sekreter olduktan sonra, ilk durak olarak Deng Xiaoping'in Lianhuashan Park'ta bulunan bronz heykeline saygı duruşunda bulunmak için Shenzhen'e gitti. Bu, partideki reformcuların ve sosyal liberallerin, Şi'nin Deng'in reform yolunu izleyeceğini ve hatta Çin'in demokratikleşmesini ilerleteceğini düşünmelerine ve ona umut bağlamalarına neden oldu. Aynı zamanda Şi, kolej ve üniversitelerde "Yapılmaması Gereken Yedi Şey" talimatını içeren 9 numaralı belgeyi yayınladı. Bu, onun Mao'nun aşırı sol çizgisini takip edeceğini düşünen partideki muhafazakârları ve sosyal solu memnun etti.

[Yapılmaması Gereken Yedi Şey - başlıklar halinde, özet olarak...]

1. Batı Anayasal Demokrasisini Teşvik Etmek: Çin'e özgü yönetim sistemi ile mevcut liderliği ve sosyalizmi baltalama girişimi.
2. Parti liderliğinin teorik temellerini zayıflatmak amacıyla "evrensel değerleri" teşvik etmek.
3. Partinin toplumsal temelini ortadan kaldırmak amacıyla sivil toplumu teşvik etmek.
4. Neoliberalizmi teşvik etmek, Çin'in Temel Ekonomik Sistemini değiştirmeye çalışmak.
5. Batı'nın gazetecilik fikrini teşvik etmek, Çin'in medya ve yayıncılık sisteminin Parti disiplinine tabi olması gerektiği ilkesine meydan okumak.
6. Tarihsel nihilizmi teşvik etmek, ÇKP'nin ve Yeni Çin'in tarihini baltalamaya çalışmak.
7. Reform ve Açılışın ve sosyalizmin Çin'e özgü sosyalist doğasının sorgulanması.]

Bu dönemde kendini kasıtlı olarak gizledi ve insanların onun gerçek yüzünü net olarak görememelerine neden oldu. Hem sol hem de sağ onu kendilerinden biri olarak gördü ve destekledi. Ayrıca, Genel Sekreter seçilmesinden kısa bir

süre sonra, Daimi Komite'nin Ulusal Müze'deki "Yeniden Diriliş/Yükseliş Yolu" sergisini ziyaret etmesine öncülük etti ve "Çin Rüyası"nın ulusal canlanması için harekete geçirilen kitlelerin tutkusunu ve milliyetçiliğini vurgulayan kolay anlaşılır bir dille yazılmış bir seferberlik emri çıkardı. Stratejik olarak konuşursak, Şi'nin üç aşamalı hamlesi başarılı oldu; onu desteklemeleri gerektiğine, bu desteğe layık bir lider olduğuna inandırdığı üç farklı gücün de güvenini boşa çıkardı.

Şi'nin veliyaht prens olarak görev yaptığı beş yıl boyunca merkezi hükümetin yozlaşmasına ve son on yılda ÇKP'nin etkisinin azalmasına tanık olduğu söylenebilir. İktidara geldikten sonra ÇKP'yi ve Çin'i dönüştürmek için büyük bir vizyon tasarladı ve planladı. ÇKP'nin gençleşmesini, yönetmeye devam etmesini ve Çin'in yeniden yükselişini gerçekleştirmesini sağlamaya yöneldi. Yukarıdaki analizden, partideki birçok kişinin, özellikle üst düzey kadroların çoğunun, ÇKP'nin liderlik sistemi, parti içindeki ideolojik kafa karışıklığı ve zayıflığı, ve yaygın yolsuzluk konusunda Şi ile önemli derecede fikir birliğine ve sempatiye sahip oldukları görülebilir. Sekreterin gücü yani güçlü bir Genel Sekreterlik, Hu ve onun Tuan grubunun yanı sıra kızıl neslin ikinci kuşağı tarafından da desteklenecekti. Güçlü bir merkezi liderlik grubu olmadan hiçbir şeyin yapılamayacağını, partinin hiçbir gücünün olmadığını ve güçlü bir merkezi liderlik grubunun yetkili bir lidere dayanması gerektiğini derinden anlıyorlardı. Bu nedenle, genel sekreterin pozisyonunun güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Şi'nin gücünün yükselişinin arka planını oluşturan gerçek, partinin Hu dönemindeki durumundan çıkarılan derslerdir.

Şi, ÇKP'nin savunma halindeki pasif durumunu tersine çevirmek, partiyi gençleştirmek ve güçlü kılmak istiyordu. Ayrıca muhafazakârlardan, solculardan, ikinci kuşak kızılardan ve partideki bazı reformculardan da destek alacaktı. Son iki grup partinin katılığına karşı çıksalar da partinin liberallerin saldırısı altında iktidar statüsünü kaybetmesini istemiyorlardı. Ayrıca yolsuzlukla mücadele çabaları kamuoyunun desteğini ve hatta yolsuzluğa bulaşan bazı yetkililerin de onayını alacaktı. Bu, Şi'nin ÇKP'ye yönelik reform planının parti içinde neden çok fazla dirençle karşılaşmadığını açıklayabilir. Herkes statükoyu değiştirmek istiyordu;

ama hiçbir değişikliğin işe yaramayacağına ve partinin gücü merkezileştirmesi gerektiğine inanıyordu. Beklentileri bir totaliterlik değildi fakat durum onların beklentilerinin ötesine geçti. Onlar sadece partinin bir parti gibi görünmesini, yozlaşmamış ve daha canlı olmasını istiyorlardı; parti üyeleri ve büyükleri tarafından kabul edilemez olan ikinci bir Mao Zedong istemiyorlardı. Ancak cin bir kere serbest bırakıldığında onu tekrar şişeye koymak çok zordur.

Şi'nin "güç siyaseti": İki elle saldırı, iki yumrukla vuruş

Hu dönemindeki kötü durumun partinin tepesinde oluşturduğu bir tür kolektif fikir birliğiyle Şi, ÇKP'yi ve Çin toplumunu dönüştürmeye başladı. Amacı elbette Hu'nun yaptığı hataları tekrarlamak değildi. Aksine, kendisini güçlü bir lider yapmak ve onun liderliği altında ÇKP'nin canlılığını ve mücadele etkinliğini yeniden sağlamak ve sonsuza kadar iktidarda kalacak güçlü bir parti olmaktı.

Şi'nin partide reform yapmak için attığı ilk adım parti içi yeni gruplar kurmak, grup yönetimi uygulamak, partiyi hükümeti yönetmek için kullanmak, merkezileşmeyi güçlendirmek ve ardından bireysel diktatörlüğü gerçekleştirmek oldu. Otoriteyi tesis etmenin öncülü güce sahip olmaktır. Güç, liderlik otoritesinin temelidir ve bu, Şi'nin Hu'nun durumundan çıkardığı ilk dersti. Ancak Şi, iktidarının ilk günlerinde Jiang ve Hu gibi partinin emekli kıdemlileri tarafından baskı altına alındı. Elindeki parti ve hükümet sisteminde bir şeyler yapmak onun için zordu. Şi, parti içinde Reformu Kapsamlı Bir Şekilde Derinleştirmek İçin Merkezi Öncü Grup, Merkezi Ulusal Güvenlik Komisyonu, İnternet Güvenliği ve Bilişim Merkezi Öncü Grubu ve Ulusal Savunma ve Askeri Reformu Derinleştirmek İçin Merkezi Askeri Komisyon Öncü Grubu dahil olmak üzere yeni çok sayıda grup kurdu. Kendisi, Merkezi Dış İlişkiler Çalışma Liderlik Grubu'nun grup lideri ve yöneticisi olarak bizzat görev aldı. Eksik olduğunu bildiğimiz istatistiklere göre Şi, bir düzineden fazla grup lideri veya yönetici unvanına sahip oldu ve bu yeni kurumlara muazzam bir güç kazandırdı. Bu şekilde gücü elinde tutuyordu.

Ülkeyi küçük gruplar ile yönetmek ÇKP'nin geleneğidir ve en güçlü grup Merkezi Kültür Devrimi Öncü Grubudur. Şi'nin birçok yeni kurum kurması parti içinde bir tepkiye yol açmadı. Orijinal bürokratik

sistem büyük ölçüde reforme edilemeden Şi'nin iktidarı bu şekilde ele geçirmesi iyi bir yol, planını uygulaması için iyi bir fırsattı. Üç yıllık operasyonun ardından gücü istikrara kavuştu, böylece 18. Merkez Komitesinin 5. Genel Kurul Toplantısında kendisini taçlandırdı ve genel sekreter, Parti Merkez Komitesinin "çekirdeği" haline geldi. Çekirdek unvanının belirlenmesi onun kendisini Politbüro Daimi Komitesinin diğer üyelerinden uzaklaştırdığını gösteriyor. Bu durumda, Şi'nin eline tüm bürokratik sisteme büyük operasyonlar yapabilecek bir güç geçti. Ertesi yılın Mart ayında, 19. Ulusal Halk Kongresi'nin sona ermesinden kısa bir süre sonra ÇKP, "Partiyi Derinleştirme ve Devlet Kurumsal Reform Planını" duyurdu. Planın amacı partinin genel liderliğini, özellikle de merkezi otoriteyi ve Şi'nin çekirdeğinde olduğu merkezi liderliği güçlendirmektir. Bu reformda Ulusal Denetleme Komisyonu, Kapsamlı Hukukun Üstünlüğü Merkezi Komisyonu ve Merkezi Denetim Komisyonu gibi yeni kurumlar oluşturuldu. Derin Reform Grubu, İnternet Bilgi Grubu, Finans ve Ekonomi Grubu ve Dış İlişkiler Grubu komitelere dönüştürüldü ve halen her komitenin başkanlığını yürütüyor. Önde gelen grupların komiteler halinde yeniden örgütlenmesinin nedeni, grupların parti-hükümet silsilesinin kalıcı kurumları olmayıp belirli bir geçici yapıya sahip olmalarıdır. Görev tamamlandığında bu amaçla kurulan grupların görevleri sona erer ve komite haline yani resmi bir daimi kuruluş haline gelirler. Şi, şu anda iktidarda ve yeni bir ekip kurmak için bu tür sürpriz saldırı yöntemini kullanmaya ihtiyacı yok ama bu yetkilerinden vazgeçmek istemiyor. Bu yüzden onları komitelere terfi ettirdi ve böylece gücü meşru bir şekilde ele geçirmeye devam edebilir.

Şi'nin gücü merkezileştirmesinin amacı, sözde büyük işler yapma gerekçesine dayanıyor. Ancak gücün getirdiği muazzam tat bir kez alındığında merkezileşmenin kendisi amaç haline gelir, hatta büyük işler yapma amacının ötesine geçer. Merkezileşme sürecinin eski güç yapısını parçalaması kaçınılmaz olduğundan bazı yetkililerin mağdur olması beklenen bir durumdur. Bu durum çelişkileri ve çatışmaları beraberinde getirecek ve bu da Şi'ye belli bir tedirginlik yaşatacaktır. Güç ne kadar büyük olursa, merkezileşmenin çelişkileri ve çatışmaları da o kadar yoğun ve huzursuzluk duygusu da o kadar güçlü olur. Artan huzursuzluk

duygusu ise onu ortadan kaldırmak için daha büyük bir güce ihtiyaç duyar. Böylece olumlu bir merkezileşme geri bildirim oluşur. İnsanların şu anda gördüğü şey tam olarak budur. Şi, "çekirdek" unvanını ve statüsünü aldıktan sonra da tatmin olmadı. 2018'de "iki güvence" daha da ileri taşıdı ve bunu tüm partinin her zaman uyması gereken en yüksek siyasi ilke ve temel siyasi kural haline getirdi. "İki güvence" aslında "tek güvence" anlamına geliyor, yani Şi'nin temel konumunu ve partinin tamamındaki liderlik otoritesini güvenceye alıyor. Ancak "iki güvence" Şi'nin iktidar arzusunu tatmin etmedi. 2020'de, Parti Merkez Komitesinin otoritesini ve merkezi liderliğini ortadan kaldıran ve Şi'nin çekirdek konumunun ve ideolojisinin temelini oluşturan "iki tespit" önerdi. "İki güvence"den "iki tespit"e geçişin arkasında, Çin'in dış kalkınma ortamının 2018'den sonra köklü değişiklikler geçirmesi yatıyor. Bu da insanları, özellikle de yetkilileri, Şi'nin liderlik yeteneği ve seviyesi konusunda geçmişe göre farklı bir değerlendirmeye sahip olmaya yöneltti. Şi'nin bir tehdit altına olduğunu düşündüler ve bu nedenle Şi'nin temel pozisyonunu korumanın ve tesis etmenin tüm partinin uyması gereken siyasi bir kural olduğunu ve bunun Şi'ye olan sadakatin bir göstergesi olduğunu tüm partiye sürekli olarak hatırlatmak gerektiğine inandılar. 20. Ulusal Kongre ile "iki güvence" ve "iki tespit" temelinde, tamamen yakın dostlarının yer aldığı merkezi bir liderlik sistemi kurdu.

[Not 1: İki Güvence şunlardır: (1) "Genel Sekreter Şi Cinping'in ÇKP içindeki 'temel' statüsünü güvenceye almak" ve (2) "Partinin merkezi otoritesini güvenceye almak". Bu iki güvence ÇKP'nin 20. Ulusal Kongresinde ÇKP Anayasasına eklendi.

Not 2: İki Tespit şunlardır: (1) "Yoldaş Şi Cinping'in statüsünü, Partinin Merkez Komitesinin ve tüm Partinin çekirdeği olarak tespit etmek" ve (2) "Şi Cinping Düşüncesinin Yeni Dönemde Çin'e Özgü Sosyalizm konusunda yol gösterici rolünü tespit etmek".]

Genel sekreterin evrimi - Parti Merkez Komitesinin çekirdeği, iki güvence, iki tespit formülasyonu ve yakın dostlarının genel üstünlüğü - sayesinde, Şi'nin, büyük işler yapmak için gücü merkezileştirmekten, gücü tek başına işgal etmeye, yani tam totaliterliğe dönüştüğü görülebilir.

Merkezileşmenin tamamlayıcısı, Şi'nin ÇKP'yi dönüştürmesi ve totaliter yönetimini kurmasını sağlayan ikinci adım yolsuzlukla mücadeledir. Yetkililere karşı ilk elden yaptığı "iki yumrukla saldırısı" esas olarak yolsuzlukla mücadeleye dayanıyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, ÇKP üst yöneticilerinin bulaştığı yolsuzluk Hu döneminde zirveye ulaşmıştı. Hu, yolsuzlukla mücadele etmek istemedi. Şi, yolsuzluğa karşı mücadele edilmesi gerektiğini, aksi takdirde kendisinin gerçekten son genel sekreter olacağını anlıyordu. Üst düzey yetkililerin çoğu, şayet ÇKP iktidarda kalmaya devam edecekse yolsuzluğu bitirmesi gerektiğini de biliyorlardı. Bu konuda üst düzey ÇKP liderleri arasında fikir birliği vardı ama hiç kimse yolsuzlukla kendi başına mücadele etmek istemiyordu.

Ancak Şi'nin yolsuzluğa yönelik saldırısı birçok insanın beklediğinin ötesine geçti. Daha önce Jiang ve Hu'nun yolsuzlukla mücadele deneyimini bilen insanlar Şi'nin yolsuzlukla mücadelesinin de gösteri amaçlı olduğuna inanıyorlardı. Ancak onun başka düşünceleri vardı. Yolsuzlukla güçlü ve sert mücadele yoluyla prestijini tesis etmek, böylece üst ve orta düzey yetkililerin, özellikle de ona tepeden bakan en üst düzey yetkililerin korku ve terör hissetmelerini istiyordu. Yolsuzluğun yarattığı çürüme ÇKP için kesinlikle iyi bir şey değildi ama Şi'ye prestijini tesis etmesi için ender bir fırsat da sunuyordu. Şi, kişisel prestijini hızla artırmak istiyorsa Taisui'de çığır açmaya cesaret etmelidir.

[*Tai sui-Taisu. Çin astrolojisine/mitolojisine ait bir terimdir fakat, aynı zamanda, bir bölgedeki en güçlü kişi için kullanılan mecazi sıfattır. Çin astrolojisinde Tai Sui, Yılın Koruyucu Tanrısı anlamına gelir. Tai Sui, belirli bir yılın tüm kaderini yönetir. Her biri Yeşim İmparatorunun hizmetinde bir göksel general olarak temsil edilen toplam 60 Tai Sui vardır. Bu tanrılar her biri bir yıl boyunca sırayla hüküm sürer.*]

Yetkililere korku vermeyen bir gücü elde tutmak da istikrarsız olabilir. Bu açıdan bakıldığında Şi, yolsuzlukla mücadeleyi kişisel otoritesini tesis etmek için bir araç olarak kullandı. Yolsuzlukla mücadele kampanyalarının mutlaka halkın ve parti üyelerinin çoğunluğunun desteğini kazanacağını biliyordu. Geniş halk desteği nedeniyle, yolsuzluk yapan yetkililer ona karşı savaşmaya cesaret edemediler.

Ancak yolsuzlukla mücadele etmek için yetenekli bir yardımcı da bulmak gerekir. Şi, ikinci kuşak bir yetkili olan Wang Qishan'ı (2018-2023 yılları arasında ÇKP Genel Sekreter Yardımcısı) buldu. Wang, ekonomiyi yönetme konusunda uzmandır. Kendisi "İtfaiye Şefi" olarak bilinir. Güçlü yanlarından faydalanmak için onu ekonomi departmanına yerleştirmek mantıklıdır. Geriye dönüp baktığımızda bu personel düzenlemesinin iyi bir hamle olduğunu görüyoruz. Wang, Şi'yi hayal kırıklığına uğratmadı ve birçok üst düzey yetkiliyi tutukladı. Bu, yolsuzlukla mücadele komisyonunun işlevlerini ve yetkilerini büyük ölçüde genişletti. Çin siyasi arenasını "Kral Şi" ile orantılıydı ve Wang, partinin fiilen ikinci komutanı haline geldi. Şi, üç yıldan kısa bir sürede Parti Merkez Komitesi'nin "çekirdeği" olurken Wang, bir numaralı kahraman haline geldi.

Şi'nin iki dönemi boyunca, 553 üst düzey yetkili, 25.000'den fazla büro düzeyinde kadro ve 182.000'den fazla ilçe düzeyinde kadro, eyalet düzeyinde altı yönetici yardımcısı, iki Askeri Komisyon üyesi, parti komiteleri, hükümetler, halk kongreleri, devlete ait işletmeler, üniversiteler, propaganda, siyaset ve hukuk, finans, ordu ve silahlı polis gibi çeşitli alan ve sistemler dahil olmak üzere yüz binlerce yetkili soruşturuldu ve haklarında işlem yapıldı.

Soruşturulanlar arasında her eyalet ve şehirden önemli lider kadroları vardı. Onlar görevden alındıktan sonra birçok yer ve departmanda hâlâ yolsuzluk var. Ancak yolsuzlukla mücadelenin önemini çok fazla abartmaya gerek yok. Yolsuzlukla mücadele bazı yetkililerle halk arasındaki ilişkiyi gerçekten geliştirmiş ve memurları daha temiz hale getirmiş olsa da, Çin'de sosyal ve politik ilerleme sağlamadı. Bunun nedeni, Şi'nin yolsuzlukla mücadelesinin temel olarak iktidarı sağlamlaştırma ve otorite kurma ihtiyacına odaklanması ve böylece yolsuzlukla mücadeleyi daha da zorlaştırmasıdır. Seçici yolsuzlukla mücadele, siyasi rakiplerinin yolsuzluk yaptığına dair kuşku olmasa da, Şi için siyasi muhalifleri tasfiye etme aracı haline geldi. Şi, yolsuzlukla mücadele kampanyalarıyla Jiang hizbini, Hu'nun Tuan hizbini tasfiye etti, Deng ve Chen gibi kıdemlilerin gücüne saldırıp onları zayıflattı. Temelde bu iki grup dağıldı ve sorumlu olarak Wang Qishan'ı işaret ettiler. Zhou Yongkang ve Sun Zhengcai'den sonra, Parti merkez komite üyeleri ve emekli kıdemliler belki de fazlasıyla

sarsılmıştı. Bu da az sayıdaki iktidar oligarkının güvensiz hissetmesine neden olmuştu. [*Sun Zhengcai, 2006-2009 arasında Tarım Bakanlığı yaptı. 2017'de, ÇKP Merkez Komitesi üyesiyken soruşturma başlatıldı, görevinden ve Partiden ihraç edildi. Şi döneminde hakkında soruşturma başlatılan ilk Merkez Komite üyesidir.*]

Artık karşı çıkacak kimse kalmadı. Kendi kuşağı karşı çıkmıyor, Merkez Komite düzeyinde karşı çıkan yok, emekli kıdemliler karşı çıkmıyor. Bu nedenle, Çin Komünist Partisi 19. Ulusal Kongresi'nden sonra, hâlâ görevden alınan birçok üst düzey yetkili olmasına rağmen, bunlar temelde ilçe ve bakanlık düzeyinde kaldı. Yalnızca birkaç eyalet ve bakanlık düzeyindeydi.

Şi'nin ÇKP'yi dönüştürüp totaliter bir yönetim kurmasının üçüncü adımı, parti içinde kurallar oluşturmak ve yetkililerin kuralları anlamasını sağlamaktır. Bu amaçla aldığı önlemler, partinin liderliğini kapsamlı bir şekilde güçlendirmek ve sözde siyasi yapılanmayı parti yapılanmasının en üstüne koymaktı. Aslında siyasi inşa adına parti içinde bağlılık/sadakat uyguladı. 17 Kasım 2012'de yeni genel sekreter seçilen Şi Ciping, 18. Merkezi Siyasi Büro'nun ilk kolektif çalışmasına başkanlık ederken, "Parti, hükümet, ordu ve halk çalışıyor, doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde, ortada her şeye parti öncülük ediyor" diye vurguladı. Bu cümle ilk olarak 1962'deki Yedi Bin Kadro Kongresi'nde Mao tarafından söylenmişti. Mao'nun orijinal sözleri şöyleydi: "*Sanayi, tarım, ticaret, eğitim, ordu, hükümet ve partiden oluşan yedi alanda parti her şeye liderlik eder. Parti sanayiye, tarıma, ticarete, kültür ve eğitime, orduya ve hükümete liderlik etmelidir.*" Daha sonra "Parti, hükümet, askeri ve sivil çalışmalar, doğu, batı, kuzey, güney ve her şeyin başı partidir" şeklinde özetlendi. Elbette yaptığı bu gönderme amaçsız değil. Hu döneminde Partinin liderliği sürdürme anlayışındaki belirsizlik, zayıf davranışlar, sanallaştırma, küçülme ve parti liderliğinin marjinalleşmesi gibi sorunları hedef alıyor. Bu nedenle, "*Partinin liderliği kapsamlı, sistematik ve bütünsel olmalı ve ekonomik inşaya, siyasi inşaya, kültürel inşaya, toplumsal inşaya, ekolojik uygarlık inşasına, milli savunmaya, ulusal yeniden birleşmeye, diplomatik çalışmalara, milli savunmaya ve parti inşası ve diğer hususlara yansıtılmalıdır.*"

Partinin "imparatorluk" bilginlerinin sözleriyle, "Parti her şeye öncülük eder". Bu, ÇKP, Ulusal Halk Kongresi, hükümet, denetim komitesi, mahkemeler, savcılık, ordu, demokratik partiler ve parti bağlantısı olmayan insanlar vb. dahil olmak üzere ulusal yönetim sisteminde partinin varlığını vurgulamaktadır. Kapsam açısından her şeye yön veren siyasi güçtür ve statü açısından en yüksek siyasi liderlik gücüdür.

Görünüşte partinin liderliğini kapsamlı bir şekilde güçlendirmek, aslında partinin varlığını ve liderlik rolünü göstermektir. Ancak gerçekte Şi'nin siyasi otoritesini ve çekirdek konumunu vurgulamak ve güçlendirmektir. Partinin öncü rolü devreye girebileceğinden ve parti geniş kitleler nezdinde çekiciliğe ve mücadele gücüne sahip olduğundan, Şi'nin otoritesi ve statüsü daha da pekişecektir. Onun politik inşasının asıl amacı tam olarak budur. Çin Komünist Partisi'nin inşası ideolojik inşayı, teorik inşayı, örgütsel inşayı, sistem inşasını, disiplin inşasını, çalışma tarzı inşasını vb. içerir.

Siyasi inşa diye bir şey yoktur; çünkü yukarıda bahsedilen inşaların tamamı siyasi niteliktedir ve siyasi etkileri vardır. Dolayısıyla bir tane daha (siyasi inşa) eklemeye gerek yoktur. Siyasi inşa ilk kez Şi Ciping tarafından önerildi. 29 Haziran 2018'de 19. Merkez Komite Siyasi Bürosu'nun 6. toplu çalışma konuşmasında bu açıklamayı yaptı. 31 Ocak 2019'da ÇKP resmi olarak yayınladığı "Partinin Siyasi Yapısının Güçlendirilmesine İlişkin Görüşler Hakkında" metin, zayıf siyasi farkındalık, istikrarsız siyasi duruş, yetersiz siyasi yetenek ve siyasi suiistimal gibi öne çıkan sorunlara yönelikti. Daha sonra yetkililer bir kadronun siyasi duruşunu değerlendirirken sıklıkla "siyasi işgal" terimini kullandı. Değerlendirme kriteri, bir yetkilinin Şi'yi destekleyip desteklemediği, ona sadık olup olmadığı ve Şi tarafından parti içinde belirlenen siyasi kurallara sıkı sıkıya uyup uymadığıdır.

Şi, yetkililerin kurallardan haberdar olması, kuralları anlaması ve kurallara uyması için siyasi yapılanmayı her düzeydeki lider kadrolar için zorunluluk haline getirmekle kalmadı, bunu kurumsallaştırdı. Şi, her yılın sonunda Merkez Komite Daimi Komitesi'ne başkanlık eder ve Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi, Devlet Konseyi, Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Ulusal Komitesi, Yüksek Mahkeme

ve Yüksek Savcılık Parti Grubu ve Sekreterliğin çalışma raporlarını dinler. Politbüro'nun 24 üyesi, bakanlar ve iki üst düzey parti grubunun sekreterleri, bir önceki yıl yaptıkları çalışmaların bir özetini Şi'ye bizzat rapor etmek zorundalar. Bu iki rapor sözde Parti Merkez Komitesi'nin otoritesini ve merkezi liderliğini güçlendirmeye yönelik. Aslında ise yalnızca Şi'nin liderliğini ve otoritesini güçlendirmeye yönelik bir sistem ve uygulama haline geldi. Bu iki uygulama sayesinde Şi, nihayet kendisini diğer Politbüro üyelerinin, Parti Merkez Komitesinin ve tüm Partinin üstüne çıkardı.

Ayrıca, Şi, ideoloji alanında ana liderlik sorumluluk sistemini uyguladı. Batı düşüncesinin etkisini tamamen ortadan kaldırırken ve komünizmin bayrağını yüksekte tutarken, milliyetçiliği teşvik etti. Aynı zamanda, toplumsal muhalefet güçlerini kapsamlı bir şekilde bastırmak için diktatörlük yöntemlerini kullandı. "Güç Politikası" uyguladı ve sonunda Şi Hanedanlığını kurdu.

Kaynak: 中国民主季刊 (China Democrats -Çin Demokratları); No: 01, 2023

Sanayi Politikalarında Yeni Çağ Açıldı Hazır mısınız?

Prof. Dr. Willy C. SHIH

Harvard Business Review dergisinden (Eylül-Ekim 2023)

Çeviren: Yusuf Tuna KOÇ

Özet

Dünya çapında hükümetler, yerli sektörlerin piyasanın eline bırakıldığında başarılması imkânsız hedeflerine ulaşabilmeleri için özel sektörün sanayi politikalarına giderek daha fazla müdahale ediyor. Bunun sonucu olarak, belirli sektörlerde –otomotiv, enerji şirketleri ve yarı iletken imalatçıları– çalışma alanlarında önemli değişikliklere tanık olabiliyorlar. Bu politikalar Ar-Ge ya da üretim yatırımlarının yerine yeni maliyetler ya da mali teşvikler yaratabiliyor. Ayrıca şirketlere tedarik ağlarını dönüştürmeleri ya da ticari ortaklarını değiştirmek için teşvik sağlanabiliyor. Bu tür müdahalelerin olmadığı bir piyasa içerisinde olgunlaşan yöneticiler şimdi yabancı bir ortamla karşı karşıyalar. Bu makale politika yaklaşımlarına bir genel bakış ve yöneticilere üzerine çalışabilecekleri bir çerçeve sunacak.

Sanayi Politikalarının Düşüşü ve Yükselişi

Sanayi politikaları yeni değil. Hükümetler uzun yıllar uyguladı: Japonya ikinci dünya savaşının ardından imalat sektörünü yeşertmek için borçlar, hibeler, sübvansiyonlarla desteklediği *gyōsei shidō*, yani “hükümet rehberliğini” kullandı. 1986’da Çin teknolojiyi modernize etmek için 863 Programını başlattı. Güney Kore, Singapur, Tayvan, hepsi modernizasyon ve gelişimi tetiklemek için bu tür programlardan yararlandılar. ABD’de Apollo Uzay Programı ve Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı, yenilik getiren, hedef odaklı sanayi politikalarına örnekler. Yine de son birkaç on yıldır, bu tür müdahalelerin kamu kaynaklarını en etkili şekilde kullanmanın yolu olup olmadığı sorgulanıyor. Amaca ulaşma noktasında başarısızlıklar, gözlemlenen rekabet karşıtı etkiler, özel yatırımlara yer kalmayacağına dönük endişeler ve bu programların günün sonunda sıklıkla özel çıkarlara fayda sağlaması bu şüpheliği besliyor. – Güneş enerjisi paneli üreticisi Solyndra, Synthetic Fuels şirketi (1980’de kurulup 6 yıl sonra kapandı)

ve İngiliz-Fransız ortak yapımı Concorde süpersonik yolcu jetinin yarattığı ticari başarısızlıkta tecrübe ettiğimiz samsasyonel hayal kırıklıklarına harcanan Amerikan yatırımlarında olduğu gibi. Sonuçta sarkacın yönü değişti ve çoğu hükümet daha az müdahale etmeye başladı.

Son beş yılda, bir açıdan Covid-19 krizi ve iklim değişikliği gibi küresel toplumsal sorunlara yanıt üretebilme arzusu, sarkacın yönünü hızla geri çevirdi. Tüm bunların yanında, birçok ülkede stratejik sektörlerin ya da teknolojilerin eski gücünü kaybederek ekonomik büyümeyi, ulusal güvenliği ve yenilik kapasitesini tehdit edeceği endişesi baş gösterdi. Kimi yeni sanayi politikaları iş yaratmaya, diğerleri ise uluslararası ticareti etkilemeye odaklı. Dikkate değer bazı örnekler; Avrupa Yeşil Anlaşması, Ufuk 2020, Ortak Avrupa Çıkarlarına Yönelik Önemli Projeler (IPCEI), ABD’deki Altyapı Yatırımı ve İstihdam Yasası (IIJA), Enflasyon Düşürme Yasası (IRA), CHIPS (Yarı İletken Üretimi için Yararlı Teşvikler Yaratmak) ve Bilim Yasası ile kimilerince Çin’in ihracatta ticaret ekosistemini büyütmek için tasarlanan Made in China 2025 ve Kuşak Yol İnisiyatifi gibi projeler.

Özel sektörün kamu yararını fazla riskli gördüğü durumlarda hükümetler bazen müdahale eder. ABD’deki Warp Speed operasyonu buna iyi bir örnek. BARDA (Biyomedikal Yüksek Araştırma ve Geliştirme Mercisi) hiç denenmemiş farklı teknolojilere para yatırmak gibi devasa finansal riskler alma iradesi gösterebildiği için klinik deneyleri hızlandırma ve mRNA aşılı, Covid-19 tanısı, tedavisi gibi yeni teknolojileri uygulamaya sokmakta son derece başarılı oldu.

Daha tartışmalı ve giderek popülerleşen bir müdahale örneği ise belli sanayileri ve sektörleri iyileştirmeye odaklanmak. Avrupa hükümetlerinin Airbus’a desteği, konsorsiyumun ticari havacılık sektöründeki yüksek sabit maliyetleri aşmasına yardımcı olurken, Çin de benzer bir desteği Çin Ticari Uçak

Şirketinin C919 gibi yolcu jetleri tasarlayıp üretebilmesi için sundu. Ekonomik gelişimi uzun yıllar sanayi politikalarına bel bağlamış olan Çin ayrıca katı hal ışıklandırması, rüzgar enerjisi ve güneş paneli üretimine teşviklerle ciddi şekilde müdahale etti. Ayrıca otomotiv sanayisini elektrikliye çevirmenin stratejik önemini erken fark eden Çin ayrıca yerli üretim elektrikli araçların alımı için de teşvikler sundu. Ülke, dünyanın en büyük elektrikli araç imalatçısına, CATL ve BYD gibi Çinli şirketler de lityum bataryaları ve bileşenlerinin başat alıcısına dönüştü. Bu gibi başarılar dünyanın her yerinde hükümetleri teknoloji ve hedef odaklı sanayi politikalarıyla daha fazla müdahale etmeleri için yüreklendirdi.

ABD ve Çin arasında yoğunlaşan siyasi rekabet de ateşe daha fazla benzin atıyor. ABD hükümeti üretim bazında stratejik sektörlerindeki gerilemeyi tersine çevirebilmek için önemli teşvikler ve borçlar sunmanın yanında, yeni gümrük vergileri uyguluyor, Federal Yüksek İmalat Üretimi Vergi Kredisi ve Enflasyon Düşürme Yasası gibi iç piyasaya dönük yasalarla geniş vergi teşvikleri sağlıyor. Örneğin gelişmiş yarı iletkenler ve üretimi için gerekli donanımlar gibi varlıkların mülkiyetini düzenleme ve ihracat yasakları gibi yeni kanunlar çıkarıyor. Bu politikalar ABD'de imalat yatırımlarında büyük sıçramaya sebep oldu ancak müttelikleri de dahil olmak üzere diğer ülkeleri de karşılık olarak kendi müdahalelerine sevk etti. Örneğin AB, Yeşil Anlaşma Sanayi Planı ve tasarıları ile üye ülkelerdeki şirketlere yönelik teşvikleri sınırlandıran devlet yardımı yasalarını geçici olarak rafa kaldırdı. Güney Kore parlamentosu ABD'nin CHIPS ve Bilim Yasasını karşılık olarak K-Chips Yasasını onayladı.

Yeni ittifakların, dost-destekleme (friend-shoring) gibi kavramların ya da güvenilir ticari ortaklardan malzeme ve bileşenlerin tedarikinin doğuşuyla ulusal ve uluslararası (AB gibi) sınırlar sanayi politikaları ile dolup taşmaya başladı. Biden yönetiminin teklif ettiği, Japonya'dan Güney Kore'ye Tayvan'a ve ABD'ye uzanan bir "demokratik yarı iletken tedarik zinciri" yaratmayı hedefleyen Chip 4 Alliance¹ ; kritik mineral tedarik zincirinde risk yönetimini ortaklaştırmaya yönelik G7 anlaşması ve Britanya-Japonya yarıiletken ortaklığı bunlara örnek.

Dost-Destekleme ve sektörel ticari ittifaklar sınır ötesi faaliyet gösteren şirketlere yeni bir zorluk

sunuyor. Yöneticilerin artık yalnızca potansiyel yabancı piyasaların rekabetçi dinamiğini değil aynı zamanda rekabet edilen sektörlerle sahip ülkelerin politika kararlarının olası sonuçlarını da anlaması gerekiyor. Örneği, ABD'de düz panel ekran sanayisi yok ve bilgisayar monitörleri, televizyonlar, araba ve diğer donanımlardaki ekranların tüm tedariki Çin, Japonya, Güney Kore ve Tayvan'a bağlı. Fakat Çin'in üretim kapasitesinde aşırı yatırıma sebep olan politikaları muhtemelen Güney Kore, Japonya ve Tayvan gibi "Amerikan dostlarını" piyasadan çekecek ve sonucunda Amerikan şirketlerini yalnızca Çin'den temin etmeye zorlayacak.

Değişen Politika Atmosferinde Yön Bulabilmek

Yeni politikalar geliştirilip uygulamaya konurken, iş liderlerinin akıllıca pozisyon almak için atabilecekleri adımlar:

Sanayi politikalarının farklı biçimlerini anlamak.

Sanayi politikaları dört geniş kategoriye ayrılıyor: yatay, dikey, arz yönlü ve talep yönlü. Her biri piyasa davranışını ve rekabeti farklı şekilde etkilediği için yöneticilerin bu ayrımları tespit edebilmesi önemli.

Yatay politikalar faaliyetleri, konumları ya da kullandıkları teknolojileri fark etmeksizin tüm şirketlere uygulanır. Ar-Ge vergi indirimleri ve hızlandırılmış aşınma gibi, sermaye yatırımlarının maliyetini düşüren politikalar içerir. Dikey ya da hedefli politikalar belirli bir sektörü ya da şirketi el üstünde tutar. IRA'da belirlenen ölçüleri sağlayabilenlere sunulan yenilenebilir enerji vergi indirimleri gibi: güneş de-receli polisilikon üretiminde kilogram başına 3 dolar indirim, fotovoltaiik yarı iletken tabaka üretiminde metre kare başına 12 dolar indirim, gibi.

Arz yönlü politikalar büyük oranda Ar-Ge ya da üretim maliyetlerini etkilerken, belirli coğrafyaların, teknolojilerin ya da hammaddelerin yararına oyun alanını dönüştürebilirler. Hükümetler teşvik, hibe, vergi önceliği ya da vergi indirimi gibi aygıtlarını daha sık kullanırlar. Ekonomistler, bu tür müdahalelerin, şirketlerin riskli projelere yatırım yapmak için yeterince teşvik alamadığı ya da yatırımlarının karşılığının küçük bir kısmını alacakları için yatırımı düşük tuttıkları durumlarda meşrulaştırılabileceği-

¹ Ç.n. "Çip için İttifak"

ni iddia ediyor. Örneğin, Avrupa Batarya Ortaklığı araştırma ve geliştirmeye milyarlarca euro kaynak aktarıırken, ABD'de IRA bir dizi temiz enerji projesi için kredi sübvansiyonları ve garantileri sağlıyor.

Talep-yönlü araçlar ise aksine, genellikle ürün ve hizmetlerin iç pazardaki tüketimini etkiler. Piyasanın boyutunu tümünden artırmaya çalışırlar. Elektrikli bir aracın alımında vergi indirimleri ve bir elektrik ağının operatörüne satılacak olan yenilenebilir enerjiler için fiyat garantisi bunlara örnek. Devlet alımları da yenilenebilir enerji üretiminin kurulumu için vergi indirimleri de talep-yönlü araçlara dahil. Talep-yönlü araçların, rekabetçi şirketlerin mücadele edebileceği bir piyasayı koruması bir avantaj olabilir ancak tabii ki bunlar da geçici bile olsa piyasayı tahrif ediyorlar. Enflasyon Düşürme Yasasında temiz enerjiyi desteklemek için eklenmiş birçok hüküm esasında yurtiçi katkı kuralları içeriyor.

Birçok şirket lobi yaparken arz-yönlü araçlara odaklanıyor çünkü bu tedarik yönlü politikaların dar hedeflerine odaklanılarak işletmelere avantaj sağlanabilir. Arz yönlü politikaların kendileri için daha fazla rekabet yaratacağını düşünüyorlar. Ancak arz ve talep yönlü politikaların bir kombinasyonu için lobi yapmak daha etkili olacaktır, talep yönlü araçlar pazar boyutunu artıracak, bu da yatırım yapacak şirketler için daha fazla teşvik yaratacak ve bu yatırımların riskini düşürecektir.

Rekabet önceliklerini ve hükümetin niyetini anlamak.

Politikalar henüz tasarı aşamasındayken, yöneticilerin ortadaki birden fazla motivasyonu anlaması önemli. CHIPS ve Bilim Yasasını ele alalım, hükümetin en önemli önceliği savunma ve kritik altyapı ihtiyaçları için gerekli yarı iletkenlerin iç piyasadaki tedarik edilebilmesini güvence altına almak. Yarı iletken üreticileri, kendi paylarına, düşük maliyetlere sahip yabancı rakiplerine karşı rekabet edebilmek için yardım alabilmek, otomotiv sektörü gibi çip müşterileri güvenilebilir bir tedarik, örgütlü emek ise yüksek ücretli fabrika işleri istiyor. Bu politikaların çoğu da geniş bir spektrum içerisinde farklı gruplardan siyasi destek alma amacı güden tavizler bütünü.

Katıl ve eğit.

Sanayi politikaları yasaya dönüşmeden önce, çıkarlarına hizmet edebilecek bir biçimde bükebilmek için birçok kuruluş kendi hükümetleriyle ilişkiler eki-

bini ya da lobicilerini çalıştırıyor. Fakat yöneticiler sıklıkla yalnızca siyasi liderlerin ve bürokratların değil aynı zamanda yasaları yazan devlet memurlarının –örneğin ABD'deki kongre personellerinin ya da Brüksel'deki AB kadrolarının– bilinçlendirilmesinin de önemli olduğunun ayırımına varamıyor. Çoğu memurun iş dünyasında çok az tecrübesi var ve üstelik yeşil enerji ya da yarı iletken teknolojisi gibi alanlar oldukça karmaşık. Bu da CEO'lara, özellikle endüstriyel bir sektör hakkında konuşurken anlamlı tavsiyeler sunma imkânı yaratıyor.

Hükümet yetkililerini ve devlet personellerini çıkar çatışmaları ve ilgili konularda bilinçlendirmeye odaklanmak, spesifik bir tedbirin çıkarılması için çalışmaya kıyasla bu yasaları tasarlayan kişilerin düşünme biçimlerini dönüştürme konusunda daha etkili bir yöntem. Bir firmanın özel çıkarlarını geçici olarak rafa kaldırarak büyük resme odaklanmalarına yol açıyor: Endüstrinin yapısı, mevcut ticari dinamikler ve tüm parçaların nasıl birleşeceği. Örneğin, en güncel yarı iletken ticaret politikaları, Covid-19 pandemisinde ortaya çıkan ve birçok kırılma açığı çıkaran tedarik zinciri krizine yanıt üretme amacı taşıyor. Ancak hem devlette hem de iş dünyasında birçok kişi, yaşanan kıtlığın yalnızca bir adım ileri ya da bir adım gerisine bakma tuzağına düştü ki bu da olası çözümler etrafında yoğun ve rekabetçi bir lobi mücadelesi yarattı. Çip tasarımcılarının, hammadde tedarikçilerinin, çip üreticilerinin ve tüketicilerinin son derece iç içe geçmiş bağlantı ağına kuş bakışı bir perspektif daha iyi bir yaklaşım üretecektir.

O dönemde politika yapıcılar, tedarik zincirlerindeki bazı tıkanıklıkların, Çinli şirketlere yönelik Amerikan yaptırımlarından kaynaklı stokçuluk ve talep akını ile bağlantılı olduğunu ve otomotiv sektörünün de yüksek taleplerle boğuşan diğer sektörlerin çip dökmühanesi kapasiteleri için duydukları ihtiyacı paylaştığını fark edemedi. Fark edebilselerdi, seçilmiş Çinli şirketlere yönelik Amerikan ambargosunun, Çin'deki olgunlaşmış çip sektörlerinin aşırı kapasite artırımını tetikleyeceğini ve bunun sonucunda diğer küresel aktörlerin üzerinde bir metalaştırma baskısı oluşacağını da anlarlardı.

Bugünden geriye baktığımızda küreselleşmenin altın çağı olarak nitelendirilebilecek bir dönemde kurgulanan şirket stratejileri, çok daha parçalı bir dünya için yeniden şekillendirilmeli.

Benzer bir dinamikle, devletteki birçokları, yatırım seviyelerinin ve kazanç getirileri vadelerinin sektörler arasında ve hatta aynı sektör içinde bile ne kadar değişebildiğinin farkında olmayabilir.

İlaç ve yarı iletken şirketleri gelirlerinin en az yüzde 30'unu Ar-Ge'ye harcarken, bu oran tüketim malları üreten şirketler için yüzde 2'den az. Bir politika aygıtı olarak vergi indirimleri yalnızca bir şirketin bundan faydalanabileceği bir geliri olduğunda yararlı. Yarı iletken imalatı ve madencilik gibi sermaye yoğun sektörler, on yıldan fazla sürelerde ancak kâr edebiliyor. Bu tür örneklerde, takas edilebilir indirimler bu şirketlerin vergi tercihlerini başka işletmelere satabilmesine imkan verebilir. Örneğin, 1918 ve 1970 yılları arasında Amerikan enerji politikası yurtiçi petrol ve doğalgaz rezervlerini artırmaya odaklıydı. Sektöre, sondaj, kuru kuyu masrafları dahil çeşitli vergi uygulamaları, yeraltı rezervlerinin tükenmesine karşı yüzdelik tükenme borçları, verimli mülklerin satışıyla elde edilen sermaye artışlarına avantajlı uygulamalar ve pasif kayıpların vergiden düşürülmesini engelleyen yasalardan istisna olma gibi uygulamaları içeren çeşitli teşvikler sunuyordu. Birlikte ele alındığında, doğalgaz ve petrol sanayisindeki marjinal vergi oranları düşürülerek Amerikan şirketlerinin 20. Yüzyılın büyük kısmında üretimde ve sondajda başı çekmesi sağlandı. Fakat bu yaklaşımlar bugünün yasa koyucularının doğumlarından yıllar önce geliştirilmişti. Eğer şirket yöneticileri onları bilinçlendirmeye zaman ayırırsa, muhtemelen daha incelikli politikalar geliştireceklerdir.

İş birliği yapın.

Tedarik zincirinizdeki üretim öncesi ve sonrasında ortaklarınızla çalışmak, sanayi politikalarına dair hedeflerinizle uyumlu, ticari başarı getiren sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Avrupa'da karbon emisyonunu düşürme talimatlarını yerine getirmeye çalışan çoğu şirket bir "tavuk mu yumurta mı" sorunuyla karşı karşıya: Şirketler daha sürdürülebilir bir yakıta geçmekte tereddüt edebiliyorlar çünkü tedarik kaynakları konusunda önlerinde belirsiz bir yol var. Aynı şekilde, potansiyel yakıt tedarikçileri de yatırımlarının karşılıklarını alabilecekleri miktarda sürdürülebilir talep olmadan kapasite artırımı ya yapamıyor ya da yapmak istemiyor. Danimarkalı nakliye ve domestik devi A.P. Moller-Maersk bu ikilemi gidebilmek için biyoetanol tedarikçileri ile peşin alım

anlaşmaları yaparak yeni üretim kapasitesine yatırım yapmaya teşvik etti. Benzer şekilde General Motors Lithium Americas'a 650 milyon dolar yatırım yaparak, Nevada'daki yeni Thacker Pass (lityum) madenini geliştirmesine yardım etti, bu anlaşma 10 yıllık peşin alımı ve maden üretiminden daha fazla pay alabilecek seçenekleri de güvence altına aldı.

Uyum sağlayın.

Merhum Harvard Business School profesörü Bruce Scott, işletmeyi hükümet tarafından koyulan kurallara göre faaliyet gösteren bir oyun alanında yürütülen bir etkinlik olarak tarif etmişti. Bu bakış açısından, yeni sanayi politikaları belirli hedeflere ulaşabilmek için oyunun kurallarını değiştirme girişimi.

Bu yüzden uyum sağlayabilme iş liderleri açısından kritik öneme sahip. Açık kaynaklı işlemci çekirdek teknolojisinin (California Üniversitesi tarafından geliştirildi) adaptasyonunu geliştirmek için kurulan RISC-V Vakfı, merkezlerini ABD'den İsviçre'ye taşıyarak, ismini de bu süreçte RISC-V International olarak değiştirdi. Bunu da giderek sertleşen ticaret sınırlamalarına karşın Amerikalı, Avrupalı ve Çinli şirketlerin dahil olduğu üyelerinin RISC-V çip tasarımlarını kullanmaya devam edebilmesi için yaptılar.

Başka bir adaptasyon örneği: Çin'de büyük çapta faaliyetleri olan bazı Batılı şirketler tedarik zincirlerini farklı kollara ayırarak Çin pazarına dünyanın kalanıyla bağlantısız şekilde hizmet ediyorlar. Ve üretim gereksinimlerinin büyük çoğunluğunda Çin'e bağımlı olan ve başka ülkelere taşınamayan Batılı şirketler, uzun vadede üretimlerini farklılaştıracak, çeşitlendirecek yol haritaları geliştirecekler.

Sübvansiyonları kabul edip etmeyeceğinize karar verin.

Talep-yönlü sübvansiyonlar görece daha doğru. Satıcının görevi gerekliliklere uyararak satıcının üretimini alabilmesini sağlayarak teşvikleri toplamak. Devlet programları arz yönlü teşvikler önerdiğindeyse, iş liderleri bunları kabul edip etmeyeceklerine karar vermeli. Amerikan programları giderek daha bağlayıcı, koşullu hale geliyor, asgari yatırım ya da istihdam seviyelerini sağlamak gibi daha geleneksel şartlardan devletin öz sermaye hisseleri, mali hisseler ya da gelecek kazançlardan paylar aldığı alışılmalmedik yöntemlere kadar. Örneğin

Warp Speed Operasyonu sırasında Moderna'nın yöneticileri BARDA'dan geliştirmenin hızlandırılması ve üretimin artırılması için finansman desteği kabul etti. Buna karşın, Pfizer'in yöneticileri ise daha sınırlı bir yaklaşım tercih etti: Şirket aşığı başarılı şekilde üretilen Gıda ve İlaç Yönetmenliğinin acil kullanım yetkisini aldıktan sonra devletin yüz milyon doz satın alma sözünü aldılar. Her iki aşığı da ticari olarak başarılıydı fakat Moderna'nın devletle daha yakın iş birliği çok muhtemel şirketin daha sonra Ulusal Sağlık Enstitüleri ile yaşadığı, patent mülkiyeti ve hangi şirketlerin teknolojilerini ruhsatlandırabileceğine dair anlaşmazlıkların çözülmesine de katkı sağladı.

Teşvikler başka sınırlamalar getirebilir. Buna dair ekstrem bir örnek Büyük Durgunluk döneminde Amerikan devletinin General Motors'u kurtarması. 2008 finans krizi iç piyasadaki otomotiv satışlarında hızlı bir düşüş yaratarak, şirketleri finansal olarak riskli bir duruma soktu. Büyük bir sektörün çöküşüne dair endişeler federal hükümeti adım atmaya yöneltti. GM, Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı (TARP) dahilinde 50 milyar dolardan fazla destek aldı, ancak bu yardım, yeni bir GM'nin yüzde 60,8'lik hissesinin Amerikan Hazinesine, hisse tutarının Birleşik Otomotiv İşçileri emekli sağlık fonuna, Kanada ve Ontario hükümetine ve GM'nin eski hisse sahiplerine verilmesini zorunlu kıldı. Obama hükümeti GM'nin o dönemki CEO'su Rick Wagoner'i istifaya zorladı ve ardından şirket hükümetin Oto Görev Gücü tarafından yönetilen bir yeniden yapılandırmaya giderek, yönetim kontrolünü hızla hükümete devretti.

Teşvikler olmadan yaşama planı ya da uzun vadede tercihler.

Bir şirket teşvik ya da vergi indirimlerini kabul ettiğinde, yöneticilerin bu desteğin biteceği zamana dair plan yapması gerekiyor. CHIPS ve Bilim Yasasının sunduğu inşaat teşvikleri örneğin bir kere likti, yüksek inşaat maliyetlerini karşılamak için tasarlanmıştı. Ancak sermaye maliyeti ve buna bağlı olarak üretilen tabaka başına aşınma payı hariç, bu teşvikler tek başına faaliyet maliyetlerini düşürmeye-

cek. Ayrıca bağlayıcı şartlarla birlikte gelecekler- bu şirketlerin gelecekte diğer ülkelere yatırım yapmalarına ya da gelecek faaliyetlerine dair başka başka kısıtlamalar gelebilir. Yöneticiler için esas soru hammaddedeki yüksek maliyetlerin (çoğu her halükârda ithal edilmek zorunda) nitelikli işçilere erişimin ve diğer yan maliyetlerin nasıl çözüleceği olacak.

IRA, CHIPS ve Bilim Yasasının sundukları teşviklere dair bir teori, üreticilerin zamanla çaplarını büyütüp masraflarının azalacağı, belki de böyle olacak. Ancak iş liderlerinin anlaması gereken en önemli şey şu ki devletlerin koydukları hedefler, şirket kârlılıklarına odaklı olmayabilir. Örneğin CHIPS ve Bilim Yasasının en önemli önceliği askeri ve temel ticari ürünler için gelişmiş yarı iletken üretim kapasitesine yurtiçi ulaşımı sağlamak. Üreticilerin yurtiçi faaliyetlerinden kâr edebilmesini güvence altına almak için tasarlanmadı. Bu kısmı şirket aklına kalmış. Benzer bir şekilde, IRA ya da IJJA'nın sunduğu kimi teşvikler, yurtiçi üretim yüzdesinin kademe kademe yüksek rakamlara çıkmasını bekliyor, ancak bu teşvikler de kademe kademe kalkacak, dolayısıyla yöneticilerin bu yaşandığında rekabetçi kalabilecek şekilde plan yapması gerek.

Dünya çapında devletlerin şirket yapılarını, faaliyet merkezlerini, hangi ürünü kime sattıklarını şekillendirecek sanayi politikalarına giderek daha fazla yönelmiş bir yeni dünya düzenine ilerliyoruz. Birçok ülkede faaliyet gösteren şirketler için, bu politikaları takip edebilmek kolay olmayacak. Yöneticilerin devletlerin gayelerini anlamaları, bu yasaları çıkaracak devlet personel ve kadrolarını daha tasarı aşamasındayken bilinçlendirmeleri ve faaliyetlerini en uygun ve uyumlu şekilde nasıl yenileyeceklerini öğrenmeleri gerekiyor. Şirket stratejileri, bugünden baktığımızda küreselleşmenin altın çağı denebilecek bir dönemde geliştirildi ancak bugün ülkesel bağlamlar, kısıtlamalar ve bu piyasalara uygun tasarlanmış yaklaşımlar dikkate alınarak çok daha parçalı bir dünyaya uygun şekilde yeniden düzenlenmeli. Her ayağa uyacak tek bir pabuç dönemi bitti.

Çevre,
Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı
Antalya Şubesi

Ulusal İklimlendirme Kongresi
ve
HOTEL-TECH ANTALYA Otel Teknik Ekipman Fuarı

İKLİM 2024

Enerjiyi Yenile, Karbonu Sıfırla, Konforu Yaşat

11-14 ARALIK 2024

ANFAŞ - Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi

İLETİŞİM : Makina Mühendisleri Odası (MMO) Antalya Şubesi
Şirinyalı, 1530. Sk. No:1, Muratpaşa-ANTALYA
+90 242 317 11 84 - iletim@mmo.org.tr